

УДК 355/359:37.013:159.9:336:344:004.9(08)

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217>

Наведено результати теоретичних, практичних і прикладних досліджень з актуальних проблем військової педагогіки, військової психології, військової економіки, військової географії, геопросторової підтримки і права.

Для наукових, науково-педагогічних працівників, ад'юнктів, аспірантів, студентів та курсантів.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ	Попков Борис, канд. військ. наук, ст. наук. співроб. (Україна) Баєв Вадим, канд. екон. наук, доц. (Україна); Батучина Александра, канд. пед. наук (Литва); Бахов Іван, д-р пед. наук, проф. (Україна); Бериславська Оксана, канд. юрид. наук, доц. (Україна); Гордєєв Антон, д-р геогр. наук, проф. (Україна); Зацерковний Віталій, д-р техн. наук, проф. (Україна); Іждонайте-Меджюнене Інґа, канд. пед. наук, доц. (Литва); Каленський Андрій, д-р пед. наук, проф. (Україна); Карелін Владислав, д-р юрид. наук (Україна); Кобець Олександр, д-р психол. наук, проф. (Україна); Кучерявий Андрій, д-р пед. наук, проф. (Україна); Лісовський Сергій, д-р геогр. наук, ст. наук. співроб. (Україна); Маруняк Євгенія, д-р геогр. наук, чл.-кор. НАН України (Україна); Медвідь Михайло, д-р екон. наук, проф. (Україна); Мельникова Юлія, д-р соціол. наук (Литва); Рижиков Вадим, д-р пед. наук, проф. (Україна); Рожко Олександр, д-р екон. наук, проф. (Україна); Соколїна Ольга, канд. філос. наук (відп. ред.) (Україна); Чернуха Надія, д-р пед. наук, проф. (Україна); Юник Іван, д-р пед. наук, доц. (Україна); Якимчук Борис, канд. психол. наук, доц. (Україна)
Адреса редколегії	Військовий інститут вул. Юлії Здановської, 81, м. Київ, 03189 ☎ (38044) 521 32 89; факс 521 32 92 e-mail: military.bulletin@knu.ua web: www.miljournals.knu.ua
Затверджено	вченою радою Військового інституту 21.11.24 (протокол № 3)
Зареєстровано	Національною радою України з питань телебачення і радіомовлення Рішення № 1089 від 28.03.24 Ідентифікатор друкованого медіа: R30-03808
Атестовано	Міністерством освіти і науки України (категорія Б) Наказ № 1471 від 26.11.20 Наказ № 157 від 09.02.21
Індексування	Google Scholar, Open Ukrainian Citation Index (OUCI), WorldCat, Exaly
Засновник та видавець	Київський національний університет імені Тараса Шевченка Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Свідоцтво про внесення до Державного реєстру ДК № 1103 від 31.10.02
Адреса видавця	ВПЦ "Київський університет" б-р Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01601 ☎ (38044) 239 32 22, 239 31 58, 239 31 28 e-mail: vpc@knu.ua

BULLETIN

OF TARAS SHEVCHENKO NATIONAL UNIVERSITY OF KYIV

ISSN 1728-2217 (Print)

MILITARY-SPECIAL SCIENCES

4(60)/2024

Established in 1998

UDC 355/359:37.013:159.9:336:344:004.9(08)

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217>

The results of theoretical, practical and empirical research on actual issues of military pedagogy, military psychology, military economy, military geography, geospatial support and law are presented.

For researchers, faculty members, postgraduate students, students and cadets.

EDITOR-IN-CHIEF	Popkov Borys, PhD (Military), Senior Researcher (Ukraine)
EDITORIAL BOARD	Bakhov Ivan, DSc (Ped.), Prof. (Ukraine); Batuchina Aleksandra, PhD (Ped.) (Lithuania); Bayev Vadym, PhD (Econ.), Assoc. Prof. (Ukraine); Beryslavs'ka Oksana, PhD (Law), Assoc. Prof. (Ukraine); Chernuha Nadiia, DSc (Ped.), Prof. (Ukraine); Gordeev Anton, DSc (Geogr.), Prof. (Ukraine); Iždonaitė-Medžiūnienė Inga, PhD (Ped.), Assoc. Prof. (Lithuania); Kalenskiy Andrii, DSc (Ped.), Prof. (Ukraine); Karelin Vladyslav, DSc (Law) (Ukraine); Kobets Oleksandr, DSc (Psychol.), Prof. (Ukraine); Kucheriavyyi Andrii, DSc (Ped.), Prof. (Ukraine); Lisovskyi Serhii, DSc (Geogr.), Senior Researcher (Ukraine); Marunyak Yevheniia, DSc (Geogr.), Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine (Ukraine); Medvid Mykhailo, DSc (Econ.), Prof. (Ukraine); Melnikova Julija, DSc (Sociol.) (Lithuania); Rozhko Oleksandr, DSc (Econ.), Prof. (Ukraine); Ryzhykov Vadym, DSc (Ped.), Prof. (Ukraine); Sokolina Olha, PhD (Philos.) (Executive Editor) (Ukraine); Yakymchuk Borys, PhD (Psychol.), Assoc. Prof. (Ukraine); Yunyk Ivan, DSc (Ped.), Assoc. Prof. (Ukraine); Zacerkovnyy Vitalii, DSc (Tech.), Prof. (Ukraine)
Address	Military Institute 81, Yulii Zdanovskoi str., Kyiv, 03189 ☎ (38044) 521 32 89; fax 521 32 92 e-mail: military.bulletin@knu.ua web: www.miljournals.knu.ua
Approved by	the Academic Council of the Military Institute 21.11.24 (protocol № 3)
Registered by	the National Council of Television and Radio Broadcasting of Ukraine Decision № 1089 of 28.03.24 Identifier of printed media: R30-03808
Certified by	the Ministry of Education and Science of Ukraine (category B) Order №1471 dated 26.11.20 Order №157 dated 09.02.21
Indexing	Google Scholar, Open Ukrainian Citation Index (OUCI), WorldCat, Exaly
Founder and publisher	Taras Shevchenko National University of Kyiv Publishing and Polygraphic Center "Kyiv University" Certificate of entry into the State Register ДК № 1103 dated 10.31.02
Address	PPC "Kyiv University" 14, Taras Shevchenko Blvd., Kyiv, 01601 ☎ (38044) 239 32 22, 239 31 58, 239 31 28 e-mail: vpc@knu.ua

---

ЗМІСТ

ПЕДАГОГІКА

ГРИДЧИНА Вікторія Впровадження стандартів НАТО у військову освіту	5
---	---

ПСИХОЛОГІЯ

КОЖЕДУБ Олена, КЛІМШИНА Наталія Психологічна допомога військовослужбовцям як соціальний інститут	10
КРАВЧЕНКО Катерина, СОКОЛІНА Ольга, ЮРКОВА Ольга, ПОДКОВКА Ольга Обґрунтування міждисциплінарного підходу у вивченні маркерів психічних станів комбатантів	15
КУЧЕРЯВИЙ Андрій Індивідуальний імідж як соціальний феномен у зарубіжній психології	26
МИКОЛАЙЧУК Олена Предиктори емоційного вигорання військовослужбовців: кореляційний аналіз особистісних та професійних факторів	31
САФІН Олександр Діти вимушених переселенців в умовах війни: пошук ресурсів посттравматичного зростання	39
ШИМКО Віталій Соціально-психологічні та особистісні чинники сприйняття цькування на робочому місці: роль професійного оточення та емоційної стабільності	47

ФІНАНСИ

ДЯЧЕНКО Сергій, АРТЮШЕНКО Олександр Застосування методу аналітичної ієрархії у сфері управління оборонними видатками	53
--	----

ПРАВО

СЛЮСАРЕНКО Ольга Правова природа медіації в умовах збройного конфлікту	58
--	----

ГЕОПРОСТОРОВА ПІДТРИМКА

КОРЕНЕЦЬ Олександр, ПІДЛІСЕЦЬКА Ірина, ЛИТВИНЕНКО Наталія, КУРАЧ Тамара Особливості створення векторної геопросторової бази даних для використання в геоінформаційному порталі ЗС України	66
ОЛЕКСЕНКО Дмитро, МІРЗОЯН Сергій Відображення оперативної обстановки у військових штабах за допомогою ARCGIS: інструменти та можливості	72
Інформація про авторів	77

CONTENTS

PEDAGOGY

GRYDCHYNA Viktoriia Implementation of NATO standards in military education	5
--	---

PSYCHOLOGY

KOZHEDUB Olena, KLIMISHYNA Natalia Psychological assistance for military personnel as a social institute	10
KRAVCHENKO Kateryna, SOKOLINA Olha, YURKOVA Olha, PODKOVKA Olha Justification of an interdisciplinary approach in the study of markers of mental states of combatants	15
KUCHERIAVYI Andrii Individual image as a social phenomenon in foreign psychology	26
MYKOLAICHUK Olena Predictors of emotional burnout in military personnel: a correlational analysis of personal and professional factors	31
SAFIN Alexander Current mental states of children of internally displaced persons in war conditions as a resource for their post-traumatic growth	39
SHYMKO Vitalii Social-psychological and personality factors in the perception of workplace bullying: the role of professional environment and emotional stability	47

FINANCE

DYACHENKO Serhiy, ARTIUSHENKO Oleksandr Application of the analytical hierarchy method in the area of defence expenditure managing	53
--	----

LAW

SLIUSARENKO Olha Legal nature of mediation in the conditions of armed conflict	58
--	----

GEOSPATIAL SUPPORT

KORENETS Oleksandr, PIDLISETSKA Iryna, LYTVYENENKO Natalia, KURACH Tamara Features of creating a vector geospatial database for use in the geoinformation portal of the Armed Forces of Ukraine	66
OLEKSENKO Dmytro, MIRZOYAN Sergii Using ARCGIS software for displaying operational situations in military units	72
Information about authors	77

ВПРОВАДЖЕННЯ СТАНДАРТІВ НАТО У ВІЙСКОВУ ОСВІТУ

Вступ. Для реалізації стратегічного курсу України щодо вступу до НАТО необхідно якнайшвидше досягти високого рівня взаємосумісності ЗСУ та інших сил оборони з відповідними структурами держав-членів НАТО. Особливої актуальності набуває впровадження підходів НАТО до формування структури та змісту системи військової освіти. У переліку заходів із реалізації Концепції трансформації військової освіти досягнення взаємосумісності реалізуються через впровадження вимог стандарту НАТО VI-SCD 075-007 "Освіта і підготовка" (далі – Директива (E&ITD) 075-007) в освітню діяльність військових навчальних закладів. Мета – визначити необхідні для впровадження в освітню діяльність основні процеси та продукти, які дозволять інтегрувати професійну військову освіту України в освітню систему Альянсу.

Методи. Застосовано метод системного аналізу для обробки матеріалів, присвячених трансформації військової освіти в Україні в науковому та інформаційному полі. Основну увагу зосереджено на аналізі положень Директиви (E&ITD) 075-007, які відповідно до Концепції трансформації військової освіти мають бути впроваджені в освітній процес у 2024 р.

Результати. Імплементация в систему військової освіти стандартів НАТО передбачає створення програм професійної військової освіти згідно з процедурами, визначеними в документах НАТО. Директива (E&ITD) 075-007 є ключовим документом, який регулює освіту та підготовку в Альянсі. Директива визначає вимоги до навчальних програм та індивідуальної підготовки, описує процедуру розробки нових навчальних курсів ("рішень щодо освіти"). Також встановлює стандарти якості та процедури оцінювання навчальної діяльності, описує процедуру акредитації (сертифікації) навчальних програм.

Висновки. Якомога швидше впровадження системного підходу НАТО до підготовки військових фахівців створить умови для подальшої акредитації (сертифікації) у НАТО програм / курсів професійної військової освіти. В Україні вже впроваджується багаторівнева система L-курсів, розробляються професійні стандарти військового фахівця ЗС України. Для успішного впровадження стандартів НАТО в освітню діяльність необхідно підготувати як керівництво військової установи, так і інструкторський / науково-педагогічний склад. Підготовка може проводитись шляхом проведення курсів або тренінгів.

Ключові слова: професійна військова освіта, Директива (E&ITD) 075-007, сертифікація, освітня діяльність, розробка програм.

Вступ

Верховна Рада України 22 листопада 2018 року схвалила "Зміни до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору)" (Верховна Рада України, 2019). Перший документ співпраці України з НАТО був підписаний ще в 1994 р. (НАТО, n. d.). Із 2014 року, після незаконної анексії Криму Російською Федерацією, було посилено співробітництво України з НАТО в ряді ключових галузей. У 2016 р. була схвалена Комплексна програма допомоги, яка після повномасштабного вторгнення Росії, перетворилась на багаторічну програму допомоги, яка повинна "сприяти відбудові структур безпеки і оборони України і переходу до цілковитої оперативної сумісності з НАТО" (Відносини з Україною, б. д.). У 2024 р. на Вашингтонському саміті держави-члени НАТО схвалили Ініціативу НАТО з безпекової допомоги і навчання для України (NSATU). Військова сумісність досягається через стандартизацію процесів та процедур, спільні навчальні програми, спільні тренування та навчання, злагодження тощо.

Актуальність дослідження. Особливої актуальності набуває впровадження підходів НАТО до формування структури та змісту системи військової освіти "у контексті забезпечення готовності сил оборони України до відсічі збройної агресії проти України, досягнення високого рівня операційної сумісності, міжвідомчої взає-

модії, координації дій Збройних сил та інших складових сил оборони під час планування і проведення спільних операцій на рівні об'єднаних штабів за стандартами та процедурами НАТО" (Кабінет Міністрів України, 1997). Адже навчання є первинною ланкою майбутньої військової сумісності.

У переліку заходів із реалізації Концепції трансформації військової освіти у редакції від 2022 р. одним із завдань визначено "досягнення взаємосумісності структури професійної військової освіти для підготовки військових фахівців Збройних сил та інших складових сил оборони з відповідними структурами держав – членів НАТО". Це завдання реалізується через "впровадження вимог стандарту НАТО VI-SCD 075-007¹ "Освіта і підготовка" (далі – Директива (E&ITD) 075-007) в освітню діяльність військових навчальних закладів". Строк виконання цього завдання – 2024 рік (Кабінет Міністрів України, 1997).

"Професійна військова освіта (Professional Military Education) – термін стандарту НАТО, застосовується в системі військової освіти та підготовки військових фахівців держав-членів Альянсу, тобто схожа вертикаль L-курсів вибудована і функціонує в освітніх закладах НАТО та держав-членів Альянсу. За їхнім досвідом в Україні впроваджено новий алгоритм здобуття військової освіти, який базується на безперервності освітнього процесу та тісному взаємозв'язку з кар'єрним зростанням" (Міністерство оборони України, 2022).

¹ Документ VI-SC EDUCATION AND INDIVIDUAL TRAINING DIRECTIVE (E&ITD) 075-007 також перекладають як Спільна директива стратегічних командувань НАТО "Освіта та індивідуальна підготовка" (E&ITD) 075-007.

Питання впровадження стандартів НАТО у військову освіту підіймалось в науковому просторі вченими Національного університету оборони України. Ряд праць були присвячені професіоналізації військової освіти (Вітер, & Мітягін, 2020), реформам військової освіти (Артамощенко, & Фаворська, 2019; Зельницький, & Заболотний, 2020; Пунда, 2019), а також забезпеченню якості військової освіти в Україні, яка б відповідала стандартам НАТО і була достатньою для досягнення сумісності з освітньою програмою НАТО (Сиротенко, & Артамощенко, 2021; Полторак, 2019; Шабатіна, 2020).

В інформаційному просторі активним популяризатором впровадження стандартів Альянсу у військову освіту виступає журнал та онлайн-ресурс "Україна до НАТО / Ukraine to NATO" (<https://ukrainetonato.com.ua/>). Журнал та Центр інформації і документації НАТО в Україні разом створили спецпроект, присвячений детальному розгляду суті реформ української професійної та військової освіти в контексті реалізації курсу України на вступ до НАТО. Особливу увагу в проекті приділено аналізу підготовки українських військовослужбовців, яка здійснюється за допомогою інструкторів армій НАТО та навчальних місій Альянсу, у контексті спроможності протистояння ворожій армії та відбиття російської агресії (Освіта та бойова підготовка..., б. д.). У межах проекту розглядалися питання імплементації у військову освіту стандартів НАТО (Імплементація в систему..., б. д.), євроатлантичні стандарти підготовки кадрів для протидії гібридним загрозам (Підготовка кадрів для протидії..., б. д.), переваги та виклики єдиної інтегрованої системи військової освіти та підготовки (Переваги та виклики..., б. д.), шляхи вдосконалення системи військової освіти в Україні для відповідності критеріям вступу до НАТО (Перспективи розвитку системи..., б. д.), модернізація сектору безпеки та оборони, а також використання новітніх технологій у процесі бойової підготовки (Використання новітніх технологій..., б. д.) тощо.

Мета дослідження – визначити, необхідні для впровадження в освітню діяльність, основні процеси та

продукти, які дозволяють інтегрувати професійну військову освіту України в освітню систему Альянсу. **Завдання** – проаналізувати стандарт НАТО BI-SCD 075-007 "Освіта і підготовка" (Директива (E&ITD) 075-007), упровадження якого згідно із заходами Концепції трансформації військової освіти дозволить досягти "взаємосумісності структури професійної військової освіти для підготовки військових фахівців Збройних сил та інших складових сил оборони з відповідними структурами держав – членів НАТО" (Кабінет Міністрів України, 1997). **Об'єкт дослідження** – Спільна директива стратегічних командувачів НАТО "Освіта та індивідуальна підготовка" (E&ITD) 075-007 (Гребенюк та ін., 2021), **предмет** – процедури та продукти, що потребують впровадження у військову освіту України.

Методи

Були проаналізовані матеріали, присвячені трансформації військової освіти в Україні (наукові публікації, матеріали медіа). Особливу увагу було приділено аналізу основних положень Директиви (E&ITD) 075-007 (положення документа відповідно до Переліку завдань і заходів з реалізації Концепції трансформації системи військової освіти мають бути впроваджені в освітній процес у 2024 році).

Результати

Імплементація в систему військової освіти стандартів НАТО передбачає створення програм професійної військової освіти згідно з процедурами, визначеними в документах НАТО. Директива (E&ITD) 075-007 описує ієрархію освітніх нормативних документів НАТО (рис. 1). Директива (E&ITD) 075-007 є ключовим документом, який регулює освіту та підготовку в Альянсі, а також описує системний підхід НАТО щодо створення програм / курсів підготовки військових фахівців, які надалі можуть бути акредитовані та долучені до Каталогу можливостей освіти та підготовки (Education and Training Opportunity Catalogue, ETOC).

Рис. 1. Політика та директиви НАТО щодо освіти та підготовки (Гребенюк та ін., 2021)

Програми / курси можуть мати три рівні сертифікації:

- *схвалені* (відповідають вимогам НАТО, а заклад освіти акредитований штабом Верховного головнокомандувача об'єднаних сил НАТО з трансформації / Начальником підготовки об'єднаних сил);

- *відібрані* (відповідають вимогам НАТО, проте заклад освіти не акредитований у НАТО);
- *внесені до переліку (зарєєстровані)* (запропоновані курси не обов'язково відповідають вимогам освіти та індивідуальної підготовки НАТО, проте вони мають

відповідати національним вимогам освіти та підготовки, часто стосуються специфічних спроможностей).

Схвалені та відібрані курси переглядаються щороку на конференції з дисциплін (Annual Discipline Conference, ADC) для підтвердження їх відповідності поточним потребам.

Системний підхід НАТО до підготовки складається із п'яти етапів:

1) *етап аналізу*. Визначення кваліфікаційних характеристик – цілей навчання. Цілі визначають очікувані результати, вони "повинні бути сформульовані за основними групами посадових обов'язків особового складу" (Гребенюк та ін., 2021, с. 31). Результатом етапу аналізу є створення "регулятивного документа курсу, у якому окреслюється загальна стратегія підготовки та намір щодо застосування певного рішення щодо освіти та індивідуальної підготовки" (Гребенюк та ін., 2021, с. 32). На етапі аналізу відбувається уточнення цільової аудиторії, а також визначення освітнього (навчального) середовища проведення курсів – очне навчання, розподілене навчання (навчання на місці служби), змішане навчання (поєднання очної та дистанційної форми). Розподілене навчання поділяється на категорії: електронне / дистанційне навчання – або у формі самостійного опанування навчальних матеріалів, або курси із підтримкою викладача у режимі реального часу; та мобільні команди інструкторів з питань освіти та підготовки, які проводять навчання у місці перебування тих, хто навчається;

2) *етап проєктування*. Створення "документа курсу, у якому детально визначається стратегія проведення навчання", яка забезпечить отримання очікуваних результатів. Стратегія також визначає "зміст навчання / підготовки, у який спосіб він буде викладатися і, найголовніше, як викладання цього змісту буде контролюватись та оцінюватись" (Гребенюк та ін., 2021, с. 32). На етапі проєктування визначаються допоміжні / навчальні цілі. Ціль навчання (виконання функціональних обов'язків за посадою) розбивається на допоміжні або навчальні цілі (опанування окремих елементів вмінь / навичок та знань, які в майбутньому допоможуть під час виконання посадових обов'язків). "Допоміжні / навчальні цілі ідентифікують сегмент навчання, який є важливим кроком для забезпечення досягнення навчальної цілі. Допоміжні / навчальні цілі визначають те, чому слухач / курсант навчиться, і є основою для надання доказів успішності слухачів" (Гребенюк та ін., 2021, с. 51). "Допоміжні / навчальні цілі також визначатимуть послідовність подання навчального матеріалу та прийняття рішень стосовно стратегії навчання" (Гребенюк та ін., 2021, с. 52). Допоміжні / навчальні цілі можуть визначатися також, спираючись на домени / області навчання – когнітивний, психомоторний та афективний, тобто формувати нове знання, навичку чи ставлення. На цьому етапі визначається характеристика тих, хто навчатиметься – визначається попередня компетенція у предметному аспекті, стратегія підготовки (демографічні дані, ставлення до онлайн-технологій тощо), мотивація слухачів, їхні здібності та ставлення до навчання;

3) *етап розробки*. Закупівля необхідних матеріалів для забезпечення успішного проходження курсу, виготовлення необхідної документації, роздаткових матеріалів тощо. Цьому етапу також відповідає розробка графіка навчання (розкладу), а також підготовка інструкторського / науково-педагогічного складу. На цьому етапі також проводяться пробні заняття, мета яких – виявлення недоліків у проєктуванні з метою подальшого їх

усунення. Пробні заняття проводяться до офіційного затвердження курсу;

4) *етап впровадження*. Проведення навчання відповідно до розробленого курсу. "Результатом етапу впровадження є кваліфіковані випускники" (Гребенюк та ін., 2021, с. 32);

5) *етап оцінювання*. "Мета етапу оцінювання – оцінити достатність, результативність та економічну прийнятність рішення щодо освіти та індивідуальної підготовки після його впровадження, а також визначити, як його можна вдосконалити в майбутньому" (Гребенюк та ін., 2021, с. 32). На цьому етапі визначається, чи забезпечує запропонований курс досягнення цілей навчання, визначених на етапі аналізу. Існує *внутрішнє оцінювання курсу*, яке зосереджується на відгуках слухачів (реакції та сприйнятті нещодавно пройденого курсу) та адміністративних відомостях, і *зовнішнє оцінювання курсу*, яке зосереджується на спостереженнях і відгуках з місця роботи випускників. Також проводиться "інституційний огляд – це самооцінювання загальної організаційної діяльності керівництвом" (Гребенюк та ін., 2021, с. 79).

У документі часто використовується термін "рішення щодо освіти та індивідуальної підготовки". Він має узагальнене значення і стосується прийняття рішення для будь-якого освітнього компонента, як-то: програма підготовки, курс підготовки, навчальна дисципліна, форма проведення навчального заняття тощо.

Директива також містить зразки регулятивних документів, які використовуються в НАТО: контрольна форма, пропозиція курсу, програма занять. Відповідно до національних реалій документи можуть мати різні назви, як-то: план підготовки, програма навчання, навчальна програма курсу, програма викладання, навчальний план (силабус) курсу тощо. Назви можуть бути збережені, але директива визначає обов'язкові елементи, які мають бути в навчальних документах. "Директива детально описує процеси та продукти, що підтримують розробку, впровадження, технічне обслуговування та загальне управління рішеннями НАТО щодо освіти та підготовки" (Гребенюк та ін., 2021, с. 10).

Із положеннями директиви повинні ознайомитись керівники освітніх закладів і структурних підрозділів, а також персонал, який займається розробкою нових програм / курсів професійної підготовки військових фахівців; працівники відділів стандартизації та забезпечення якості освіти, а також науково-педагогічні працівники та інструктори, які беруть участь у реалізації освітніх програм з підготовки військових фахівців в Україні.

У Концепції трансформації системи військової освіти, затвердженій у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2022 р. № 1490, однією з проблем, яка потребує вирішення для створення ефективної системи військової освіти, є "недостатній рівень підготовки науково-педагогічних (педагогічних) працівників та інструкторів вищих військових навчальних закладів, військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти, закладів фахової передвищої військової освіти та навчальних частин (центрів)" (Кабінет Міністрів України, 2022).

Додатки, подані у директиві, щодо призначення можна поділити на дві групи: для керівного складу закладу освіти (стандарти системи менеджменту якості освіти, стандарти якості НАТО, матриця кваліфікації здійснення діяльності, кваліфікаційні рівні та ключові слова) – здійснення менеджменту освітньої діяльності; для інструкторів і науково-педагогічних працівників (домени навчання та рівні навчання, методи навчання, матриця вибору методів) – реалізація освітньої діяльності (викладання).

Для обох груп ці додатки будуть корисними, оскільки вони містять регулятивні документи, а також аналіз тестових завдань.

Дискусія і висновки

Реалізації Концепції трансформації військової освіти передбачає взаємосумісність структур професійної військової освіти України з відповідними структурами держав-членів НАТО. Для досягнення поставленої мети необхідно впровадити вимоги освітніх стандартів НАТО в освітню діяльність військових навчальних закладів. Впровадження положень Директиви (E&ITD) 075-007 має відбутися до 2024 року. Імплементация системного підходу НАТО до підготовки військових фахівців створює умови для подальшої акредитації (сертифікації) програм / курсів професійної військової освіти в Альянсі.

В Україні, починаючи із 2022 року, активно впроваджується професійна військова освіта (багаторівнева система L-курсів); розробляються професійні стандарти військового фахівця ЗС України. 27 серпня 2024 р. на базі Київського національного університету імені Тараса Шевченка був проведений пілотний курс розвитку викладацького складу Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка (на основі найкращих практик НАТО та Спільної директиви стратегічних командувань НАТО "Освіта та індивідуальна підготовка (E&ITD)" 075-007). Метою курсу було формування компетентності в учасників курсу щодо планування, організації та забезпечення якості освітньої діяльності з дотриманням вимог стандарту НАТО BI-SCD 075-007, зокрема використання найкращих освітніх практик країн НАТО, сучасних методів і принципів навчання, а також об'єктивного оцінювання результатів навчання курсантів-слухачів та програми загалом (У Військовому інституті..., 2024). Подібні курси або тренінги для викладачів та керівників мають проводитись в усіх військових закладах освіти. Підвищення обізнаності освітян з освітніми стандартами НАТО та їх впровадження в освітню діяльність дасть змогу інтегрувати професійну військову освіту України в освітнє середовище НАТО. Підготовка інструкторського / науково-педагогічного складу є важливим елементом реалізації будь-якого освітнього рішення.

На сьогодні неможливо проаналізувати, чи почали військові заклади освіти впроваджувати процедури та документацію, визначені освітніми стандартами НАТО, але чим швидше відбудеться перехід до системного підходу НАТО до підготовки, тим більше шансів отримати акредитовані (сертифіковані) у НАТО курси до 2032 року.

Список використаних джерел

- Артамощенко, В. С., & Фаворська, О. Ю. (2019). Управління змінами щодо розвитку системи військової освіти на засадах програмно-проектного менеджменту. *Наука і оборона*, 8(3), 40–44. <https://doi.org/10.33099/2618-1614-2019-8-3-40-44>
- Верховна Рада України. (2019). *Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору)* (закон України від 07.02.2019 № 2680-VIII). Відомості Верховної Ради № 9, ст. 50. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19#Text>
- Використання новітніх технологій у процесі бойової підготовки та військової освіти за стандартами НАТО. (б. д.). *Україна до НАТО*. <https://ukrainetonato.com.ua/osvita-ta-boyova-pidhotovka-za-standartamy-nato/vykorystannia-novitnikh-tehnolohiy-u-protsesi-boyovoi-pidhotovky-ta-viyskovoi-osvity-za-standartamy-nato/>
- Відносини з Україною. (б. д.). НАТО. https://www.nato.int/cps/uk/natohq/topics_37750.htm?selectedLocale=uk
- Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка. (2024, 27 серпня). *У Військовому інституті завершилось навчання слухачів Курсу розвитку викладацького складу*. <https://mil.knu.ua/ua/news/130/view/1589-u-viyskovomu-instituti-zavershilosnavchannya-sluhachiv-kursu-rozvitku-vikladackogo-skladu>

Вітер, Д., & Мітягін, О. (2020). Професіоналізація військової освіти в Україні: головні напрямки, зміст та перспективи. *Військова освіта*, 41(1), 81–90. <https://doi.org/10.33099/2617-1783/2020-1/81-90>

Гребенюк, М.В. та ін. (2021). *Спільна директива стратегічних командувань НАТО "Освіта та індивідуальна підготовка (E&ITD) 075-007 (10 вересня 2015 року)"*. Національний університет оборони України імені Івана Черняховського. <https://hups.mil.gov.ua/assets/uploads/library/nahodzhennya/govten-gruden-2021/pdf/45.pdf>

Зельницький, А., & Заболотний, О. (2020). Якість вищої військової освіти в контексті змін у законодавстві України. *Військова освіта*, 41(1), 147–162. <https://doi.org/10.33099/2617-1783/2020-1/147-162>

Імплементация в систему військової освіти України стандартів НАТО. (б. д.). *Україна до НАТО*. <https://ukrainetonato.com.ua/osvita-ta-boyova-pidhotovka-za-standartamy-nato/implementatsiya-v-systemu-viyskovoi-osvity-ukrainy-standartiv-nato/>

Кабінет Міністрів України. (1997). *Про трансформацію системи військової освіти* (постанова від 15.12.1997 № 1410, ред. від 28.09.2024 № 1109-2024-н). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1410-97-#Text>

Кабінет Міністрів України. (2022). *Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 15 грудня 1997 р. № 1410*. <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vnesennia-zmin-do-postanovy-kabinetu-ministriv-a1490>

Міністерство оборони України. (2022, 11 листопада). *Професійна військова освіта*. <https://www.mil.gov.ua/diyalnist/viyskova-osvita-na-tauka/shho-take-profesijna-viyskova-osvita.html>

Освіта та бойова підготовка за стандартами НАТО – один з вирішальних факторів успіху України у відбитті російської агресії. (б. д.). *Україна до НАТО*. <https://ukrainetonato.com.ua/osvita-ta-boyova-pidhotovka-za-standartamy-nato-odyn-z-vyrishalnykh-faktoriv-uspikhu-ukrainy-u-vidbyttyrosiyskoi-ahresii/>

Переваги та виклики впровадження стандартів НАТО в систему військової освіти України. (б. д.). *Україна до НАТО*. <https://ukrainetonato.com.ua/osvita-ta-boyova-pidhotovka-za-standartamy-nato/perevahy-ta-vyklyky-vprovadzhenia-standartiv-nato-v-systemu-viyskovoi-osvity-ukrainy/>

Перспективи розвитку системи військової освіти в Україні на шляху до досягнення стандартів НАТО. (б. д.). *Україна до НАТО*. <https://ukrainetonato.com.ua/osvita-ta-boyova-pidhotovka-za-standartamy-nato/perspektyvy-rozvytku-systemy-viyskovoi-osvity-v-ukraini-na-shliakhu-do-dosiagnennia-standartiv-nato/>

Підготовка кадрів для протидії гібридним загрозам: Україна на шляху до євроатлантичних стандартів. (б. д.). *Україна до НАТО*. https://ukrainetonato.com.ua/75-rokiv-nato/pidhotovka-kadriv-dlia-protydii-hybridnym-zahrozam-ukraina-na-shliakhu-do-yevroatlantychnykh-standartiv/?fbclid=IwY2xjawGhx6BleHRuA2FlbQlXMAABHdEcRiSkJkqBSSelOr5wHITW7ZGYfAX6UzjNYQWxbJXTxQe3fCsdqf4QQ_aem_pJCnuBsYzG-5CVN1eSwwsg

Полторац, С. Т. (2019). Трансформація системи військової освіти України на шляху до досягнення стандартів НАТО. *Наука і оборона*, 3(2), 3–10. <https://doi.org/10.33099/2618-1614-2018-3-2-3-10>

Пунда, Ю. В. (2019). Освіта – головна інвестиція в розвиток людського капіталу сектору безпеки і оборони України. *Наука і оборона*, 2(1), 34–40. <https://doi.org/10.33099/2618-1614-2018-2-1-34-40>

Сиротенко, А. М., & Артамощенко, В. С. (2021). Набуття сумісності військової освіти і підготовки кадрів сил оборони на засадах якості. Національні вимоги і стандарти НАТО. *Наука і оборона*, 1, 48–53. <https://doi.org/10.33099/2618-1614-2021-1-1-48-53>

Шабатіна, Н. (2020). Принципи проектування системи гарантування якості вищої військової освіти за досвідом країн-членів НАТО. *Військова освіта*, 41(1), 301–309. <https://doi.org/10.33099/2617-1783/2020-1/301-309>

NATO. (n. d.). *Signatures of Partnership for Peace Framework Document (country, name & date)*. https://web.archive.org/web/20120311063625/http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_82584.htm

References

- Advantages and challenges of implementing NATO standards in the military education system of Ukraine. (n. d.) *Україна до НАТО* [in Ukrainian]. <https://ukrainetonato.com.ua/osvita-ta-boyova-pidhotovka-za-standartamy-nato/perevahy-ta-vyklyky-vprovadzhenia-standartiv-nato-v-systemu-viyskovoi-osvity-ukrainy/>
- Artamoshchenko, V. S., & Favorska, O. Yu. (2019). Change management for the development of the military education system on the basis of program and project management. *Science and Defence*, 8(3), 40–44 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.33099/2618-1614-2019-8-3-40-44>
- Cabinet of Ministers of Ukraine. (1997). On the Transformation of the Military Education System (Resolution of 15.12.1997 No. 1410, revised on 28.09.2024 No. 1109-2024-n) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1410-97-#Text>
- Cabinet of Ministers of Ukraine. (2022). *On Amendments to the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 15, 1997 No. 1410* [in Ukrainian]. <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vnesennia-zmin-do-postanovy-kabinetu-ministriv-a1490>
- Education and combat training according to NATO standards is one of the decisive factors for Ukraine's success in repelling Russian aggression. (n. d.). *Україна до НАТО* [in Ukrainian]. <https://ukrainetonato.com.ua/osvita-ta-boyova-pidhotovka-za-standartamy-nato-odyn-z-vyrishalnykh-faktoriv-uspikhu-ukrainy-u-vidbyttyrosiyskoi-ahresii/>

Grebenyuk, M.V. et al. (2021). Joint Directive of NATO Strategic Commands "Education and Individual Training Directive (E&ITD) 075-007 (10 September 2015)". Ivan Chernyakhovsky National Defence University of Ukraine [in Ukrainian]. <https://hups.mil.gov.ua/assets/uploads/library/nahodzhennya/govten-gruden-2021/pdf/45.pdf>

Implementation of NATO standards in the military education system of Ukraine. (n. d.) *Ukraine to NATO* [in Ukrainian]. <https://ukrainetonato.com.ua/osvita-ta-boyova-pidhotovka-za-standartamy-nato/Implementatsia-v-systemu-viyskovoi-osvity-ukrainy-standartiv-nato/>

Military Institute of Taras Shevchenko National University of Kyiv. (2024, August 27). *The training of the participants of the Faculty Development Course has been completed at the Military Institute* [in Ukrainian]. <https://mil.knu.ua/ua/news/130/view/1589-u-viyskovomu-instituti-zavershilos-navchannya-sluhachiv-kursu-rozvitku-vikladackogo-skladu> Ministry of Defense of Ukraine. (2022, November 11). *Professional military education* [in Ukrainian]. <https://www.mil.gov.ua/diyalnist/viyskova-osvita-na-tauka/shho-take-profesijnnaviyskova-osvita.html>

NATO. (n. d.) *Signatures of Partnership for Peace Framework Document (country, name & date)*. https://web.archive.org/web/20120311063625/http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_82584.htm

Poltorak, S. T. (2019). Transformation of the military education system of Ukraine on the way to achieving NATO standards. *Science and Defence*, 3(2), 3–10 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.33099/2618-1614-2018-3-2-3-10>

Prospects for the development of the military education system in Ukraine on the way to achieving NATO standards. (n. d.) *Ukraine to NATO* [in Ukrainian]. <https://ukrainetonato.com.ua/osvita-ta-boyova-pidhotovka-za-standartamy-nato/perspektyvy-rozvytku-systemy-viyskovoi-osvity-v-ukraini-na-shliakhu-do-dosiahnennia-standartiv-nato/>

Punda, Yu. V. (2019). Education as the main investment in the development of human capital of the security and defence sector of Ukraine. *Science and Defence*, 2(1), 34–40 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.33099/2618-1614-2018-2-1-34-40>

Relations with Ukraine. (n. d.). NATO [in Ukrainian]. https://www.nato.int/cps/uk/natohq/topics_37750.htm?selectedLocale=en

Shabatina, N. (2020). The principles of projecting the guarantee of high military education quality system according to the experience of NATO

member states. *Military Education*, 41(1), 301–309 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.33099/2617-1783/2020-1/301-309>

Syrotenko, A. M., & Artamoshchenko, V. S. (2021). Achievement of interoperability of military education and training of defence forces on the basis of quality. National requirements and NATO standards. *Science and Defence*, 1, 48–53 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.33099/2618-1614-2021-14-1-48-53>

Training personnel to counter hybrid threats: Ukraine on the way to Euro-Atlantic standards. (n. d.) *Ukraine to NATO* [in Ukrainian]. https://ukrainetonato.com.ua/75-rokiv-nato/pidhotovka-kadriv-dlia-protydii-hibrydnym-zahrozam-ukraina-na-shliakhu-do-yevroatlantychnykh-standartiv/?fbclid=IwY2xjawGhx6BleHRuA2FibQixMAABHdEcriSkJQkbSSelOr5wHITW7ZGFYAX6UzgnYQWxbJXTxQe3fCSdqBf4QQ_aem_pJCnuBsYZg-5CVN1eSwwsg

Use of the latest technologies in the process of combat training and military education according to NATO standards. (n. d.) *Ukraine to NATO* [in Ukrainian]. <https://ukrainetonato.com.ua/osvita-ta-boyova-pidhotovka-za-standartamy-nato/vykorystannia-novitnikh-tehnolohiy-u-protsesi-boyovoipidhotovky-ta-viyskovoi-osvity-za-standartamy-nato/>

Verkhovna Rada of Ukraine. (2019). *On making changes to the Constitution of Ukraine (regarding the state's strategic course towards full membership of Ukraine in the European Union and the North Atlantic Treaty Organization)* (Law of Ukraine No. 2680-VIII). Bulletin of the Verkhovna Rada, 9, 50 [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19#Text>

Viter, D., & Mitiahin, O. (2020). Professionalization of the military education in Ukraine: main trends, content, perspectives. *Military Education*, 41(1), 81–90 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.33099/2617-1783/2020-1/81-90>

Zelnytskyi, A., & Zabolotnyi, O. (2020). Quality of higher military education in the context of changes in the legislation of Ukraine. *Military Education*, 41(1), 147–162 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.33099/2617-1783/2020-1/147-162>

Отримано редакцією журналу / Received: 14.10.24
Прорецензовано / Revised: 17.10.24
Схвалено до друку / Accepted: 28.10.24

Viktoriia GRYPCHYNA, PhD (Social Com.), Assoc. Prof.
ORCID ID: 0000-0001-6092-8562
e-mail: grypchyna@knu.ua
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

IMPLEMENTATION OF NATO STANDARDS IN MILITARY EDUCATION

Background. To implement Ukraine's strategic course on joining NATO, it is necessary to achieve a high level of interoperability of the Armed Forces and other defense forces with the relevant structures of NATO member states as soon as possible. Implementing NATO approaches to forming the structure and content of the military education system is gaining special relevance. In the list of measures for the implementation of the Concept of transformation of military education, the achievement of interoperability is implemented through the implementation of the requirements of the Bi-SC Education and Individual Training Directive (E&ITD) 075-007 (hereinafter – Directive (E&ITD) 075-007) in the educational activities of military educational institutions. The aim is to identify the main processes and products necessary for integrating Ukraine's professional military education into the alliance's educational system.

Methods. The method of system analysis was applied: materials dedicated to transforming military education in Ukraine in the scientific and information fields were analyzed. The main focus was on analyzing the provisions of Directive (E&ITD) 075-007, which, in accordance with the Concept of transformation of military education, should be implemented in the educational process in 2024.

Results. Implementing NATO standards in the military education system involves creating programs of professional military education, in accordance with procedures outlined in NATO documents. Directive (E&ITD) 075-007 is a key document that regulates education and training in the Alliance. The directive sets requirements for educational programs and individual training, and describes the procedure for developing new courses ("education decisions"). It also establishes quality standards and procedures for assessing educational activities, and describes the accreditation (certification) procedure for educational programs.

Conclusions. The swift implementation of the systemic approach of NATO in military personnel training will create conditions for further accreditation (certification) of NATO programs/courses of professional military education. In Ukraine, a multi-level system of L-courses is already being implemented, and professional standards of military personnel of the Armed Forces of Ukraine are being developed. To successfully implement NATO standards in educational activities, it is necessary to prepare both the leadership of the military institution and the instructional/scientific-pedagogical staff. Preparation can be conducted through courses or training sessions.

Keywords: professional military education, Directive (E&ITD) 075-007, certification, educational activities, development of program.

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159.9

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2024.60.10-14>

Олена КОЖЕДУБ, канд. соціол. наук, доц.

ORCID ID: 0000-0001-7332-1727

e-mail: olenakozhedub@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Наталія КЛІМШИНА, ст. викл.

ORCID ID: 0009-0003 1156-1103

e-mail: nataliya.climishina@ukr.net

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПСИХОЛОГІЧНА ДОПОМОГА ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМ ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ

Вступ. Сьогодні в українському суспільстві спостерігаються трансформаційні процеси в багатьох сферах життя, які вимагають теоретико-методологічного обґрунтування як шляхів таких соціальних змін, так і механізмів їх здійснення. Найбільш адекватною щодо цього питання є саме інституціональна теорія. Повномасштабне вторгнення росії в Україну актуалізувало проблему організації професійної психологічної допомоги військовослужбовцям. Мета дослідження полягає в розкритті інституціональної природи психологічної допомоги військовослужбовцям.

Методи. У дослідженні були використані такі загальнонаукові методи, як: аналіз, синтез, узагальнення, завдяки яким розкриваються інституціональні засади психологічної допомоги військовослужбовцям.

Результати. Реалізуючи інституціональний підхід у дослідженні психологічної допомоги, було проаналізовано структурні складові інституту психологічної допомоги. Визначено, що такими складовими є: задокументовані соціальні норми та правила, які обумовлюють специфіку надання психологічної допомоги військовослужбовцям; спеціальні установи, заклади, організації, які надають психологічну допомогу військовослужбовцям (групи контролю бойового стресу та групи психологічного супроводу та відновлення); спеціалізований суб'єкт – психолог, який безпосередньо працює з тими військовослужбовцями, які потребують психологічної допомоги; система санкцій, метою якої є здійснення соціального контролю за діяльністю інституту психологічної допомоги військовослужбовцям. Розглянуто такі різновиди психологічної допомоги, як психопрофілактика, психологічне консультування, психокорекція та психотерапія.

Висновки. Застосовано інституціональний підхід під час аналізу системи психологічної допомоги військовослужбовцям. Коротко охарактеризовано складові інституту психологічної допомоги та описано різновиди психологічної допомоги військовослужбовцям.

Ключові слова: інститут, інституціоналізація, соціальний інститут, структура соціального інституту, інституціоналізація психологічної допомоги військовослужбовцям.

Вступ

Повномасштабне вторгнення російської федерації в Україну має не тільки економічні, але й соціально-політичні, екологічні та інші наслідки. Насамперед ця війна завдає негативного психологічного впливу як на українське суспільство в цілому, так і на пересічного українця. Особливий руйнівний вплив російсько-українська війна здійснює на психіку військовослужбовців, які виконують завдання за призначенням на лінії бойового зіткнення. Це водночас детермінувало інституціональні зміни в системі надання психологічної допомоги військовослужбовцям ЗС України. Застосування нових видів зброї, особливості ведення бою, жажливе поведіння противника з нашими військовослужбовцями, які потрапили в полон, спонукало військове керівництво до перегляду ряду нормативно-правових актів, які регулювали психологічну сферу: психологічну підготовку, психологічну допомогу, психологічний супровід, психологічне відновлення. У своїй публікації ми спробуємо охарактеризувати психологічну допомогу військовослужбовцям як соціальний інститут.

Огляд літератури. Як свідчить аналіз наукової літератури за цією тематикою, проблема психологічної допомоги перебуває в центрі наукових розвідок вітчизняних науковців. Зокрема, В. Штифарук досліджує феномен психологічної допомоги, її види, підходи та напрями; О. Литвиненко розглядає особливості надання психологічної допомоги та самопомоги під час депресії та тривоги (Штифарук, 2020; Литвиненко, 2023). На особливу

увагу заслуговує дослідження особливостей надання психологічної допомоги дітям, підліткам та батькам (Шебанова, 2017; Мамайчук, 2012; Ткач, 2007; Главник, 2002), онкохворим (Яворська, 2012), сім'ям (Юрченко, 2008), людям в кризових станах (Павлов, 2006). Із початком повномасштабної російсько-української війни українська науково-психологічна спільнота все частіше звертається до проблеми надання психологічної допомоги та організації психологічної роботи з військовослужбовцями та членами їхніх сімей (Корнещук, 2023; Сабліна, 2023).

Дослідження феномену "соціального інституту" бере початок у соціологічній науці та пов'язане з іменами засновників соціології О. Конта, Г. Спенсера, Е. Дюркгейма та представниками інституціоналізму Ф. Тьонісом та Т. Вебленом. Вітчизняні представники соціологічної науки активно використовують інституціональний аналіз для дослідження структури, соціального порядку та особливостей соціальної взаємодії всередині таких соціальних утворень, як: вища школа (Чернецький, 1994; Сидоренко, 2001; Михальченко, 2012), реклама (Лисиця, 1999), масмедія (Фінклер, 2004), державна служба (Грінівецька, 1999), релігія (Паращевін, 2018), армія (Мазурик, 2001).

Мета статті полягає у здійсненні інституціонального аналізу психологічної допомоги військовослужбовцям. **Завдання:** розглянути інституціональну природу психологічної допомоги військовослужбовцям; охарактеризувати структурні елементи цього соціального

інституту; дати коротку характеристику різновидам психологічної допомоги військовослужбовцям.

Методи

Реалізація мети дослідження спонукала нас до використання методів аналізу, синтезу та узагальнення теоретичних положень, у яких розкриваються інституціональні засади психологічної допомоги військовослужбовцям.

Результати

Наше дослідження почнемо з визначення природи феномену "соціального інституту". Поняття "соціальний інститут" у науковий обіг ввів Т. Веблен. Вчений розумів його, як звички та стереотипи мислення та поведінки, які поділяє значна частина суспільства (Шолом, & Беренда, 2015). Таке розуміння соціального інституту, на думку Д. Норта належить до арсеналу "старого або традиційного" інституціоналізму (Норт, 2000). Науковець вважає, що на противагу "природному" обґрунтуванню виникнення інституту, до цього процесу залучаються "штучні" елементи соціальної інженерії. Д. Норт вважає, що соціальний інститут – це конструкт, який утворився в результаті проведеної людьми об'єктивної реальності. Зауважимо, що в межах будь-якого соціального інституту, поведінка індивіда регулюється відповідно до норм, правил та стандартів, які відповідають його діяльності та потребам суспільства, які він задовольняє (Норт, 2000). Тому *соціальний інститут* представляється нам як сталий механізм організації спільного життя людей, усталена форма закріплення і здійснення ними спеціалізованої діяльності. Зауважимо, що соціальні інститути виникають у процесі суспільного поділу праці, тому можна вважати, що *соціальні інститути* – це регулярні й довготривалі соціальні практики, які санкціонуються та підтримуються за допомогою соціальних норм і мають важливе значення у структурі суспільства. Із цієї точки зору, суспільство є системою соціальних інститутів: економічних, політичних, правових, моральних, освітніх, виховних, релігійних тощо (Козловець, & Біленький, 2006). Основне функціональне призначення соціальних інститутів – це забезпечення внутрішньої стабільності соціального простору, адже вони успадковуються новими поколіннями.

Суспільство постійно створює нові форми взаємодії, адже воно є високодинамічною системою. Із початком російсько-української війни українське суспільство (в особі органів військового управління) працює над створенням нового високоефективного соціального інституту – соціального інституту психологічної допомоги військовослужбовцям. Прийнято вважати, що соціальні інститути виникають з метою забезпечення тієї або іншої потреби суспільства. Послідовники інституціоналізму зазначають, що регулярні і довготривалі соціальні практики, які мають свою особливу систему цінностей, норм та санкцій, тобто соціальні інститути, мають чітку структуру, елементами якої є: *задокументовані соціальні норми та правила* (закони, статuti, інструкції, положення, накази тощо); *наявність спеціалізованих установ, закладів, організацій, які здійснюють відповідну спеціалізовану діяльність; спеціалізований професійний суб'єкт соціального інституту* (персонал); *організація соціального контролю, який відбувається через відповідні санкції* (Волович, 1998).

Реалізуючи мету нашого дослідження, розглянемо структуру такого соціального інституту, як психологічна допомога військовослужбовцям.

Першою структурною складовою досліджуваного нами соціального інституту є наявність задокументованих соціальних норм та правил, тобто наявність нормативно-правової бази, яка є фундаментом спеціалізо-

ваної діяльності військових психологів – тих спеціалістів, які здійснюють таку діяльність. Наказом Головнокомандувача ЗСУ від 02.05.2024 року № 174 "Про затвердження Порядку надання психологічної допомоги військовослужбовцям Збройних Сил України" визначено, що *"психологічна допомога – це діяльність, спрямована на професійну психологічну допомогу військовослужбовцям ЗСУ України, які мають ризик розвитку розладів поведінки, сприяння їм у психосоціальної адаптації до змінної життєвої ситуації, осмислення їхнього досвіду, розширенні самоусвідомлення та можливостей самореалізації, а також допомогу з метою розв'язання психологічних проблем, зумовлених складними життєвими обставинами, кризовим станом, психотравматичною ситуацією"* (Головнокомандувач ЗСУ, 2024а). Цей Наказ визначає мету, основні принципи та завдання психологічної допомоги. Метою надання психологічної допомоги військовослужбовцям є: відновлення психічного здоров'я, загального благополуччя та якості життя, превентивні заходи розвитку поведінкових та психічних розладів; подолання складних життєвих обставин, зниження частини та тяжкості наслідків бойової психічної травми (Головнокомандувач ЗСУ, 2024а).

До *другого структурного елемента* психологічної допомоги як соціального інституту належить система спеціалізованих установ і закладів, які здійснюють психологічну допомогу. Відповідно до положень Наказу такими установами є пункти психологічної допомоги батальйону (дивізіону), пункти психологічної допомоги бригади (полку), військово-медичні заклади, реабілітаційні центри. Діяльність цих спеціалізованих установ визначається рядом нормативно-правових актів, у тому числі і Наказом Головнокомандувача ЗСУ України від 02.05.2024 р. № 174 "Про затвердження Порядку надання психологічної допомоги військовослужбовцям Збройних Сил України".

Третім структурним елементом інституту психологічної допомоги є наявність спеціалізованого професійного суб'єкта – це офіцери, які залучаються до надання такої допомоги і мають фахову психологічну підготовку та входять до складу груп контролю бойового стресу і груп психологічного супроводу та відновлення (далі офіцери-психологи). На офіцерів-психологів, які входять до складу *груп контролю бойового стресу*, покладаються завдання оперативного реагування на подолання негативних наслідків психологічних реакцій особового складу, викликаних екстремальними подіями під час бойової (навчально-бойової) діяльності. Підтримання та відновлення оптимального стану психічного здоров'я військовослужбовців під час виконання ними службово-бойових завдань – це мета діяльності офіцерів *груп психологічного супроводу та відновлення* (Головнокомандувач ЗСУ, 2024а).

Надання психологічної допомоги військовослужбовцям базується на таких *принципах*: своєчасний початок, що забезпечує досягнення мети надання психологічної допомоги; безперервне та поступове застосування заходів психологічного відновлення у визначеній послідовності залежно від характеру ознак психічного розладу та реальних можливостей.

Перед офіцерами групи контролю бойового стресу та групи психологічного супроводу і відновлення поставлені такі *завдання*: здійснення оцінювання психоемоційного стану, змін, які відбуваються в поведінці військовослужбовців та визначення ознак запобігання психічних розладів; запобігання та відновлення порушених психологічних функцій до оптимального рівня їх вираженості;

розподіл черговості надання психологічної допомоги особам, які зазнали впливу психотравмуючих обставин; відновлення адаптивних механізмів до екстремальних (бойових) дій; реадаптація, поповнення внутрішнього ресурсу; надання рекомендацій командирам (начальникам) щодо оптимізації соціально-психологічного клімату в підрозділах; надання допомоги в установленні (відновленні) конструктивних стосунків у сім'ї та суспільстві, превенції домашнього насильства, надзвичайних подій за участю військовослужбовців.

Зазначений вище Наказ визначає *особливості організації надання психологічної допомоги* військовослужбовцям та конкретизує такі рівні психологічної допомоги: самодопомога та взаємопомога (перший рівень), надання психологічної допомоги в пунктах психологічної допомоги батальйону (дивізіону) (другий рівень); надання психологічної допомоги в пунктах психологічної допомоги бригади (полку) (третій рівень).

Перший рівень психологічної допомоги – це самодопомога або взаємопомога, яка базується на принципі "рівний-рівному". Військовослужбовці надають психологічну допомогу один одному або намагаються впоратись з наслідками психотравмуючої ситуації самотужки. Надання психологічної допомоги *на другому рівні* відбувається в пунктах психологічної допомоги батальйону (дивізіону), які розгортаються неподалік від медичного пункту такого військового формування. Офіцери-психологи, які забезпечують другий рівень надання психологічної допомоги і працюють в групах психологічного супроводу та відновлення, здійснюють оцінювання та проводять відновлення психологічного стану військовослужбовців із використанням методів психологічної саморегуляції та самоконтролю. У тому випадку, коли психологічний стан військовослужбовця не покращився, починає працювати *третій рівень* надання психологічної допомоги на рівня пункту психологічної допомоги бригади (полку). У разі, якщо психологічний стан військовослужбовця не покращиться, його направляють на консультацію до лікаря-психіатра, який приймає рішення щодо його госпіталізації та подальшого лікування у психо-неврологічному відділенні.

Останній структурний елемент соціального інституту психологічної допомоги військовослужбовцям – це соціальний контроль. Випадки належного або неналежного виконання посадових обов'язків офіцерами-психологами санкціонується Законом України "Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України" (Верховна Рада України, 1999). Такими санкціями є найрізноманітніші заохочення та стягнення.

Зазначимо, що офіцери, які надають психологічну допомогу військовослужбовцям за своїм фахом – психологи, які керуються положеннями, що прописані в Етичному кодексі психолога (<https://nsj.gov.ua/files/1448287570Етичний%20кодекс%20психолога.docx.pdf>). Останній представляє собою сукупність принципів і правил, які визначають поведінку офіцерів-психологів. Дотримання положень Етичного кодексу психологів – це зобов'язання, яке повинен виконувати психолог (Головнокомандувач ЗСУ, 2024b). Однак у суспільстві залишається відкритим питання щодо притягнення до відповідальності (напр., до кримінальної) психолога, який допустив професійну помилку та завдав шкоди психічному здоров'ю тому, хто звернувся до нього за допомогою.

У своєму дослідженні охарактеризуємо різновиди психологічної допомоги. На думку О. Блінова, *психологічна допомога* представляє собою комплекс заходів профілактичного, лікувального, евакуаційного характеру, які спрямовані на забезпечення успішного перенесення

військовослужбовцями впливу психотравмуючих факторів, сприяють збереженню працездатності та попереджають виникнення та розвиток посттравматичних стресових розладів (Блінов, 2006). Як зазначає науковець, психологічна допомога – це цілеспрямована активність однієї людини (офіцера-психолога) щодо іншої (військовослужбовця), яка спрямована на розширення психологічних можливостей останньої в особистісному та соціальному функціонуванні. Психологічна допомога може мати багато форм: проста присутність, повідомлення корисної інформації, психічне зараження, демонстрація ефективних моделей поведінки, навчання, стимуляція, консультування, психотерапія тощо. Коли йдеться про надання психологічної допомоги військовослужбовцям, дослідник зазначає, що вона може надаватись у різний час – до початку участі військовослужбовця в бойових діях, під час бойових дій та після виходу військовослужбовця з району бойового зіткнення (Блінов, 2014).

На сьогодні багато наших співвітчизників усвідомлюють, що винести тягар війни їм допоможе професійна допомога психолога. Ми спостерігаємо за формуванням культури звернення за професійною психологічною допомогою. Серед них є: ті, хто втратив близьких; ті, чий близький перебуває у російському полоні; ті, чий близький пропав без вісті та ті, чий близький виконує військовий обов'язок. Мають потребу у зверненні до психологів і військовослужбовці. До психологів також звертаються члени сімей військовослужбовців.

Як зазначає О. Блінов, варто розрізняти такі види психологічної допомоги військовослужбовцям: психопрофілактика, психоконсультування, психокорекція, психотерапія (Блінов, 2014). Коротко охарактеризуємо їх.

Психопрофілактика – є різновидом психологічної допомоги військовослужбовцям, який спрямований на попередження психічних захворювань, реабілітацію психічно хворих, а також на збереження, покращення та зміцнення психічного здоров'я військовослужбовців. Психопрофілактика передбачає також і психоедукацію, або психологічну просвіту (Блінов, 2014). Сьогодні в Україні діють три рівні психопрофілактики. На першому рівні психолог може працювати з групою, на другому рівні – з особами, які перебувають у зоні ризику, а на третьому – з тими, хто вже має психологічні проблеми (Оніщенко, 2013).

Реалізуючи феноменологічний підхід у дослідженні інституту психологічної допомоги, Н. Оніщенко зазначає, що одним із видів психологічної допомоги є *психологічне консультування* (Оніщенко, 2013). Останнє, на нашу думку, представляє собою сферу практичної діяльності офіцерів-психологів. Під час психологічного консультування військовослужбовцям надаються поради, рекомендації щодо вирішення їхніх актуальних психологічних проблем.

Наступним видом психологічної допомоги військовослужбовцям є *психокорекція*. На думку Н. Оніщенка, психокорекція – це виправлення, особлива робота офіцера-психолога, яка ведеться з військовослужбовцем з опорою на його розуміння межі "норми" та "патології". Психокорекційна робота здійснюється в когнітивній, емоційно-вольовій сферах військовослужбовців.

Психологічна реабілітація – це відновлення втрачених психічних утворень або психічних операцій. Зазвичай такі порушення виникають як наслідок фізичної травми або поранення чи психічної травми. Метою психологічної реабілітації військовослужбовців, які отримали психічні травми, поранення або мають органічні хвороби, – є відновлення або розвиток знижених унаслідок цього психічних функцій.

Елементом психологічної допомоги військовослужбовцям є *психотерапія*, яка представляє собою комплекс психологічних технік, які використовує офіцер-психолог для вирішення проблем військовослужбовця. Такими проблемами може бути психічне захворювання, стрес тощо.

Прийнято розрізняти екстрену психотерапію, короткострокову та довгострокову психотерапію. *Екстрена психотерапія* – це втручання в ситуацію, коли треба негайно відреагувати на критичний стан військовослужбовця. Короткострокова психотерапія може тривати від однієї або декількох зустрічей під час поведінкової психотерапії або короткострокової позитивної терапії, або може тривати декілька місяців у межах короткострокової психодинамічної психотерапії.

Сучасна психологічна практика керується принципом короткостроковості, щоб забезпечити того, хто звертається до психолога за допомогою від "психотерапевтичного дефекту або пристрасті", "втечі у психотерапію" і перекладання відповідальності за своє життя на психолога. Щодо довгострокової психотерапії, то вона представляє собою психодинамічний (психоаналітичний) процес. Зазвичай довгострокова психотерапія триває 40–50 сеансів. Психотерапевтичні заняття зазвичай проводять два-три рази на тиждень. Довгострокова психотерапія зосереджує увагу на минулому військовослужбовця (у той час як короткострокова психодинамічна психотерапія сфокусована на головному конфлікті і здебільшого спирається на здатність самого військовослужбовця робити узагальнення й застосовувати на практиці те, що було досягнуто в ході психотерапевтичної роботи) (Оніщенко, 2013).

Дискусія і висновки

Взаємодія офіцера-психолога та військовослужбовця, який звернувся до нього за психологічною допомогою, є соціально врегульованим та формалізованим процесом. Таке регулювання необхідне як для об'єкта, так і для суб'єкта психологічної допомоги. На особливу увагу з боку держави та суспільства заслуговує процес професійної підготовки та процес підвищення кваліфікації психологів. Сьогодні в Україні, зважаючи на дефіцит висококваліфікованих психологів, спостерігається надмірне захоплення окремими індивідами наданням психологічних консультацій.

Процес інституціоналізації передбачає не тільки нормативне регулювання взаємодії військовослужбовця та офіцера-психолога, але й обумовлює процес їх підготовки. Дискусійним залишається питання відповідальності офіцера-психолога в ситуаціях, коли після його втручання або невтручання, військовослужбовець здійснює суїцид або спробу суїциду.

Внесок авторів: Олена Кожедуб – написання (оригінальна чернетка); Наталія Клімішина – написання (перегляд і редагування).

Список використаних джерел

- Блінов, О.А. (2006). *Організація надання психологічної допомоги військовослужбовцям у воєнний час*. Національний університет оборони України.
- Блінов, О.А. (2014). Види та напрямки психологічної допомоги психотравмованим військовослужбовцям. *Вісник Національного університету оборони України*, 4(41), 168–173.
- Верховна Рада України. (1999). *Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України* (закон України від 24.03.1999 р. № 551-XIV, ред. від 09.08.2024). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14#Text>
- Михальченко, М.І. (2012). (Ред.). *Вища школа як соціальний інститут і механізм соціалізації молоді*. Педагогічна думка.
- Волович, В.І. (1998). *Соціологія: короткий енциклопедичний словник*. Український Центр духовної культури.

- Главник, О. (2002). *Психологічна допомога батькам*. Шкільний світ.
- Головнокомандувач Збройних Сил України. (2024a). *Про затвердження Порядку надання психологічної допомоги військовослужбовцям Збройних Сил України* (наказ від 02.05.2024 № 174).
- Головнокомандувач Збройних Сил України. (2024b). *Про затвердження порядку проведення психологічної підтримки військовослужбовців Збройних Сил України* (наказ від 01.08.2024 № 349).
- Грінівецька, Н.М. (1999). *Державна служба як соціальний інститут: проблеми концептуального аналізу*. ФАДА ЛТД.
- Корнєшук, В. (2023). *Соціальна та психологічна допомога у воєнний та післявоєнний період*. Бондаренко М.О.
- Лисиця, Н.М. (1999). *Реклама як соціальний інститут* [Автореф. дис. д-ра соціол. наук, ХНПУ ім. Г.С. Сковороди].
- Литвиненко, О.О. (2023). *Психологічна допомога і самопоміччя при депресії та тривозі*. Панов А.М.
- Мазурик, О.В. (2001). *Сучасні тенденції відновлення армії як соціального інституту (соціологічний аналіз)* [Автореф. дис. канд. соціол. наук, Інститут соціології НАН України].
- Мамайчук, І.І. (2012). *Діти з розладами поведінки: психологічна допомога*. Редакції загальнопедагогічних газет.
- Норт, Д. (2000). *Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки*. Основи.
- Оніщенко, Н.В. (2013). *Феноменологія психологічної допомоги*. <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/22889/Onishchenko.pdf?sequence=1>
- Павлов, Ю.О. (2006). *Психологічна допомога безробітному у кризовому стані в умовах професійної перелідооточки* [Дис. канд. психол. наук, Академія педагогічних наук України].
- Паращевін, М.А. (2018). *Трансформація соціального інституту релігії в сучасному українському суспільстві* [Автореф. дис. д-ра соціол. наук, Інститут соціології Національної академії наук України].
- Сабліна, Н.В. (2023). *Психологічна допомога та робота психолога з військовими та їх родинами у дні війни. Військова психологія*. ТВОРИ.
- Сидоренко, О.Л. (2001). *Приватна вища школа як соціальний інститут: особливості становлення та розвитку в Україні* [Автореф. дис. д-ра соціол. наук, Ун-т внутр. справ].
- Козловець, Є.А., & Біленький, Є.А. (2006). *Соціологія: словник термінів і понять*. Кондор.
- Квач, Р.М. (2007). *Психологічна допомога підліткам, схильним до бродяжництва* [Дис. канд. психол. наук, Центр. ін-т післядиплом. пед. освіти АПН України].
- Фінклер, Ю.Е. (2004). *Мас-медіа як соціальний інститут: особливості взаємин з владою* [Автореф. дис. д-ра філол. наук, Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка. Інститут журналістики].
- Чернецький, Ю.О. (1994). *Вища школа як соціальний інститут* [Автореф. дис. д-ра соціол. наук, Харківський держ. ун-т].
- Шебанова, В.І. (2017). *Психологічна допомога дитині, що зазнала насильства*. Вишемірський В.С.
- Шолом, А.С., & Беренда, С.В. (2015). Етимологія поняття "institution" та еволюція його змістовної сутності в економічних дослідженнях на прикладі СОТ. *Проблеми економіки*, 1, 319–325.
- Штфурак, В.С., & Шаманська, О.І. (2020). *Психологічна допомога: види, підходи та напрями*. ПП "ТД Едельвейс і К.
- Юрченко, І.В. (2008). *Психологічна допомога функціонально неповним сім'ям в умовах навчально-виховного комплексу* [Дис. канд. психол. наук, Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника].
- Яворська, Т.П. (2012). *Медико-психологічна допомога онкологічним хворим, які перенесли хірургічне втручання з формуванням кишкової стоми* [Дис. канд. психол. наук, Харків. мед. акад. післядипломної освіти].

References

- Blinov, O.A. (2014). Types and directions of psychological assistance to traumatized servicemen. *Bulletin of the National University of Defense of Ukraine. Collection of scientific papers*. NUOU, 4(41), 168–173 [in Ukrainian].
- Blinov, O.A. (2006). *Organization of psychological assistance to servicemen in wartime*. NAOU [in Ukrainian].
- Chemetsky, Yu.O. (1994). *Higher school as a social institution* [Author's thesis of Dr. of Social Sciences, Kharkiv State University] [in Ukrainian].
- Commander-in-Chief of the Armed Forces of Ukraine. (2024a). *On approval of the Procedure for providing psychological assistance to servicemen of the Armed Forces of Ukraine* (order dated 02.05.2024 No. 174) [in Ukrainian].
- Commander-in-Chief of the Armed Forces of Ukraine. (2024b). *On approval of the procedure for providing psychological support to servicemen of the Armed Forces of Ukraine* (order dated 01.08.2024 No. 349) [in Ukrainian].
- Finkler, Yu.E. (2004). *Mass media as a social institution: features of relations with the authorities* [Author's thesis ... Doctor of Philology, Taras Shevchenko National University of Kyiv. Institute of Journalism] [in Ukrainian].
- Glavnyk, O. (2002). *Psychological assistance to parents*. Shkilynyi svit [in Ukrainian].
- Grinivetska, N.M. (1999). *State service as a social institution: problems of conceptual analysis*. FADA LTD [in Ukrainian].
- Korneschuk, V. (2023). *Social and psychological assistance in the war and post-war period*. Bondarenko M.O [in Ukrainian].

- Kozlovets, E.A., & Bilenkyi, E.A. (2006). *Sociology: a dictionary of terms and concepts*. Condor [in Ukrainian].
- Lysitsya, N.M. (1999). *Advertising as a social institution* [author's thesis of Dr. Sociology, KhNPU named after G.S. Skovoroda] [in Ukrainian].
- Lytvyenko, O.O. (2023). *Psychological assistance and self-help for depression and anxiety*. Panov A.M [in Ukrainian].
- Mamaychuk, I.I. (2012). *Children with behavioral disorders: psychological assistance*. Editorial offices of general pedagogical newspapers [in Ukrainian].
- Mazuryk, O.V. (2001). *Modern trends in the restoration of the army as a social institution (sociological analysis)* [Author's thesis of Cand. Sociology, Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine] [in Ukrainian].
- Mykhalchenko, M.I. (2012). (Ed.). *Higher school as a social institution and the mechanism of socialization of youth*. Pedagogical thought [in Ukrainian].
- North, D. (2000). *Institutions, institutional change and the functioning of the economy*. Osnovy [in Ukrainian].
- Onishchenko, N.V. (2013). *Phenomenology of psychological assistance* [in Ukrainian]. <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/22889/Onishchenko.pdf?sequence=1>
- Pavlov, Yu.O. (2006). *Psychological assistance to the unemployed in a crisis situation in conditions of professional retraining*. [Diss. Candidate of Psychology, Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine] [in Ukrainian].
- Parashchevin, M.A. (2019). *Transformation of the social institute of religion in modern Ukrainian society* [Author's dissertation of Doctor of Sociology, Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine] [in Ukrainian].
- Sablina, N.V. (2023). *Psychological assistance and work of a psychologist with military personnel and their families during the war. Military psychology*. TVORY [in Ukrainian].
- Shebanova, V.I. (2017). *Psychological assistance to a child who has been subjected to violence: teaching and methodological manual*. Kherson: Vyshemirskiy V.S [in Ukrainian].
- Sholom, A.S., & Berenda, S.V. (2015). Etymology of the concept of "institution" and the evolution of its substantive essence in economic research using the example of the WTO. *Problems of economy*, 1, 319–325 [in Ukrainian].
- Shtyfurak, V.S., & Shamanska O.I. (2020). *Psychological assistance: types, approaches and directions*. Edelweiss and K [in Ukrainian].
- Sydorenko, O.L. (2001). *Private higher education as a social institution: features of its formation and development in Ukraine* [Author's thesis Doctor of Social Sciences] [in Ukrainian].
- Tkach, R.M. (2007). *Psychological assistance to adolescents prone to vagrancy*. [PhD (Psychol.) Dissertation, Central Institute of Postgraduate Pedagogical Education of the Academy of Sciences of Ukraine] [in Ukrainian].
- Verkhovna Rada of Ukraine. (1999). *On the Disciplinary Statute of the Armed Forces of Ukraine* (Law of Ukraine dated 24.03.1999 No. 551-XIV, ed. from 09.08.2024) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14#Text>
- Volovich, V.I. (1998). *Sociology: a short encyclopedic dictionary*. Ukrainian Center for Spiritual Culture [in Ukrainian].
- Yurchenko, I.V. (2008). *Psychological assistance to functionally single-parent families in the conditions of an educational complex* [Thesis of Candidate of Psychological Sciences, Precarpathian National University named after V. Stefanyk] [in Ukrainian].
- Yavorska, T.P. (2012). *Medical and psychological assistance to cancer patients who underwent surgical intervention with the formation of an intestinal stoma* [Diss. Candidate of Psychology, Kharkiv Medical Academy of Postgraduate Education] [in Ukrainian].

Отримано редакцією журналу / Received: 20.10.24
Прорецензовано / Revised: 25.10.24
Схвалено до друку / Accepted: 30.10.24

Olena KOZHEDUB, PhD (Sociol.), Assoc. Prof.
ORCID ID: 0000-0001-7332-1727
e-mail: olenakozhedub@knu.ua
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Natalia KLIMISHYNA, Senior Lecturer
ORCID ID: 0009-0003 1156-1103
e-mail: nataliya.climishina@ukr.net
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

PSYCHOLOGICAL ASSISTANCE FOR MILITARY PERSONNEL AS A SOCIAL INSTITUTE

Background. Today, modern Ukrainian society is witnessing transformational processes that are characteristic of many spheres of life and that require theoretical and methodological substantiation of both the ways of such social changes and the mechanisms of their implementation. And in this regard, the most adequate is the institutional theory. The full-scale invasion of Russia on the territory of Ukraine actualized the problem of organizing professional psychological assistance to military personnel. The purpose of the study is to reveal the institutional nature of psychological assistance to military personnel.

Methods. The research used general scientific methods – analysis, synthesis, generalization.

Results. Implementing an institutional approach, in the study of psychological assistance, researchers analyze the structural components of the institution of psychological assistance. In the course of the research, it was determined that these components are: documented social norms and rules that determine the specifics of providing psychological assistance to military personnel; special institutions, organizations that provide psychological assistance to military personnel (combat stress control groups and psychological support and recovery groups); a specialized subject – a psychologist who works directly with those military personnel who need psychological help; a system of sanctions, the purpose of which is to exercise social control over the activities of the Institute of Psychological Assistance to Military Personnel. The article discusses such types of psychological help as psychoprophylaxis, psychological counseling, psychocorrection and psychotherapy.

Conclusions. An institutional approach was applied in the analysis of the system of psychological assistance to military personnel. The components of the Institute of Psychological Assistance are briefly described and the types of psychological assistance to military personnel are described.

Keywords: institutionalization, social institution, structure of social institution, institutionalization of psychological assistance to military personnel.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

УДК 159.9

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2024.60.15-25>

Катерина КРАВЧЕНКО¹, канд. психол. наук
ORCID ID: 0000-0002-8140-1759
e-mail: katerina.kravchenko@knu.ua

Ольга СОКОЛІНА¹, канд. філос. наук
ORCID ID: 0000-0003-0566-8467
e-mail: olha.sokolina@knu.ua

Ольга ЮРКОВА¹, д-р філософії
ORCID ID: 0000-0002-5679-6584
e-mail: olha.yurkova@knu.ua

Ольга ПОДКОВКА¹, ст. наук. співроб.
ORCID ID: 0000-0002-5679-6584
e-mail: olha.podkovka@knu.ua

¹Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ОБҐРУНТУВАННЯ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОГО ПІДХОДУ У ВИВЧЕННІ МАРКЕРІВ ПСИХІЧНИХ СТАНІВ КОМБАТАНТІВ

Вступ. Метою статті є обґрунтування доцільності використання міждисциплінарного підходу у вивченні маркерів психічних станів комбатантів. Міждисциплінарний підхід у проведенні наукових досліджень вважається науковою спільнотою, як зарубіжною, так і вітчизняною, перспективним (у зв'язку з можливістю поглибленого та всебічного вивчення предмета дослідження), навіть незважаючи на існування певних недоліків у його використанні.

Методи. На цьому етапі наших наукових розробок були використані теоретичні методи наукових досліджень, а саме: аналіз, синтез, узагальнення, абстрагування, дедукція.

Результати. Проаналізовано сучасні погляди щодо використання міждисциплінарних досліджень та визначені основні їхні аспекти, а саме: підходи, характеристики, принципи, етапи, основні переваги та недоліки. Наступним кроком до реалізації поставленої мети стає аналіз стану дослідженості маркерів психічних станів комбатантів. Під маркерами психічних станів розуміємо специфічні показники і прояви, що дозволяють об'єктивно оцінити та діагностувати психічний стан індивідуума, включаючи наявність або ризик виникнення психічних розладів. Оскільки психічних станів багато, то ми визначили найпоширеніші, які виникають під час бойових дій: бойовий стрес, бойова психічна травма та емоційне вигорання. У результаті проведеного аналізу ми дійшли висновку, що зазначені психічні стани комбатантів містять маркери, які доцільно розглядати не лише в межах психологічної галузі. Отже, запропонований міждисциплінарний підхід представляє собою консорціум психології, психофізіології, психіатрії та нейрофізіології. Отримані результати дали можливість визначитися з понятійним апаратом у межах міждисциплінарного підходу, а саме, дати окремі визначення психологічним, клінічним (психіатричним), психофізіологічним та нейрофізіологічним маркерам психічних станів.

Висновки. Міждисциплінарний підхід у дослідженні маркерів зазначених психічних станів обумовлений складністю і багатофакторністю реакцій та проявів, що є в їхній основі. На нашу думку, лише інтеграція різних аспектів (психологічних, клінічних, психофізіологічних та нейрофізіологічних) у межах міждисциплінарного підходу дозволить отримати повну та об'єктивну картину психічного стану комбатантів. Зазначений підхід до вивчення маркерів психічних станів пропонується вперше.

Ключові слова: психічні стани комбатантів, маркери психічних станів, міждисциплінарний підхід у вивченні маркерів психічних станів, психологічні маркери психічних станів, клінічні (психіатричні) маркери психічних станів, психофізіологічні маркери психічних станів, нейрофізіологічні маркери психічних станів.

Вступ

Як зазначають сучасні наукові джерела, наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. у науці сформувалась та далі поширюється тенденція синтезу знань у межах суміжних дисциплін, в основі якої лежить парадигма цілісності та міждисциплінарного підходу до досліджень (Ступицький, & Приятельчук, 2021; Міждисциплінарні дослідження (<http://lua.pp.ua/3/217975.html>); International Science Council, 2019; Верховна Рада України, 2013; Міждисциплінарні дослідження складних систем (<http://iscs-journal.npu.edu.ua>); Колот, 2014; Семенова та ін., 2007; Агапова, 2022; Bechtel, 1986; Heckhausen, 1972; Іщенко, 2023). Початковим імпульсом до розвитку міждисциплінарності в науковому просторі став пошук вичерпних визначень, розробка класифікацій, виявлення та розуміння специфічних особливостей досліджуваного явища, спроби передбачити його розвиток тощо. Як наслідок, з'явилися численні дослідження, що запропо-

нували використати набуті теоретичні знання на практиці. Як зазначає А. Іщенко: "У наш час спроби осмислення міждисциплінарного підходу тривають у багатоаспектних статтях" (Іщенко, 2023).

Серед основних причин, які обумовлюють актуальність використання міждисциплінарного підходу в наукових дослідженнях, на наш погляд, можна визначити такі: 1) складність поведінкових, економічних, соціальних, управлінських та інших систем, пізнання і розвиток яких неможливі без запозичення знань, підходів і методів різних наук; 2) інтенсивна динаміка усього, що оточує людину, і створених нею інститутів; 3) поглиблення спеціалізації наук.

Огляд літератури. Сучасні напрацювання щодо обґрунтування та доцільності використання міждисциплінарного підходу, з метою кращого їх сприйняття, представлено в табл. 1 (Іщенко, 2023).

Таблиця 1

Сучасні напрацювання щодо використання міждисциплінарного підходу

	Змістова складова наукових напрацювань	Автори
Зарубіжні дослідження	Дослідження генезису міждисциплінарності, формування термінологічного апарату, переваги порівняно з дисциплінарним підходом тощо	Л. Апостела, М. Буазо, П. Дюге, Р. Фродеман, Дж.Т. Кляйн, М. Ніссані, Л. Евіс, С. Гімацідіс, Н. Ікбал, К. фон Рюдден, К. Копецький, А. Канмаза, Ю. Каралі, А. Фрідов, Дж. Грін, В. Страуп, Лі Ю та ін.
	Застосування міждисциплінарного підходу на практиці	П. Вальке, Т. Вільтхагена, Дж.А. Джейкобс, Р. Менье, Дж. П. Мартінес, Дж. Пейро, Д. Розалес, А. Варгас, В. Політа, Р. Шостак, Н. Стюарт, Дж. Перссон та ін.
Вітчизняні дослідження	Теоретичні питання застосування підходу в наукових дослідженнях та організації освітнього процесу. Обґрунтування актуальності використання міждисциплінарного підходу, визначення термінологічного апарату	А. Філіпенко, О. Казакевич, А. Колота, О. Олізко, Ю. Шулик, О. Гордійчук, І. Коновальчук, А. Крижановський, І. Лисий, К. Мізін, Г. Ребров, Т. Тибайкіна, І. Сехетій та інші.
	Методологія міждисциплінарних досліджень	В. Чебанова, Н. Дячок, О. Кургаєва, О. Палагіна, С. Сисоєв та ін.
	Інноваційні ідеї для вітчизняного науково-освітнього простору	Н. Білова, А. Грінченко, І. Гуменна, Г. Карась, К. Карпенко, В. Красномоєць, О. Мельниченко, Ю. Нахаєв, В. Огневук, О. Приятельчук, В. Швацький, О. Страх, О. Ступницький, О. Синекон, Т. Ярошенко, В. Яровська, Л. Захвойська та ін.

Спираючись на табл. 1, можна зазначити, що інтереси сучасних дослідників щодо феномену "міждисциплінарності" у науковій діяльності розподілились у такому співвідношенні відповідно до зазначених тематичних напрямів (рис. 1).

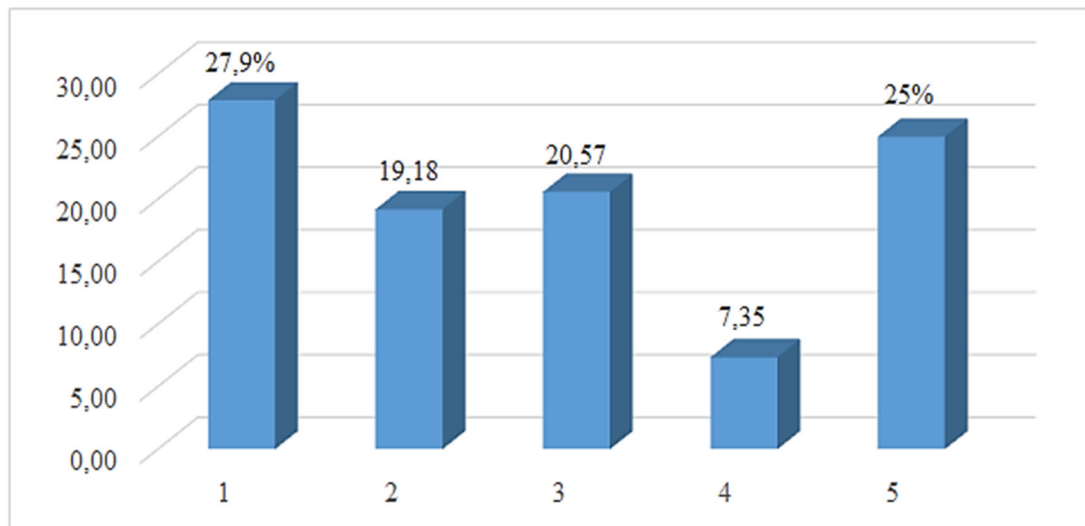

Рис. 1. Інтереси сучасних дослідників щодо феномену "міждисциплінарності" у науковій діяльності:

1 – дослідження генезису міждисциплінарності, формування термінологічного апарату, переваги порівняно з дисциплінарним підходом тощо; 2 – застосування міждисциплінарного підходу на практиці; 3 – теоретичні питання застосування підходу в наукових дослідженнях та організації освітнього процесу, обґрунтування актуальності використання міждисциплінарного підходу, визначення термінологічного апарату; 4 – методологія міждисциплінарних досліджень; 5 – інноваційні ідеї для вітчизняного науково-освітнього простору

Отже, можна побачити, що зацікавленість науковців у міждисциплінарному підході має свою вагомість. Аналіз термінологічного апарату (Ступицький, & Приятельчук, 2021; International Science Council, 2019; Верховна Рада України, 2013; Міждисциплінарні дослідження складних систем (<http://iscs-journal.npu.edu.ua>); Колот, 2014) дав можливість визначити сутність міждисциплінарного підходу, яка полягає у використанні ідей і перспектив (знання та методи з різних наукових дисциплін для вирішення комплексних проблем або вивчення складних явищ) з більш, ніж однієї традиційної наукової галузі, тобто взаємодію різних галузей наукового знання у вивченні одного й того самого об'єкта, при зосередженні на власному предметі. Також слід зазначити, що, з одного боку, зазначений підхід містить інтегративний характер сучасного етапу наукового пізнання, а саме, недостатність єднобічного галузевого принципу пізнання, а з іншого, – припускає оперативне реагування на зміни, що

постійно виникають у професійній, науковій, теоретичній і практичній діяльності.

А. Колот визначає два основні підходи, за якими може практично реалізовуватися міждисциплінарний підхід: 1) міждисциплінарність об'єднує різні наукові галузі на методологічному та інструментальному рівнях (передбачають використання потенціалу наявних концепцій, теорій, доктрин, які дотепер сформовані зусиллями науковців різних галузей знань); 2) міждисциплінарність постає як реальний інструмент для появи інтегрованих продуктів, проєктів, міждисциплінарних об'єктів дослідження тощо (Колот, 2014).

Спираючись на огляд зазначених вище наукових джерел, можемо визначити основні характеристики міждисциплінарних досліджень, які представлено на рис. 2. Також були розглянуті принципи міждисциплінарного дослідження, які представлено на рис. 3.

Рис. 2. Основні характеристики міждисциплінарних досліджень

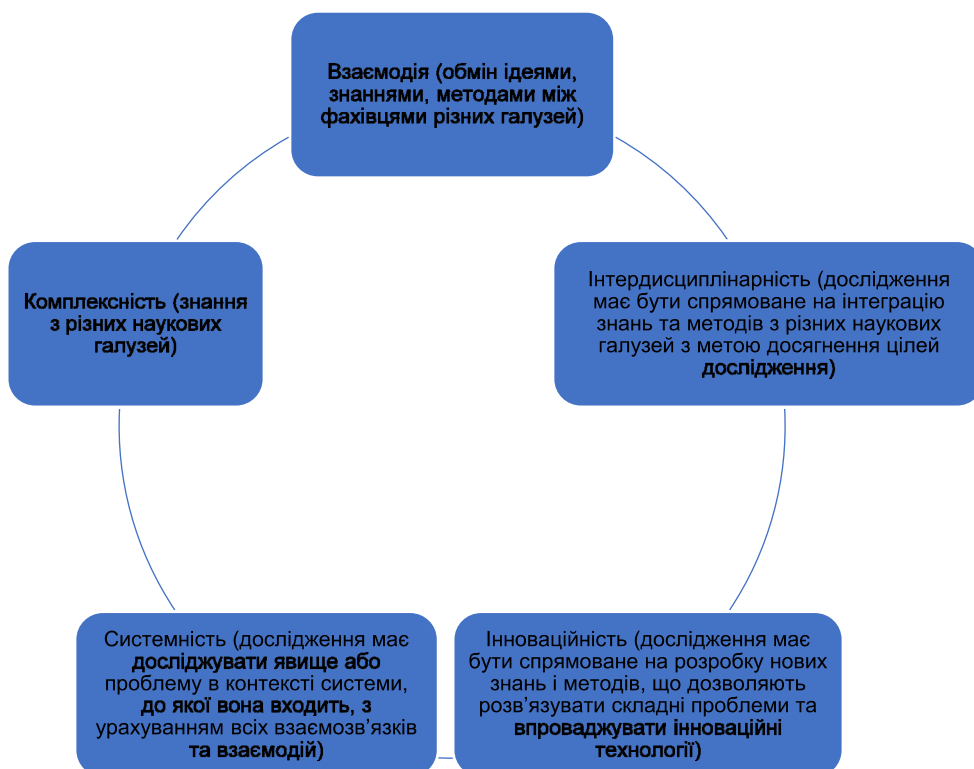

Рис. 3. Принципи міждисциплінарного дослідження

Серед *основних переваг* міждисциплінарних досліджень визначають такі: 1) формування нових ідей та підходів шляхом комбінування методологічного апарату різних галузей науки; 2) отримання міжгалузевих знань

різними фахівцями; 3) створення нових технологій, які можуть мати практичне застосування; 4) розвиток нових галузей знань, що в майбутньому стають ключовими в науці та технологіях і вирішують складну проблематику;

5) розвиток міжкультурних комунікацій приводить до збільшення кількості спільних проєктів між фахівцями з різних країн (Міждисциплінарні дослідження (<http://lua.pp.ua/3/217975.html>); International Science Council, 2019; Верховна Рада України, 2013; Міждисциплінарні дослідження складних систем (<http://iscs-journal.npu.edu.ua>)).

Незважаючи на значну кількість переваг, які зазначені вище, існують і *недоліки* використання міждисциплінарного підходу в дослідженнях: 1) складнощі з комунікацією, що полягають у відмінності розуміння основних понять та категорій, різні підходи до дослідження й аналізу даних можуть призвести до розбіжностей у висновках та рекомендаціях, відсутність глибокого знання в області інших дисциплін; 2) складність у плануванні,

організації та координації роботи всіх учасників проєкту; 3) відсутність чіткої структури в проведенні досліджень часто призводить до недостатнього контролю та неефективного використання виділених ресурсів (Міждисциплінарні дослідження (<http://lua.pp.ua/3/217975.html>); International Science Council, 2019; Верховна Рада України, 2013; Міждисциплінарні дослідження складних систем (<http://iscs-journal.npu.edu.ua>)).

Сама процедура проведення міждисциплінарних досліджень не є чимось сталим і змінюється залежно від конкретної проблематики дослідження та складу науковців, які до нього залучені. У такому випадку слід спиратися на основні етапи проведення міждисциплінарних досліджень, які представлено на рис. 4.

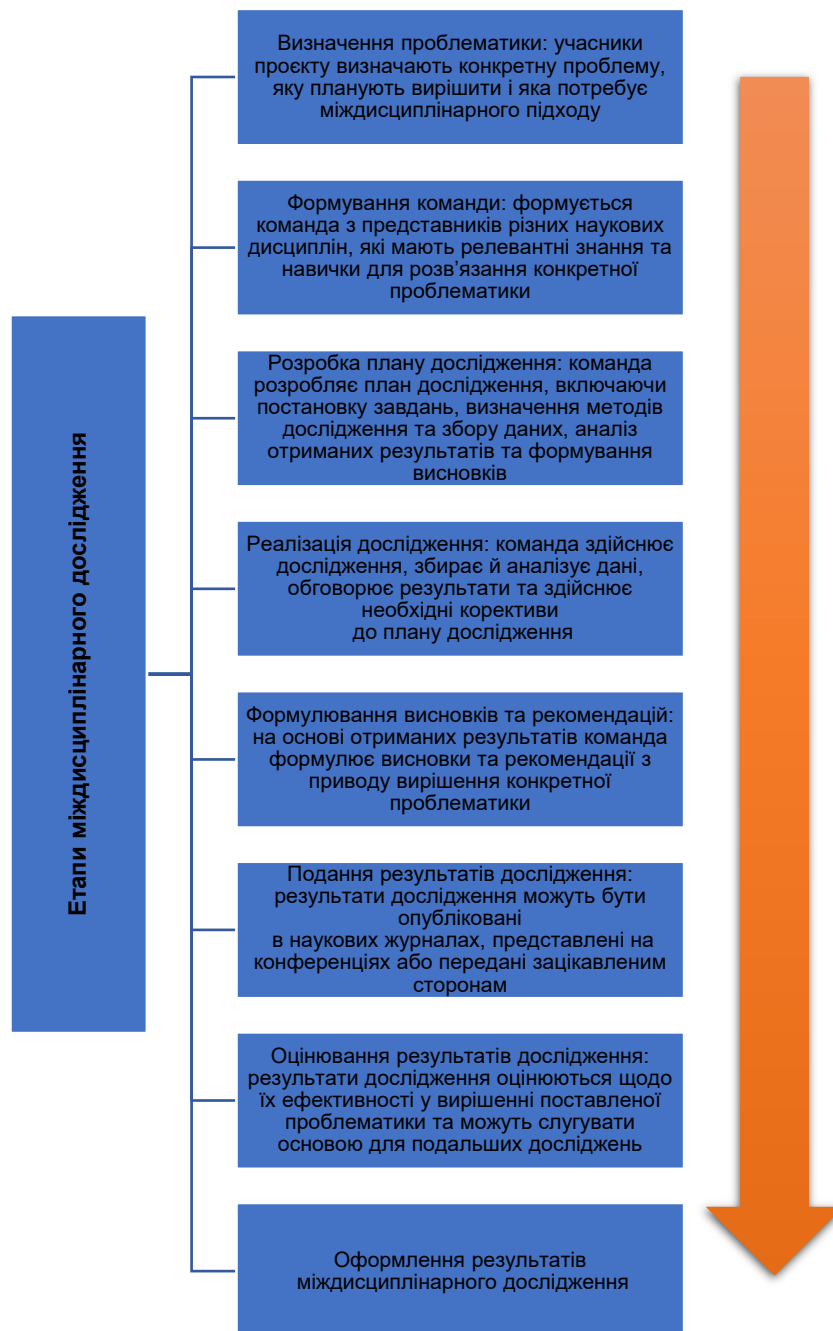

Рис. 4. Основні етапи проведення міждисциплінарних досліджень

Отже, здійснивши детальний аналіз наукових дискусій, ми висвітлили основні аспекти використання міждисциплінарного підходу та ще раз акцентували увагу на актуальності використання зазначеного підходу, незважаючи на наявність його певних недоліків.

Мет дослідження – обґрунтувати доцільність використання міждисциплінарного підходу до вивчення маркерів психічних станів комбатантів, **завдання** – розглянути маркери психічних станів комбатантів та визначити наукові галузі, які можуть бути корисними для поглибленого їх вивчення.

Методи

На цьому етапі проведення дослідження ми використовували теоретичні методи наукових досліджень, а саме: аналіз, синтез, узагальнення, абстрагування, дедукція.

Результати

Сучасна психологічна наука має тісний зв'язок з іншими галузями наукового знання: *психологія і філософія* (закони, категорії, принципи філософії є в основі понять психології); *психологія та природничі науки* (значний вплив природничих наук на психологію полягає в тому, що велика кількість досліджень із психології ґрунтувалася на даних біологічних наук, законах біологічної еволюції, фізіології тощо); *психологія і технічні науки* (проблеми психології праці, інженерної психології, ергономіки тощо); *психологія та медичні науки* (на основі медицини, педагогіки та психології виникли такі наукові галузі, як: медична психологія, нейропсихологія тощо); *психологія та суспільні науки* (психологія тісно пов'язана із соціологією, історією, лінгвістикою, політичними науками, оскільки всі вони становлять єдину сім'ю гуманітарних наук) (Семенова та ін., 2007).

Психічні стани зазвичай досліджують переважно в межах психологічної науки. Але постає питання вдосконалення існуючих знань. На нашу думку, це можливо за рахунок міждисциплінарного підходу як у виборі методів та методик дослідження, так і інтерпретації отриманих результатів, надання рекомендацій та створення диференційних технологій психологічного відновлення психічних станів комбатантів, а також можливої профілактики їхнього виникнення.

Психічні стани комбатантів, які пережили (або продовжують переживати) вплив бойових дій, є однією з найактуальніших проблем сучасних психіатричної, психологічної та психофізіологічної наук. Вплив негативних стресчинників бойових дій на комбатантів може призвести до розвитку ряду психічних розладів та інших порушень. Окрім того, значна частка комбатантів демонструє приховані або субклінічні форми психічної дезадаптації, що ускладнює їх своєчасне виявлення та терапію. У цьому контексті важливою стає необхідність виявлення маркерів психічних станів, які б дозволили здійснювати об'єктивну та своєчасну діагностику психічного здоров'я комбатантів. Під **маркерами психічних станів ми розуміємо специфічні показники та прояви, що дозволяють об'єктивно оцінити та діагностувати психічний стан індивідуума, включаючи наявність або ризик виникнення психічних розладів**. Загалом, сам термін "маркер" у психологічній науці не використовується (це більше прерогатива медицини, фізіології тощо), психологічній науці більш притаманний термін "ознаки".

Питання виникнення й розвитку негативних психічних станів, зокрема під час ведення бойових дій, у контексті визначення їхніх поведінкових, соматичних та інших

ознак протягом останніх років у своїх публікаціях розглядали такі зарубіжні та вітчизняні дослідники: Б. Адлер, П. Блайс, К. Кастро, К. Кенеді, Е. Зілмер, Р. Маршал, Р. Шпіцер, М. Лейбовіц, Л. Кітаєв-Смик, П. Корчемний, М. Решетніков, В. Ромек, М. Корольчук, О. Тімченко, К. Кравченко, Н. Агаєв, О. Коун, О. Пішко, Н. Лозинська, Л. Радецька, І. Лаба, А. Смачило, О. Нечаєва, К. Лопатенко, М. Баумер, О. Еверт, К. Возніцина та інші (Adler, Bliese, & Castro, 2010; Kennedy, & Zillmer, 2012; Marshall, Spitzer, & Liebowitz, 1999; Корольчук, 2003; Агаєв та ін., 2016; Коун, Пішко, & Лозинська, 2014; Кравченко, Тімченко, & Ширококов, 2017). Отже, як можна побачити, проблематика питання негативних психічних станів учасників бойових дій знайшла своє відображення в роботах багатьох дослідників.

У контексті наукового дослідження, окремі результати якого відображені в цій статті, ми розглядали лише деякі психічні стани, які найчастіше супроводжують військовослужбовців під час ведення бойових дій: бойовий стрес, переживання психотравмуючих обставин, емоційне вигорання та психологічну готовність (або неготовність) до виконання бойових завдань. *Розглянемо стан дослідження маркерів бойового стресу*.

Відомі вчені Н. Агаєв, О. Коун, Н. Лозинська, І. Пішко, О. Тімченко та інші досліджували характерні ознаки негативних психічних станів, зокрема бойового стресу, і виділили їх в окремі групи, що представлено на рис. 5 (Корольчук, 2003; Агаєв та ін., 2016; Коун, Пішко, & Лозинська, 2014; Кравченко, Тімченко, & Ширококов, 2017).

О. Еверт ознаками бойового стресу військовослужбовців вважає: прояви паніки, тривоги, перевтоми, нервово-психічної напруги, апатії, фрустрації, депресії тощо (Еверт, 2018). К. Кравченко, О. Тімченко, Ю. Ширококов зазначають, що бойовий стрес учасників бойових дій проявляється у вигляді емоційних, психофізіологічних, поведінкових та когнітивних проявів (Кравченко, Тімченко, & Ширококов, 2017). К. Возніцина, Т. Сіренко, М. Грудій визначають такі прояви бойового стресу: *тілесні* (головні болі, посилене серцебиття, підвищений чи понижений артеріальний тиск, потіння, судоми, нудота, запаморочення та непритомність, тремор, напруга м'язів, підвищена втомлюваність, відчуття слабкості, неспроможність розслабитися, біль у різних частинах тіла, втрата або підвищення ваги); *емоційні* (підвищена тривожність, страх, спалахи гніву, агресія, невмотивована пильність, надмірні похливі реакції, апатія, байдужість, депресивні стани, втрата інтересу до життя, відчуття самотності, почуття провини, образи, незадоволеність собою тощо); *поведінкові* (втрата апетиту, переїдання, порушення сну, уповільнена або прискорена мова, підвищена конфліктність, уникнення думок та почуттів, соціальна самоізоляція, низька продуктивність діяльності тощо); *когнітивні* (порушення пам'яті, нав'язливі думки, флешбеки, порушення логіки, часті помилки, порушення уваги, роздуми про помсту тощо) (Возніцина, Сіренко, & Грудій, 2023).

А. Ключко та І. Семенець-Орлова зазначають, що прояви бойового стресу насамперед впливають на виконання бойових завдань військовослужбовцями (їхню ефективність, а іноді і відмову від виконання) (Ключко, & Семенець-Орлова, 2024). Також авторки констатують, що рівень бойового стресу прямо пропорційний тяжкості психічних наслідків.

Відчуття нереальності в екстремальній ситуації	Неадекватне ситуації підвищення емоційного збудження або навпаки, емоційне заціпеніння, емоційна "тупість"	Різка, неадекватне обстановці, підвищення або навпаки, зниження бойової активності
Самовідчуження	Будь-якою ціною зберегти собі життя; втрата орієнтації в ситуації	Появу деструктивних форм мотивації діяльності або навпаки, бажання "вийти з району ведення бойових дій"
Значне підвищення психічної напруженості і настороженості	Втрата інтересу до життя, виникнення думок про самогубство	Поява замкненості, пригніченості, апатії
Неспроможність впоратися з переживанням страху	Різка зростання тривожності або навпаки, необґрунтоване нехтування небезпекою	Високий рівень необґрунтованої дратівливості, гнівливості, агресивності
Поява схильності до панічних настроїв	Різка зниження психологічної витривалості або навпаки, зростання ригідності психічних процесів	Розосередження уваги або труднощі її швидкого переключення
	Різка зниження дисциплінованості, поява порушень моральних норм міжособистісних відносин, деструктивних форм спілкування з оточуючими	

Рис. 5. Характерні ознаки бойового стресу (Агаєв, 2016)

Розглянемо стан дослідженості маркерів бойової психічної травми. Провідними науковцями, які займалися питаннями бойової психічної травми на теренах української науки є: О. Колесніченко, І. Приходько, В. Вінтоняк, Н. Оніщенко, О. Блінов, Ю. Рум'янцев, О. Сиропятов, Г. Іванцова, Г. Осьодло та інші. Як зазначають фахівці Української військово-медичної академії (Ю. Рум'янцев, О. Сиропятов, Г. Іванцова, Г. Осьодло), а також військові психологи (В. Вінтоняк, О. Рибчук, О. Недвига), у зв'язку з тим, що бойова психічна травма посідає значне місце у структурі бойових уражень, вона в 3-4 рази збільшує психічну захворюваність в армії і на 10–50 % послаблює боєздатність збройних сил (Українська військово-медична академія, 2014; Вінтоняк, Рибчук, & Недвига, 2022). На відміну від бойового стресу, бойова психічна травма розглядається як патологічний стан ЦНС. Автори акцентують увагу на тому, що особливості патогенезу та феноменології бойової психічної травми визначає специфічність зовнішніх етіологічних причин та внутрішніх умов, що змінюються під їхнім впливом (Рум'янцев та ін., 2014; Сиропятов та ін., 2012).

Дуже вагомим зауваженням, на нашу думку, є те, що фахівці медичної галузі вважають критерієм переходу бойового стресу в бойову психічну травму, яка потребує втручання лікарів-психіатрів, дезорганізацію поведінки з неадекватними і небезпечними для життя вчинками, обманом сприйняття, різким психомоторним збудженням. У таких випадках клінічна картина описується класичною психіатрією як "реактивний психоз" (Рум'янцев та ін., 2014; Сиропятов та ін., 2012). Із подальшим розвитком бойової психічної травми можна спостерігати: уповільнення психічної та моторної активності, деперсоналізаційно-дереалізаційні розлади (відчуття відчуженості власної особистості та реального світу), зміну сприйняття звуків, психофізіологічні порушення.

До проявів бойової психічної травми (переживання психотравмуючих обставин), які у своїх роботах наводять Н. Агаєв, О. Кокун належать: вітальні реакції (поведінка військовослужбовця повністю спрямована на збереження власного життя), реакції гострого психоемоційного шоку (психічне напруження, максимальна мобілізація всіх психофізіологічних ресурсів організму, відчуття

виснаження), стан психофізіологічної демобілізації (усвідомлення масштабів травматичної події, зниження моральної нормативності поведінки, відмова від будь-якої діяльності), мають прояв астено-невротичної реакції та розвиток психосоматичних порушень тощо (Агаєв, 2016; Агаєв та ін., 2016).

В. Вінтоняк, О. Рибчук, О. Недвига визначають дві основні форми відреагування військовослужбовця на травму – загальмованість та надмірна збудженість, які проявляється на фізіологічному, психічному та поведінковому рівнях (Вінтоняк, Рибчук, & Недвига, 2022). Ю. Підлісний зазначає, що бойова психічна травма проявляється як переживання невідповідності між загрозливими факторами ситуації та індивідуальними можливостями їх подолання. Такі переживання зазвичай супроводжуються відповідними реакціями: інтенсивним страхом, гострим відчуттям безпорадності та втратою контролю, когнітивними змінами і змінами у способах регуляції афектів, що спричиняє іноді тривалі фізичні, психічні й особистісні розлади (Підлісний, 2023).

Слід пам'ятати, що не будь-який стрес є травмою, але будь-яка травма – це стрес (Онщенко, 2015), тому бойовій психічній травмі властиві деякі прояви бойового стресу, які були зазначені вище.

Розглянемо стан дослідженості маркерів емоційного вигорання. Емоційне вигорання – це синдром, що розвивається під впливом тривалого стресу під час виконання професійної діяльності (К. Маслач, М. Лейтер, В. Бойко, С. Джексон, Б. Пельман, Е. Хартман, Б. Фарбер, А. Пайнса, Е. Аронсона, А. Чирома, Д. Дирендонк, В. Шауфели, Х. Сиксма та ін.). Проблематику емоційного вигорання у представників силових структур сектору безпеки та оборони України (правоохоронних органів, рятувальних підрозділів, військовослужбовців) освітлювали у своїх наукових напрацюваннях такі вчені: А. Абрамов, С. Андроник, Н. Баранюк, І. Ващенко, Н. Карпенко, Ю. Ковровський, А. Куфлієвський, Л. Леженіна, Т. Макота, І. Назаренко, О. Хайрулін, О. Сафін, Н. Рижкова та інші. Для військовослужбовців емоційне вигорання має вигляд хронічного фізичного та емоційного виснаження, спричинене тривалим перебуванням у складних умовах бойових дій. Воно може супроводжуватися апатією, зниженням мотивації та почуттям безнадії. Симптоми включають деперсоналізацію та емоційне роз'єднання, при цьому дослідження вказують на 94 % поширення неадекватних емоційних реакцій серед постраждалих осіб (Prib et al., 2023).

Згідно з дослідженнями зарубіжних науковців емоційне вигорання має три основні компоненти (К. Маслач, М. Лейтер, С. Джексон, Б. Пельман, Е. Хартман, Б. Фарбер та ін.): емоційне виснаження (емоційне перенапруження та відчуття спустошеності, вичерпаності власних емоційних ресурсів), деперсоналізація (почуття відчуженості від роботи або товаришів, тенденція розвивати негативне, цинічне ставлення до інших) та зниження професійної ефективності (Leiter, & Maslach, 2010; Maslach, & Pines, 1979). Спираючись на дослідження А. Пайнса, Е. Аронсона, А. Чирома, можна зазначити, що прояви емоційного вигорання лежать в емоційній, когнітивній та фізичній площинах (Schaufeli, Maslach, & Marek, 1993). Д. Дирендонк, В. Шауфели, Х. Сиксма серед проявів емоційного вигорання визначають скарги на своє здоров'я, фізичне самопочуття, нервову напруженість, емоційне виснаження, а також прояви деперсоналізації, яка проявляється у зміні ставлення до себе та оточуючих людей (Schaufeli, & Enzmann, 1998). С. Кахил представив науковій спільноті класифікацію ознак (симптомів) емоційного вигорання, серед яких виділив 5 груп: фізичні,

емоційні, поведінкові, міжособистісні та настановчі (Kahill, 1988). В. Шевчук ознакою емоційного вигорання вважає хронічну втому, порушення пам'яті й уваги, порушення сну з важким засинанням і раннім пробудженням, зниження працездатності, особистісні зміни. При цьому автор зазначає, що спостерігається розвиток тривожних та депресивних розладів (Шевчук, 2020).

На нашу думку, найбільш широко палітру ознак емоційного вигорання запропонував В. Бойко, який визначив три стадії емоційного вигорання та їхні показники: напруження (переживання психотравмуючих обставин, незадоволеність собою, загнаність у кут, тривога і депресія); резистенція (неадекватне вибіркове емоційне реагування, емоційно-моральна дезорієнтація, розширення сфери економії емоцій, редукція професійних обов'язків); виснаження (емоційний дефіцит, емоційне відчуження, особистісне відчуження (деперсоналізація), психосоматичні та психовегетативні порушення) (Кравченко та ін., 2021). Провівши аналіз наукового доробку вищезазначених авторів та багатьох інших, можна сказати, що синдром емоційного вигорання характеризується поєднанням симптомів порушення у психічній, соматичній та соціальній сферах життя.

Таким чином, розглянувши маркери основних психічних станів комбатантів, можемо спостерігати, що будь-який стан (із зазначених вище) має психологічні, психофізіологічні та клінічні прояви (навіть, якщо ми розглядаємо бойовий стрес у межах доклінічної нозології, без своєчасного психологічного втручання, він може призвести до розвитку певних психічних розладів, те саме стосується й емоційного вигорання). Отже, у контексті тематики нашої статті, рекомендуємо підходити до вивчення психічних станів комбатантів з точки зору психології, психофізіології та психіатрії.

Загалом, психофізіологічна складова міждисциплінарного дослідження психічних станів може надати можливість проаналізувати їхній вплив на певні властивості центральної нервової системи (ЦНС) комбатантів, а саме: здатність виконувати завдання, незважаючи на зовнішні умови, не зважати на сторонні об'єкти, витримувати напруження впродовж тривалого часу (сила НС); здатність до концентрації на завданні, що є фізіологічною основою такої психологічної характеристики, як увага (функціональний рівень ЦНС); здатність виконувати завдання в умовах дефіциту часу, у форс-мажорних ситуаціях (рівень функціональних можливостей ЦНС); стійкість такого психологічного параметра, як увага (стійкість стану ЦНС); швидкість просторової сенсомоторної реакції, здатність швидко орієнтуватись у новій ситуації та швидко адаптуватись до неї (функціональна рухливість нервових процесів); здатність безпомилково виконувати роботу впродовж тривалого часу, здатність до кропіткої, можливо, одноманітної роботи (показник працездатності головного мозку) тощо. Клінічна складова міждисциплінарного дослідження психічних станів може бути корисною у визначенні певних маркерів, які дозволять рекомендувати психологічну або вже психіатричну допомогу комбатанту, а також спрогнозувати ризики виникнення психічних розладів.

Також слід зазначити, оскільки психіка є функцією головного мозку, то усі психічні явища мають свою фізіологічну, нейрофізіологічну та нейрохімічну природу. Ці явища спираються на нейронну активність, що залучає різні ділянки мозку. Фізіологічна основа психіки керує складними процесами взаємодії між нейронами, у яких беруть участь різні нейромедіатори (такі, як дофамін, серотонін та норадреналін), що визначають емоційні та когнітивні реакції. Вплив психічних явищ можна виявити

через активацію окремих мозкових структур, таких як лімбічна система, яка контролює емоції, та префронтальна кора, що регулює процеси мислення та прийняття рішень. Стресові, а тим більше екстремальні події, можуть призводити до структурних і функціональних змін у мозку, зокрема в гіпокампі та префронтальній корі, що впливає на пам'ять та емоційну регуляцію. Ці зміни можуть бути маркерами тривалого впливу стресу (та інших негативних психічних станів) і слугувати важливими предикторами розвитку психічних розладів.

Психічні стани, які пов'язані з психотравматизацією, мають виразні нейрофізіологічні кореляти. Це дозволяє досліджувати зміни в роботі головного мозку, які виникають після травматичних (стресових) подій. Основні дослідження в цій галузі зосереджені на структурних та функціональних змінах у мозку:

1) гіпокамп та амігдала. Багато досліджень підтверджують, що комбатанти мають зменшений об'єм гіпокампу – структури мозку, відповідальної за пам'ять та навчання. Це може бути наслідком хронічного впливу стресу, який порушує нейрогенез і спричиняє дегенерацію нейронів (Woon, & Hedges, 2010). Амігдала, яка відповідає за реакції страху та емоцій, у комбатантів демонструє підвищену активність у відповідь на загрозові стимули, що спричиняє надмірну реакцію на травматичні події (Admon, Milad, & Hendler, 2013);

2) гіперактивація осі гіпоталамус-гіпофіз-надниркові залози. Вісь гіпоталамус-гіпофіз-надниркові залози (HPA) регулює реакцію організму на стрес. У комбатантів було виявлено підвищений рівень кортизолу, що є ключовим маркером хронічного стресу. Дисфункція HPA-осі призводить до порушень у регуляції стресу і підвищує ризик розвитку психічних розладів (Yehuda, 2002);

3) зміни у префронтальній корі. Префронтальна кора відіграє вирішальну роль у регуляції емоцій та контролі над страхом. У комбатантів було виявлено знижену активність у медіальній префронтальній корі, що може пояснювати труднощі в регуляції негативних емоцій та постійну присутність нав'язливих спогадів (Shin, & Liberzon, 2010).

Постійне перебування в умовах ведення бойових дій сприяє розвитку емоційного вигорання, при цьому військовослужбовці демонструють когнітивні порушення та емоційну дисрегуляцію (Августюк, & Демидюк, 2024; Смірнова, 2022).

Дослідження нейрофізіологічних маркерів емоційного вигорання зосереджені на вивченні функціональних змін у мозку під впливом тривалого стресу:

1) дисфункція префронтальної кори. Дослідження показують, що у військовослужбовців, які страждають від емоційного вигорання, спостерігається порушення функції префронтальної кори, що може впливати на здатність приймати рішення та контролювати емоції. Це підтверджує гіпотезу про те, що хронічний стрес викликає виснаження ресурсів мозку, що відповідають за когнітивний контроль (Golkar et al., 2014);

2) зменшення нейропластичності. Хронічний стрес як основна причина емоційного вигорання призводить до зниження нейропластичності, що ускладнює адаптацію мозку до нових ситуацій. Це може сприяти виникненню почуття безвиході та апатії у військовослужбовців, що перебувають під постійним стресом (McEwen, 1998);

3) зміни в активності мезолімбічної системи. Дослідження показують, що емоційне вигорання асоціюється з порушенням функцій мезолімбічної системи, зокрема зменшення активності дофамінових шляхів, що відповідають за мотивацію та винагороду. Це пояснює втрату мотивації та відчуття беззмістовності,

які часто супроводжують стан емоційного вигорання (Pruessner et al., 1999);

4) зміни зв'язаності фронтальної кори. Дослідження ЕЕГ виявили гендерно-специфічні моделі емоційного вигорання, показуючи, що жінки розвивають внутрішньосферні зв'язки переважно в лівій лобовій ділянці, тоді як чоловіки демонструють зміни в правій лобовій ділянці (Tukaiev et al., 2022).

На нашу думку, нейрофізіологічна складова у вивченні маркерів психічних станів комбатантів може бути корисною під час перевірки ефективності нових розробок психодіагностичних методик, а також психокорекційних програм та диференційних технологій психологічного відновлення комбатантів.

Таким чином, до зазначених складових міждисциплінарного дослідження маркерів психічних станів, на нашу думку, було б доцільно додати ще нейрофізіологію.

Взаємодія психологічних, психофізіологічних, клінічних (психіатричних) і нейрофізіологічних підходів у межах одного міждисциплінарного дослідження дозволяє створити цілісну картину зазначених психічних станів комбатантів та врахувати широкий спектр показників, які можуть бути важливими для діагностики та подальшої їх корекції.

Обґрунтування доцільності використання міждисциплінарного підходу дало можливість визначитись із понятійним апаратом.

1. *Клінічні маркери психічних станів комбатантів* – це специфічні симптомокомплекси, які є передумовою розвитку психічних розладів, що виникають під час або після участі в бойових діях.

2. *Психологічні маркери психічних станів комбатантів* – сукупність специфічних характеристик, які дозволяють розпізнати, описати й оцінити той чи інший психічний стан і проявляються у вигляді емоційних, когнітивних та поведінкових реакцій.

3. *Психофізіологічні маркери психічних станів комбатантів* – це фізіологічні реакції організму, що супроводжують та відображають психічний стан комбатантів. Вони включають зміни в серцевому ритмі, артеріальному тиску, рівнях гормонів стресу тощо, а також реакції нервової системи, що виникають у відповідь на вплив стрес-факторів бойових дій.

4. *Нейрофізіологічні маркери психічних станів* – це показники функціонування нервової системи, такі як зміни в електричній активності мозку (ЕЕГ), структури та функції мозкових зон, що пов'язані з обробкою стресу та емоцій, а також нейрохімічні показники, що можуть бути виявлені за допомогою нейровізуалізації або аналізів крові.

Дискусія і висновки

Отже, ведення повномасштабних бойових дій на території України знову привернуло увагу науковців до таких психічних станів комбатантів як бойовий стрес, бойова психічна травма та емоційне вигорання. Міждисциплінарний підхід у дослідженні маркерів зазначених психічних станів обумовлений складністю та багатофакторністю реакцій та проявів, що є в їхній основі. На нашу думку, лише інтеграція різних аспектів (психологічних, клінічних, психофізіологічних та нейрофізіологічних) у межах міждисциплінарного підходу дозволить отримати повну та об'єктивну картину психічного стану комбатантів.

Внесок авторів: Катерина Кравченко – написання (оригінальна чернетка), висновки; Ольга Соколіна – написання (психологічні маркери); Ольга Юркова – написання (клінічні маркери); Ольга Подковка – написання (психофізіологічні та нейрофізіологічні маркери).

Список використаних джерел

- Августюк, М., & Демидюк, В. (2024). Основні психологічні характеристики емоційного вигорання військовослужбовців в умовах довготривалих збройних конфліктів. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія "Психологія"*, 17, 14–20.
- Агаєв, Н. А., Кокун, О. М., Пішко, І. О., Лозінська, Н. С., Остапчук, В. В., & Ткаченко, В. В. (2016). *Збірник методик для діагностики негативних психічних станів військовослужбовців*. НДЦ ГП ЗСУ.
- Агаєв, Н. (2016). Характерні ознаки основних негативних психічних станів військовослужбовців під час ведення бойових дій. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія "Психологія"*, 4, 46–53.
- Агапова, О.В. (2022). Міждисциплінарність в українському дослідницькому просторі як домінанта наукових інновацій. В *Український дослідницький простір в умовах війни: адаптація й перебалансування технічних і юридичних наук* (с. 34–36). <https://dspace.library.khai.edu/xmlui/bitstream/handle/123456789/2759/Agapova.pdf?sequence=1>
- Верховна Рада України. (2013). *Про схвалення Концепції розвитку Національної академії наук України на 2014–2023 роки* (закон України від 25.12.2013 № 187). <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0187550-13#Text>
- Вінтоняк, В., Рибчук, О., & Недвига, О. (2022). Теоретико-методологічний аналіз феномену бойової психічної травми: сучасні підходи. Питання психології. *Вісник Національного університету оборони України*, 4(68), 29–36.
- Возніцина, К., Сіренко, Т., & Грудій, М. (2023). *Модель центру відновлення психічного здоров'я для постраждалих від війни*. <https://www.lisovapoliana.com.ua/>
- Евєрт, О.В. (2018). Специфіка негативних психічних станів військовослужбовців, що виникають під впливом екстремальних умов службової діяльності. В *Актуальні проблеми психології. Психологія обдарованості* (с. 308–314). <http://appsychology.org.ua/data/jm/v6/i14/37.pdf>
- Іщенко, А. (2023). Прийом міждисциплінарного підходу в науковій думці. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Педагогічні науки. Методологія та історія педагогіки*, 3(114), 16–28.
- Клочко, А., & Семенець-Орлова, І. (2024). Бойовий стрес як детермінанта порушень ментального здоров'я в умовах війни. *Сучасна медицина, фармація та психологічне здоров'я*, 1(15), 91–95. <https://doi.org/10.32689/2663-0672-2024-1-16>
- Кокун, О. М., Пішко, І. О., & Лозінська, Н. С. (2014). Особливості негативних психічних станів військовослужбовців. *Вісник Національного університету оборони України*, 5(42), 262–267.
- Колот, А.М. (2014). Міждисциплінарний підхід як домінанта розвитку економічної науки та освітньої діяльності. *Соціальна економіка*, 1-2, 76–83.
- Корольчук, М. С. (2003). *Психофізіологія діяльності*. Ельга, Ніка-Центр.
- Кравченко, К.О., Мась, Н.М., Наседкін, Д.Б., Соколіна, О.В., & Скрябін, О.Л. (2021, 16 березня). *Тимчасові методичні рекомендації "З вивчення психічних станів, процесів та властивостей військовослужбовців із застосуванням програмного забезпечення PSY-D"* (Військова публікація ТКП 1-00(160)03.01). ВІКНУ. <https://www.hups.mil.gov.ua/assets/uploads/library/nadhodzhennya/govten-gruden-2021/pdf/49.pdf>
- Кравченко, К. О., Тімченко, О. В., & Широбоков, Ю. М. (2017). *Соціально-психологічні детермінанти виникнення бойового стресу у військовослужбовців – учасників антитерористичної операції*. НУЦЗУ, ФОП Мезіна В.В.
- Онїщенко, Н. (2015). *Основні етапи переживання психічної травми*. <http://repositc.nuczu.edu.ua/handle/123456789/3596>
- Підлісний, Ю. (2023). Психологічні особливості переживання бойової психотравми комбатантами. *Юридична психологія*, 2(33), 113–119. <https://doi.org/10.33270/03233302.113>
- Рум'янцев, Ю.В., Сироп'ятов, О.Г., Іванцова, Г.В., & Осьодло, Г.В. (2014). *Психіатрія особливого періоду*. УВМА.
- Семенова, А.В., Гурін, Р.С., & Осипова, Т.Ю. (2007). *Основи психології і педагогіки*. Знання. <https://studentam.net.ua/content/view/10810/86/>
- Сироп'ятов, О.Г., Напресно, О.К., Дзеружинська Н.О., Красюк О.А., Осьодло Г.В., Петрина Н.Ю., & Астапов Ю.М. (2012). *Лікування та реабілітація комбатантів-миротворців із посттравматичним стресовим розладом*. УВМА.
- Смірнова, Т. (2022). Емоційне вигорання військовослужбовців Збройних Сил України як виклик до проблем психічного здоров'я в умовах війни. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки*, 1(49), 48–53. <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2022.49.48-53>
- Ступицький, О.І., & Приятельчук, О.А. (2021). Міждисциплінарний підхід до формування універсальних компетенцій у процесі вивчення дисципліни освітньої програми "Міжнародний бізнес". *Економіка та суспільство*, 25. <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/277>
- Українська військово-медична академія. (2014). *Методична розробка практичного заняття з навчальної дисципліни "Військова терапія". Тема 4. Бойова психічна травма та її наслідки*. http://library.zsmu.edu.ua/cgi/irbis64r_14/fulltext/Repozitarij/14_Metod_rpzznd_Vijsk_ter.pdf
- Шевчук, В.В. (2020). Сучасні підходи до визначення категорії "емоційне вигорання". *Психологія особистості. Габітус*, 17, 141–145.
- Adler, A.B., Bliese, P.D., & Castro, C.A. (2010). *Deployment Psychology: Evidence-Based Strategies to Promote Mental Health in the Military*. AbeBooks. <https://doi.org/10.1037/12300-000>
- Admon, R., Milad, M.R., & Hendler, T. (2013). A causal model of post-traumatic stress disorder: Disentangling predisposed and acquired neural abnormalities. *Trends in Cognitive Sciences*, 17(6), 337–347. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2013.05.001>
- Bechtel, W. (1986). *The Nature of Scientific Integration. Integrating Scientific Disciplines*. Martinus Nijhoff.
- Golkar, A. et al. (2014). The influence of work-related chronic stress on the regulation of emotion and the amygdala–prefrontal cortex pathway. *Journal of Neuroscience*, 34(18), 6143–6153. <https://doi.org/10.1523/JNEUROSCI.0433-14.2014>
- Heckhausen, H. (1972). Discipline and Interdisciplinarity. In L. Apostel et al. (Eds.), *Interdisciplinarity: Problems of Teaching and Research in Universities* (pp. 83–89). OECD.
- International Science Council. (2019, 28 травня). *Тріумфи та випробування міждисциплінарних досліджень: роздуми про недисциплінованість дисциплін*. <https://council.science/uk/current/blog/the-triumphs-and-trials-of-transdisciplinary-research-reflections-on-the-un-disciplining-of-disciplines/>
- Kahill, S. (1988). Symptoms of professional burnout: A review of the empirical evidence. *Canadian Psychology*, 29, 284–297.
- Kennedy, C. H., & Zillmer, E. A. (Eds.). (2012). *Military psychology: Clinical and operational applications*. (2nd ed.). The Guilford Press.
- Leiter, M.P., & Maslach, C. (2010). Burnout and Health. *Current Directions in Psychological Science*, 19(2), 70–74. <https://doi.org/10.1177/0963721410365001>
- Marshall, R.D., Spitzer, R., & Liebowitz, M.R. (1999). A review and critique of the new DSM-IV diagnosis of acute stress disorder. *Am. J. Psychiatr.*, 156, 1677–1685.
- Maslach, C., & Pines, A. (1979). *Burnout: The loss of human caring. Experiencing Social Psychology*. Knopf.
- McEwen, B.S. (1998). Stress, adaptation, and disease: Allostasis and allostatic load. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 840(1), 33–44. <https://doi.org/10.1111/j.1749-6632.1998.tb09546.x>
- Prib, H.A., Beheza, L.E., Markova, M.V., Raievska, Ya.M., Lapinska, T.V., & Markov, A.R. (2023). Psycho-Emotional Burnout of the Personality in the Conditions of War. *Journal of intellectual disability diagnosis and treatment*, 11(1), 36–46. <https://doi.org/10.6000/2292-2598.2023.11.01.5>
- Pruessner, J.C. et al. (1999). Burnout, perceived stress, and cortisol responses to awakening in critical care nurses. *Psychosomatic Medicine*, 61(2), 197–204. <https://doi.org/10.1097/00006842-199903000-00012>
- Schaufeli, W. B., Maslach, C., & Marek, T. (Eds.). (1993). *Professional Burnout: Recent Developments in Theory and Research*. Taylor and Francis.
- Schaufeli, W.B., & Enzmann, D. (1998). *The burnout companion to study & practice: a critical analysis*. Taylor and Francis, 77–85.
- Shin, L.M., & Liberzon, I. (2010). The neurocircuitry of fear, stress, and anxiety disorders. *Neuropsychopharmacology*, 35(1), 169–191. <https://doi.org/10.1038/npp.2009.83>
- Tukaiev, S., Harmatiuk, D., Popov, A., & Makarchuk, M. (2022). Towards EEG Biomarkers of Emotional Burnout Syndrome: gender related variations in functional connectivity under Resistance stage formation. *European psychiatry*, 65(S1), S300–S301. <https://doi.org/10.1192/j.eurpsy.2022.766>
- Woon, F.L., & Hedges, D.W. (2010). Hippocampal and amygdala volumes in adults with posttraumatic stress disorder: A meta-analysis. *Journal of Neuropsychiatry and Clinical Neurosciences*, 22(1), 1–13. <https://doi.org/10.1176/appi.neuropsych.22.1.1>
- Yehuda, R. (2002). Post-traumatic stress disorder. *New England Journal of Medicine*, 346(2), 108–114. <https://doi.org/10.1056/NEJMr012941>

References

- Adler, A.B., Bliese, P.D., & Castro, C.A. (2010). *Deployment Psychology: Evidence-Based Strategies to Promote Mental Health in the Military*. AbeBooks. <https://doi.org/10.1037/12300-000>
- Admon, R., Milad, M.R., & Hendler, T. (2013). A causal model of post-traumatic stress disorder: Disentangling predisposed and acquired neural abnormalities. *Trends in Cognitive Sciences*, 17(6), 337–347. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2013.05.001>
- Agaeв N. (2016). Characteristic signs of the main negative mental states of servicemen during hostilities. *Scientific notes of the National University "Ostroh Academy". Series "Psychology"*, 4, 46–53 [in Ukrainian].
- Agaeв, N. A., Kokun, O. M., Pishko, I. O., Lozinska, N. S., Ostapchuk, V. V., & Tkachenko, V. I. (2016). *Collection of methods for diagnosing negative mental states of servicemen*. National Research Center of the Armed Forces of Ukraine [in Ukrainian].
- Ahapova, O.V. (2022). Interdisciplinarity in the Ukrainian research space as a dominant factor in scientific innovation. In *Ukrainian research space in the conditions of war: adaptation and reboot of technical and legal sciences* (pp. 34–36). <https://dspace.library.khai.edu/xmlui/bitstream/handle/123456789/2759/Agapova.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].
- Augustyuk, M., & Demyduuk, V. (2024). The main psychological characteristics of emotional burnout of military personnel in the conditions of long-term armed conflicts. *Scientific notes of the National University "Ostroh Academy". Series "Psychology"*, 17, 14–20 [in Ukrainian].
- Bechtel, W. (1986). *The Nature of Scientific Integration. Integrating Scientific Disciplines*. Martinus Nijhoff.
- Evert, O.V. (2018). Peculiarities of negative mental states of military personnel under extreme conditions of their service. In *Actual problems of psychology. Psychology of giftedness* (pp. 308–314) [in Ukrainian]. <http://appsychology.org.ua/data/jm/v6/i14/37.pdf>
- Golkar, A. et al. (2014). The influence of work-related chronic stress on the regulation of emotion and the amygdala–prefrontal cortex pathway.

Journal of Neuroscience, 34(18), 6143–6153. <https://doi.org/10.1523/JNEUROSCI.0433-14.2014>

Heckhausen, H. (1972). Discipline and Interdisciplinarity. In L. Apostel et al. (Eds.), *Interdisciplinarity: Problems of Teaching and Research in Universities* (pp. 83–89). OECD.

Ishchenko A. (2023). Adopting an interdisciplinary approach in scientific thought. *Bulletin of Zhytomyr Ivan Franko State University. Pedagogical sciences. Methodology and history of pedagogy*, 3(114), 16–28 [in Ukrainian].

Kahill, S. (1988). Symptoms of professional burnout: A review of the empirical evidence. *Canadian Psychology*, 29, 284–297

Kennedy, C. H., & Zillmer, E. A. (Eds.). (2012). *Military psychology: Clinical and operational applications* (2nd ed.). The Guilford Press

Klochko, A., & Semenets-Orlova, I. (2024). Combat stress as a determinant of mental health disorders in war conditions. *Modern Medicine, Pharmacy and Psychological Health*, 1(115), 91–95 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.32689/2663-0672-2024-1-16>

Kokun, O. M., Pishko, I. O., Lozinska, N. S. (2014). Peculiarities of negative mental states of military personnel. *Bulletin of the National Defense University of Ukraine*, 5(42), 262–267 [in Ukrainian].

Kolot, A.M. (2014). An interdisciplinary approach as a dominant factor in the development of economic science and educational activity. *Social economy*, 1–2, 76–83 [in Ukrainian].

Korolchuk, M. S. (2003). *Psychophysiology of activity*. Elga, Nika Center [in Ukrainian].

Kravchenko, K. O., Timchenko, O. V., & Shirobokov, Yu. M. (2017). *Sociopsychological determinants of the occurrence of combat stress in military personnel – participants in anti-terrorist operations*. NUZZU, FOP Mezina V.V [in Ukrainian].

Kravchenko, K.O., Mas, N.M., Nasedkin, D.B., Sokolina, O.V., & Skryabin, O.L. (2021, Mar 16). *Temporary methodological recommendations "On the study of mental states, processes and properties of military personnel using PSY-D software"* (Military publication TKP 1-00(160) 03.01). Military Institute of Taras Shevchenko National University of Kyiv [in Ukrainian]. <https://www.hups.mil.gov.ua/assets/uploads/library/nadhodzhenya/govten-gruden-2021/pdf/49.pdf>

Leiter, M.P., & Maslach, C. (2010). Burnout and Health. *Current Directions in Psychological Science*, 19(2), 70–74. <https://doi.org/10.1177/0963721410365001>

Marshall, R. D., Spitzero, R., & Liebowitz, M. R. (1999). A review and critique of the new DSM-IV diagnosis of acute stress disorder. *Am. J. Psychiatr.*, 156, 1677–1685.

Maslach, C., & Pines, A. (1979). *Burnout: The loss of human caring. Experiencing Social Psychology*. Knopf.

McEwen, B.S. (1998). Stress, adaptation, and disease: Allostasis and allostatic load. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 840(1), 33–44. <https://doi.org/10.1111/j.1749-6632.1998.tb09546.x>

Onishchenko, N. (2015). *The main stages of experiencing mental trauma* [in Ukrainian]. <http://repositsc.nuczu.edu.ua/handle/123456789/3596>

Podlesny, Yu. (2023). Psychological features of combat psychotrauma experienced by combatants. *Legal psychology*, 2(33), 113–119 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.33270/03233302.113>

Prib, H.A., Beheza, L.E., Markova, M.V., Raievska, Ya.M., Lapinska, T.V., & Markov, A.R. (2023). Psycho-Emotional Burnout of the Personality in the Conditions of War. *Journal of intellectual disability diagnosis and treatment*, 11(1), 36–46. <https://doi.org/10.6000/2292-2598.2023.11.01.5>

Pruessner, J.C. et al. (1999). Burnout, perceived stress, and cortisol responses to awakening in critical care nurses. *Psychosomatic Medicine*, 61(2), 197–204. <https://doi.org/10.1097/00006842-199903000-00012>

Rumyantsev, Yu.V., Syropyatov, O.G., Ivantsova, G.V., & Osyodlo, G.V. (2014). *Psychiatry of a special period: a study guide*. UVMA [in Ukrainian].

Schaufeli, W.B., Maslach, C., & Marek, T. (Eds.) (1993). *Professional Burnout: Recent Developments in Theory and Research*. Taylor and Francis.

Schaufeli, W.B., & Enzmann, D. (1998). *The burnout companion to study & practice; a critical analysis*. Taylor and Francis, 77–85

Shin, L.M., & Liberzon, I. (2010). The neurocircuitry of fear, stress, and anxiety disorders. *Neuropsychopharmacology*, 35(1), 169–191. <https://doi.org/10.1038/npp.2009.83>

Semenova, A.V., Gurin, R.S., & Osypova, T.Yu. (2007). *Basics of psychology and pedagogy*. Znanntia [in Ukrainian]. <https://studentam.net.ua/content/view/10810/86/>

Shevchuk, V.V. (2020). Modern approaches to defining the category of "emotional burnout". *Personality Psychology. Habitus*, 17, 141–145.

Smirnova, T. (2022). Emotional burnout of servicemen of the Armed Forces of Ukraine as a challenge to mental health problems in war conditions. *Bulletin of Taras Shevchenko Kyiv National University. Military Special Sciences*, 49(1), 48–53 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2022.49.48-53>

Syropyatov, O.G., Napreyenko, O.K., Dzeruzhinska, N.O., Krasnyuk, O.A., Osyodlo, G.V., Petryna, N.Yu., & Astapov, Yu.M. (2012). *Treatment and rehabilitation of combatants and peacekeepers with post-traumatic stress disorder*. UVMA [in Ukrainian].

Tukaiev, S., Harmatiuk, D., Popov, A., & Makarchuk, M. (2022). Towards EEG Biomarkers of Emotional Burnout Syndrome: gender related variations in functional connectivity under Resistance stage formation. *European psychiatry*, 65(S1), S300–S301. <https://doi.org/10.1192/j.eurpsy.2022.766>

Ukrainian Military Medical Academy. (2014). *Methodical development of a practical lesson in the educational discipline "Military Therapy". Topic 4 Combat mental trauma and its consequences* [in Ukrainian]. http://library.zsmu.edu.ua/cgi/irbis64r_14/fulltext/Repozitarij/14_Metod_rpznd_Vijsk_ter.pdf

Verkhovna Rada of Ukraine. (2013). *On the approval of the Development Concept of the National Academy of Sciences of Ukraine for 2014–2023* (law of Ukraine dated December 25, 2013. No. 187) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0187550-13#Text>

Vintonyak, V., Rybchuk, O., & Nedviga, O. (2022). Theoretical and methodological analysis of the phenomenon of combat mental trauma: modern approaches. A question of psychology. *Bulletin of the National University of Defense of Ukraine*, 4(68), 29–36 [in Ukrainian].

Voznitsyna, K., Sirenko, T., & Grudiy, M. (2023). *A model of a mental health recovery center for war victims* [in Ukrainian]. <https://www.lisovapoliana.com.ua/>

Woon, F.L., & Hedges, D.W. (2010). Hippocampal and amygdala volumes in adults with posttraumatic stress disorder: A meta-analysis. *Journal of Neuropsychiatry and Clinical Neurosciences*, 22(1), 1–13. <https://doi.org/10.1176/appi.neuropsych.22.1.1>

Yehuda, R. (2002). Post-traumatic stress disorder. *New England Journal of Medicine*, 346(2), 108–114. <https://doi.org/10.1056/NEJMra012941>

Отримано редакцією журналу / Received: 25.10.24

Прорецензовано / Revised: 28.10.24

Схвалено до друку / Accepted: 30.10.24

Kateryna KRAVCHENKO¹, PhD (Psychol.)

ORCID ID: 0000-0002-8140-1759

e-mail: katerina.kravchenko@knu.ua

Olha SOKOLINA¹, PhD (Philos.)

ORCID ID: 000-0003-0566-8467

e-mail: olha.sokolina@knu.ua

Olha YURKOVA¹, PhD

ORCID ID: 0000-0002-5679-6584

e-mail: olha.yurkova@knu.ua

Olha PODKOVKA¹, Senior Resercher

ORCID ID: 0000-0002-3606-5098

e-mail: podkovka_olga@ukr.net

¹Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

JUSTIFICATION OF AN INTERDISCIPLINARY APPROACH IN THE STUDY OF MARKERS OF MENTAL STATES OF COMBATANTS

Background. The purpose of the article is to substantiate the feasibility of using an interdisciplinary approach in the study of markers of mental states of combatants. In general, the interdisciplinary approach in conducting scientific research is considered by the scientific community, both foreign and domestic, to be promising (due to the possibility of in-depth and comprehensive study of the subject of research), even despite the existence of certain shortcomings in its use.

Methods. At this stage of our scientific developments, theoretical methods of scientific research were used, namely: analysis, synthesis, generalization, abstraction, deduction.

Results. The article analyzes modern views on the use of interdisciplinary research and identifies their main aspects, namely: approaches, characteristics, principles, stages, main advantages and disadvantages. The next step towards achieving the goal was to analyze the state of research

on markers of mental states of combatants. By markers of mental states we mean specific indicators and manifestations that allow us to objectively assess and diagnose the mental state of an individual, including the presence or risk of mental disorders. Due to the fact that there are a sufficient number of mental states, we have identified those that are most common during participation in combat operations: combat stress, combat mental trauma and emotional burnout. As a result of the analysis, we have concluded that the mentioned mental states of combatants contain markers that should be considered not only within the psychological field. Therefore, the interdisciplinary approach that we propose is a consortium of psychology, psychophysiology, psychiatry and neurophysiology. The results obtained made it possible to determine the conceptual apparatus within the framework of an interdisciplinary approach, namely to give separate definitions to psychological, clinical (psychiatric), psychophysiological and neurophysiological markers of mental states.

C o n c l u s i o n s . *The interdisciplinary approach to the study of markers of the above mental states is due to the complexity and multifactorial nature of the reactions and manifestations that underlie them. In our opinion, only the integration of various aspects (psychological, clinical, psychophysiological and neurophysiological) within the framework of an interdisciplinary approach will allow obtaining a complete and objective picture of the mental state of combatants. This approach to the study of markers of mental states is proposed for the first time.*

Key words: *mental states of combatants, markers of mental states, interdisciplinary approach to studying markers of mental states, psychological markers of mental states, clinical (psychiatric) markers of mental states, psychophysiological markers of mental states, neurophysiological markers of mental states.*

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

УДК 159.9:331.4

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2024.60.26-30>

Андрій КУЧЕРЯВИЙ, д-р пед. наук, проф.

ORCID ID: 0000-0003-0510-4864

e-mail: ankuchalex@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ІНДИВІДУАЛЬНИЙ ІМІДЖ ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН У ЗАРУБІЖНІЙ ПСИХОЛОГІЇ

Вступ. Актуальність створення цілісної теорії іміджу особистості усвідомлена як практиками, що працюють у цій проблемі, так і психологами, які прагнуть осмислити напрацьований матеріал, але водночас її основою частіше стають розрізнені поняття і факти, запозичені з різних психологічних теорій. Безсумнівно, в історії психології автори кожної нової теорії особистості, прагнучи наблизитися до розкриття найскладнішої проблеми психології – особистості та її розвитку, відкривають дедалі нові її реалії. Вирішуючи проблему зв'язку двох складних реалій "особистість" та "імідж", подальший аналіз спрямований на знаходження точок дотику, площин, що з'єднують ці два явища, і пошук найпродуктивнішого шляху створення теоретичної бази вивчення індивідуального іміджу. Мета – диференційно-психологічний аналіз феномену індивідуального іміджу в зарубіжній психології.

Методи. Контент-аналіз дозволив здійснити квантифікаційну обробку тексту з подальшою інтерпретацією отриманих результатів. Завдяки порівнянню вдалося виявити схожості та відмінності у поглядах вчених на сутність і природу феномену іміджу. Використання систематизації дозволило звести розрізнені знання про феномен іміджу в єдину наукову систему та встановити їхню єдність.

Результати. Автори кожної нової теорії особистості, прагнучи наблизитися до розкриття найскладнішої проблеми психології – особистості та її розвитку, відкривають дедалі нові її реалії. Недолік наявних теорій особистості полягає в їхній односторонності, тож особистість пропонують розглядати як складне утворення, що має три реальності: біологічну, психологічну та соціальну, і кілька площин проєкцій. Тому й існує безліч трактувань поняття іміджу, що є наслідком неісторичного, нецілісного і негенетичного розуміння особистості.

Висновки. Здійснено диференційно-психологічний аналіз індивідуального іміджу в зарубіжній психології як соціального феномену. Проаналізовано генезу поняття іміджу у світовій психологічній думці; розглянуто відмінності в семантичному наповненні поняття іміджу представниками різних наукових шкіл і течій у зарубіжній психології.

Ключові слова: імідж, індивідуально-психологічні особливості, міждисциплінарний феномен, особистість, професійно важливі та особистісні якості, соціальний феномен.

Вступ

Більшість труднощів дослідження особистості у психології загалом пов'язані із кризовим станом самої науки. Як ознаки кризи виокремлюють такі: *по-перше*, неоднозначність і неефективну визначеність предмета психології. Відсутність цілісного підходу до особистості, уявлення про її унікальність як об'єкта дослідження, а також цілісності самої психології як якісно відмінного від інших наук пояснювального підходу – такі інші симптоми цієї кризи. *По-друге*, неісторичний підхід до людини сучасної психології, що в результаті призводить до неможливості розрізнати, що належить їй як людині та особистості, а що є проєкцією на неї конкретної наявної соціальності та визначає її як соціального функціонера. При цьому виникає небезпека сплутати міжособистісні стосунки з мікрольовими і міжіндивідуальними, людське мислення із виробництвом формальних операцій і переробкою інформації, моральність із мораллю. *По-третє*, втрата психологією філософського розуміння людини як універсальної, безмірної істоти. Людина у філософському розумінні є нескінченно-кінченною істотою. І цією внутрішньою суперечністю задається її органічна цілісність, зміст і будова її психіки, її "Я", її історичний та індивідуальний розвиток, ця суперечність живе в її теоретичному та духовно-практичному ставленні до світу, у психічних станах і переживаннях, пов'язаних, наприклад, із моральністю, естетичним сприйняттям тощо. Воно ж є основою особистісного розвитку та особистісного спілкування.

Недолік наявних теорій особистості полягає в їхній односторонності, тож особистість пропонують розглядати як складне утворення, що має три реальності: біологічну, психологічну та соціальну, і кілька площин проєкцій. Актуальність створення цілісної теорії іміджу особистості усвідомлена як практиками, що працюють у цій проблемі, так і психологами, які прагнуть осмислити

напрацьований матеріал, але водночас її основою частіше стають розрізнені поняття і факти, запозичені із різних психологічних теорій. Безсумнівно, в історії психології автори кожної нової теорії особистості, прагнучи наблизитися до розкриття найскладнішої проблеми психології – особистості та її розвитку, відкривають дедалі нові її реалії. Вирішуючи проблему зв'язку двох складних реалій "особистість" та "імідж", наш подальший аналіз спрямований на знаходження точок дотику, площин, що з'єднують ці два явища, і пошук найпродуктивнішого шляху створення теоретичної бази вивчення індивідуального іміджу.

Огляд літератури. Своєрідним об'єднанням внутрішніх компонентів і зовнішніх проявів особистості є теорія В. Джеймса, який розглядав особистість як результат взаємодії інстинктивних і звичних граней свідомості, а також особистих вольових аспектів. У найширшому сенсі особистість людини або емпіричне "Я" представляється як загальна сума всього того, що вона може назвати своїм. В. Джеймс (James, 1950) виокремлював три частини аналізу особистості щодо її складових елементів: почуттів та емоцій, що викликаються ними (самооцінка); вчинків, і три класи складових елементів особистості: фізичну особистість; соціальну особистість і духовну особистість. Під фізичною особистістю малися на увазі такі компоненти: тілесна організація, одяг, сім'я, житло, твори нашої праці. У контексті обговорюваної проблеми це – зовнішні елементи іміджу особистості. Описуючи фізичну особистість, В. Джеймс наводив метафору, що за тілесною організацією слідує одяг, а "людська особистість складається із трьох частин: душі, тіла і сукні", підтверджуючи її таким прикладом: "Ми такою мірою привласнюємо сукню нашій особистості, до того ототожнюємо одне з одним, що небагато хто з нас, не вагаючись жодної хвилини, дадуть рішучу відповідь на запитання, яку б із двох альтернатив вони обрали: мати чудове тіло,

вдягнуто у вічно брудне і рване лахміття, або під вічно новим костюмом приховувати потворне, потворне тіло". Соціальна особистість розглядалася як визнання у нас особистості з боку інших представників людського роду, що, своєю чергою, робило з нас суспільну особистість. І, нарешті, духовна особистість – повне об'єднання окремих станів свідомості, конкретно взятих духовних здібностей і властивостей. Таким чином, у цій теорії зовнішні елементи індивідуального іміджу виявилися безпосередньо включеними до структури особистості та співвіднесені із внутрішніми (особистісними) елементами лише вищим ієрархічним щаблем. У результаті процес створення індивідуального іміджу можна розглядати за В. Джеймсом, як умову нормального функціонування особистості.

У групі біологічних теорій особистості, звісно, вирізняється психоаналітична теорія З. Фрейда, яка зосередилася на вивченні співвідношення свідомого і несвідомого, що характеризує особистість. Розвиток суспільства, яке виникло, на думку З. Фрейда (Фрейд, 1993), унаслідок необхідності обмеження і придушення руйнівної природи інстинктів людини, призвів до нерозв'язної суперечності між суспільством і людиною, між бажаннями та їхніми обмеженнями. У результаті людині довелося виробити ряд спеціальних механізмів: витіснення, цензури, символізації, сублімації тощо. Виокремлюючи як рушійні сили психічного розвитку вроджені і несвідомі інстинкти, основним завданням людини З. Фрейд вважав пошук прийнятних (суспільно-регламентованих) способів задоволення цих потреб.

Мета статті – диференційно-психологічний аналіз феномену індивідуального іміджу в зарубіжній психології. Відповідно **завдання дослідження** – проаналізувати генезу поняття іміджу у світовій психологічній думці; розглянути відмінності в семантичному наповненні поняття іміджу представниками різних наукових шкіл і течій у зарубіжній психології.

Методи

Для досягнення поставленої мети було використано такі методи: контент-аналіз, що дозволив здійснити квантифікаційну обробку тексту з подальшою інтерпретацією отриманих результатів; порівняння, завдяки якому вдалось виявити схожості і відмінності у поглядах вчених на сутність і природу феномену іміджу; систематизації, що дозволило звести розрізнені знання про феномен іміджу в єдину наукову систему та встановити їхню єдність.

Результати

Подальший розвиток психоаналізу (як неопсихоаналізу) був спрямований на розширення значення соціалізації особистості в межах розглянутої "метафори" співвідношення свідомого і несвідомого, а також збагачення механізмів організації образу людини за рахунок різних форм загальнолюдського (культурного) досвіду. К. Юнг (Юнг, 2016) у межах аналітичної психології припускав, що несвідоме зафіксоване у міфології, народному епосі, релігійних віруваннях і проявляється у різних психологічних формах: мисленні, сні, фантазії, творчості, мареннях, психотичній маніфестації тощо.

Процес становлення особистості внаслідок асиміляції свідомістю змісту особистого і колективного несвідомого визначався К. Юнгом як індивідуація, тобто особлива прихована спрямовувальна тенденція, яка виходить зі своєрідного центру душевного життя людини – "Самості". Процес розвитку особистості, набуття Самості відбувається завдяки пізнанню глибинних образів колективного несвідомого, у логіці особливого архетипу, що несе в собі інтегративний принцип, дія якого

забезпечує самореалізацію особистості та виникнення унікальної індивідуальності в процесі індивідуації. "Самість є нашою життєвою метою, оскільки вона є завершене вираження тієї фатальної комбінації, яку ми називаємо індивідуальністю".

Якщо говорити про порядок розгортання особистості, то, за К. Юнгом, "перший етап процесу індивідуації веде до пізнання Тіні, що уособлює наш "інший бік", нашого "темного брата" – невидимого, але не відторглого від нас, такого, що належить до нашої цілісності. Адже "жива постать" – для того, щоб виглядати пластичною та об'ємною – потребує глибоких тіней. Без тіні цей вигляд залишається плоским, двовимірним міражем" (Юнг, 2016, с. 132). "Тінь" як внутрішня, символічна фігура сновидінь, як персоніфіковані властивості людини або зовнішня, конкретна, як "якась людина із навколишнього світу", носій проєкції властивостей, схованих у несвідомому, або як міфічний персонаж, потребує усвідомлення, і лише після цього може з'явитися об'єктивна настанова щодо власної особистості, без якої неможливе просування до цілісності, що забезпечує самореалізацію особистості, свободу вираження і самопізнання. Слідом за "Тінню" необхідне пізнання наступних "внутрішніх образів": чоловічої форми "Анімуса" і жіночої "Аніми". Формовані батьками, вони беруть на себе роль провідника до світу усередині нас, або до Самості тощо. Нарешті, феномен "Персони" є тією частиною особистості, яка представлена світу, тобто являє собою те, якими ми хочемо бути в очах інших людей. Саме "Персона" є носієм типових ролей людини, стилю поведінки та одягу, способів вираження особистості.

Найважливішою тенденцією в розвитку особистості, на думку А. Адлера, було прагнення зберігати, усвідомлювати і розвивати власну індивідуальність через професійно важливі та особистісні якості. Почуття спільності з іншими людьми, що стимулює соціальні контакти та орієнтацію на інших, було в А. Адлера головною силою, що визначає поведінку і життя людини. Соціальне оточення сприяло появі такої важливої особистісної структури, як стиль життя, який визначає і систематизує досвід людини. Вроджений і такий, що розвивається в онтогенезі, стиль особистості, формуючись у перші 3–5 років життя під впливом різних властивостей організму та умов виховання, далі підтримується, захищаючись від свідомості власної неповноцінності та прагнучи водночас досягти домінування над іншими людьми. Стиль у цій концепції позиціонувався характеристикою ієрархії життєвих цілей і способів, яким віддає перевагу суб'єкт для їхнього досягнення. При цьому поняття "стиль життя", "характер" та "особистість" практично ототожнювалися А. Адлером (Adler, 1930). Самі стилі більшою мірою були зумовлені тими особистісними властивостями, ціннісними орієнтаціями, мотивами, які для цієї людини характерні. Процеси формування життєвої мети, стилю життя позиціонуються як акти творчості, які надають людській особистості унікальності, свідомості та активності. Сенс життя, писав А. Адлер, "проходить далі через усе життя подібно до дивної і своєрідної мелодії власного твору". Кожен прояв особистості має розглядатися в контексті всієї індивідуальності, оскільки життя – це боротьба за реалізацію життєвої мети індивідуальності. Контекст накладає свій індивідуальний відбиток на кожну роль, яку грає особистість, на кожну ситуацію, з якою вона стикається, причому відповідно до власної Я-концепції. Джерела енергії, необхідної для розвитку особистості, почуття неповноцінності та прагнення до зверхності, приводять через компенсацію до самовдоско-

налення. На думку, А. Адлера, стиль як цілісний феномен "матеріалізує" прагнення людини через певні риси характеру, форми поведінки, тобто є самовираженням особистості. Таким чином, у контексті нашого аналізу "стиль" постає як ядро внутрішнього компонента індивідуального іміджу, який виражається особистістю за допомогою зовнішніх засобів. Водночас, як стиль, так і імідж, видаються вкрай статичними, такими, що не зазнають у житті значних якісних змін.

Своєрідність підходу К. Хорні (Хорні, 2023) до структури особистості виявилася в тому, що основним спонукальним мотивом вона вважала прагнення безпеки, яке постійно народжується зі стану боязні та страху індивіда. Почуття тривоги та занепокоєння є базовими для поведінки індивідів і супроводжують людину впродовж усього життя. Подолання цієї психологічної тривоги безпосередньо пов'язане з розвитком адекватності "образу Я", що складається із двох частин: знання про себе і ставлення до себе. Адекватність "образу Я" у нормі пов'язували з його когнітивною частиною, тобто зі знаннями людини про себе саму, які мають відображати її реальні здібності та прагнення. К. Хорні вважала, що існують кілька "образів Я": "Я" реальне, "Я" ideale і "Я" в очах інших людей. І за нормального розвитку особистості ці три образи можуть збігатися між собою. Розбіжність двох або всіх трьох образів призводить до розвитку тривоги і, як наслідок, до неврозу. Для подолання цих розбіжностей необхідно, з погляду К. Хорні, привести у відповідність думку людини про себе та думку про неї оточуючих. Таким чином, процес створення адекватного індивідуального іміджу в межах цієї теорії виступає як необхідна умова "нормального" існування особистості, тому що лише у цьому разі людину приймуть оточуючі, і її "Образ Я" перебуватиме в рівновазі.

Поряд із поняттям "Образ Я" при описі природи іміджу часто використовують поняття "Я-концепція". Зокрема, підхід Р. Бернса (Burns, 1979) пояснював "Я-концепцію" через поняття установки, визначаючи її як "динамічну сукупність установок, спрямованих на самого себе". На відміну від підходу, у якому розділяють, з одного боку, зовнішній соціальний імідж як об'єктивну реальність і, з іншого боку, психічну наявність у індивіда "образу Я в інших", інший підхід об'єднує "образ Мене" та імідж. Його прихильники вважають, що "образ Мене" – це окремий випадок іміджу, тобто це переосмислення самого себе очима групи, сприйняття себе як свого "образу Я", який мають інші суб'єкти як міра міжособистісних стосунків". Трактуючи імідж як колективне бачення будь-кого, а також уявлення якогось суб'єкта про це бачення, вони уточнюють, що розгляд "образу Мене" як іміджу дозволяє виокремити його функціональне значення не лише як ланки, яка сприяє адаптації індивіда до соціального простору, а й як необхідного стійкого психічного утворення, що сприяє розвитку особистості.

Гуманістична психологія, побудована на основі філософської школи екзистенціалізму, виникла як альтернатива механіцизму поведінкового підходу та біологічному, інстинктивному механіцизму психоаналітичного. Один із представників цього напрямку Г. Олпорт (Allport, 1979), стверджуючи, що особистість – це відкрита, саморозвивальна система, наголошував на значенні оточення для її розвитку, відкритості людини для контактів і впливів зовнішнього світу та їхніх взаємодій. Він вважав, що індивідуальність кожної людини є носієм своєрідного поєднання якостей, потреб, рис, і на підставі 301 листа, написаного жінкою середнього віку Дж. Мастерсон (псевдонім),

виокремив ядро особистості як набір цих рис, що відображало неповторність людини.

Іншим шляхом, але загалом у "гуманістичному" напрямі, відбувався розвиток концепції А. Маслоу (Maslow, 1954). Розглядаючи як основне джерело людської діяльності, поведінки та вчинків безперервне прагнення людини до самоактуалізації як прагнення до самовираження, прагнення до розвитку, до особистісного зростання, А. Маслоу вважав, що, лише вивчаючи образи "найкращих" людей, можна дослідити і зрозуміти справжню природу людини. Представляючи мету особистісного розвитку як прагнення до зростання, до самоактуалізації, А. Маслоу вважав продуктивними ідентифікацію, яка реалізується в зовнішньому плані, у спілкуванні людини з навколишнім світом, та відчуження, що проходить у внутрішньому плані.

Ще один підхід гуманістичної психології був реалізований у феноменологічній теорії особистості, яка полягала в тому, що людина живе головним чином у своєму індивідуальному і суб'єктивному світі. К. Роджерс (Rogers, 1957), поєднавши у своїй теорії ідею конгруентності як ступеня тотожності уявлень, які повідомляються людиною іншим, про те, що відбувається навколо, та її усвідомлення із самоактуалізацією, визначив їх як нормальні умови розвитку особистості. Він зазначав, що внутрішня сутність людини, її Самість виражається в самооцінці. Самооцінка має бути не лише адекватною, а і гнучкою, бути гештальтом, що весь час перебуває в процесі формування і змінюється, переструктурується за зміни ситуації. Отже, для нормального розвитку особистості необхідна успішна соціалізація, задоволення роботою і собою, що своєю чергою визначає рівень самосвідомості. К. Роджерс зазначав, що самоствердження є не що інше, як процес зняття індивідом із самого себе однієї за одною маски. Маски, що знімаються, – це те, що він є. Виявлення у підсумку незнайомих аспектів свого Я – це те, що може послужити духовною основою в процесі становлення особистості. Людина може виявити у собі якості, про які вона раніше не підозрювала, а потім вони можуть змінити її особистість. К. Роджерс використовував поняття Я-концепції для позначення сприйняття людиною самої себе і водночас деякого механізму, що інтегрує поведінку індивіда. У загальному сенсі Я-концепція являла собою сприйнятий індивідом узагальнений образ його самого у сприйнятті соціальної групи, а Я-образ – елементарний, ситуативний, фрагментарний аспект Я-концепції.

Таким чином, особистість у цій групі теорій розуміли як систему засвоєних "ролей", а "роль" – це програма, що відповідає очікуваній поведінці людини, яка посідає певне місце у структурі тієї чи іншої соціальної групи. У невизначених ситуаціях "роль" теж виникає, тільки у цьому випадку у ній набагато більше проявляються риси архетипу та індивідуально набутого досвіду. "Роль" не особистість, а, радше, зображення, за яким вона ховається. Отже, процес створення іміджу в теорії ролей передбачає моделювання образу відповідно до певних суспільних і рольових функцій. Наявність кількох ролей у кожного індивіда нерідко призводить до можливості появи рольового конфлікту, коли людині необхідно задовольнити одночасно вимоги двох або більше несумісних ролей.

У рольових концепціях особистість частіше виявляється пасивним конформістом, що діє під впливом соціальних очікувань і норм групи. За допомогою цього підходу відбувається перетворення людини на "людину, яка відіграє певну соціальну роль", а іміджу – на "маску", що є таким самим закономірним, як і "зведення її (людини) у біхевіоризмі до маріонетки, а в соціальному

біхевіоризмі – до функціонера, яким можна маніпулювати за допомогою різних підкріплень". Уявлення про "соціальну роль" у повсякденній свідомості постійно сусідить з образами "маски", фасаду, за яким ховається справжня натура людини. Суперечка "людини із підпілля" із "рольовою людиною", їхній безперервний діалог у житті кожної особистості – вагомий доказ існування обох цих іпостасей людського буття. За соціальними ролями – цілком відчужена реальність. І питання про місце цієї реальності у спектрі феномену особистості знову наштовхується на бар'єр незнання системи координат дослідження особистості у людинознавстві.

Інші гуманістичні концепції розглядають особистість як утворення, цілком похідне від культури (культурологічні теорії), де особистість постає як такий собі зліпок, уламок культури (проекція на площину значень), і тоді кожну людину можна зрештою охарактеризувати як типового представника своєї епохи, місця, оточення. Вважалося, що з точки зору цього підходу можна пояснити фактично все різноманіття особистісних проявів, тому що вони мають об'єктивно наявні у суспільстві передумови, своє розроблене століттями буття і шляхи досягнення, зафіксовані в знаках, представлених у різноманітній формі: книжках, законах, народних звичаях тощо. Цей напрям представлений культурно-антропологічними концепціями, появу яких інспірували етнологічні дані, які засвідчили, що суттєві психологічні особливості визначаються відмінностями не людської природи, а людської культури. Систему особистості уявляли як індивідуалізовану систему культури, у яку включається людина в процесі її "енкультурації". Ці теорії запроваджували розуміння особистості як продукту індивідуальної адаптації до зовнішніх ситуацій та її загальної "базис", або архетипу, що проявляється у людини змалечку під впливом рис, притаманних конкретній расі, етнічній групі, соціальному класу. Особистість є просто частковою персоналізацією тієї чи іншої культури, а імідж, своєю чергою, як зовні представлене відображення етнічного образу та соціальної ролі.

Дискусія і висновки

Якщо у А. Адлера почуття спільності з іншими людьми, що стимулює соціальні контакти та орієнтацію на інших, було головною силою, що визначає поведінку і життя людини, то у К. Хорні основним спонукальним мотивом є прагнення безпеки, яке постійно народжується зі стану боязні та страху індивіда. У свою чергу Г. Олпорт стверджує, що особистість – це відкрита, саморозвивальна система, яка розвивається завдяки відкритості людини для контактів і впливів зовнішнього світу та їхніх взаємодій, а А. Маслоу розглядав як основне джерело людської діяльності, поведінки та вчинків безперервне прагнення людини до самоактуалізації до самовираження, до розвитку, до особистісного зростання. Дещо схожу, але з певними акцентами, мав думку К. Роджерс, поєднавши у своїй теорії ідею конгруентності як ступеня тотожності уявлень, які повідомляються людиною іншим, про те, що відбувається навколо, та її усвідомлення із самоактуалізацією, визначивши їх як нормальні умови розвитку особистості.

Таким чином, у статті проаналізовано генезу поняття іміджу у світовій психологічній думці; розглянуто відмін-

ності у семантичному наповненні поняття іміджу представниками різних наукових шкіл і течій у зарубіжній психології. Автори кожної нової теорії особистості, прагнучи наблизитися до розкриття найскладнішої проблеми психології – особистості та її розвитку, відкривають дедалі нові її реалії. Недолік наявних теорій особистості полягає в їхній однобічності, тож особистість пропонують розглядати як складне утворення, що має три реальності: біологічну, психологічну та соціальну, і кілька площин проєкції. Актуальність створення цілісної теорії іміджу особистості усвідомлена як практиками, що працюють у цій проблемі, так і психологами, які прагнуть осмислити напрацьований матеріал, але водночас її основою частіше стають розрізнені поняття і факти, запозичені з різних психологічних теорій. Вирішуючи проблему зв'язку двох складних реалій "особистість" та "імідж", подальший аналіз було спрямовано на знаходження точок дотику, площин, що з'єднують ці два явища, і пошук найпродуктивнішого шляху створення теоретичної бази вивчення індивідуального іміджу. Перспективи подальших наукових пошуків у зазначеному напрямі вбачаються у вивченні психологічних умов ефективного моделювання індивідуального іміджу, дослідженні крос-культурних особливостей сприйняття індивідуального іміджу, розробки інноваційних технологій покращення індивідуального іміджу тощо.

Список використаних джерел

- Фрейд, А. (1993). *Психологія Я та захисні механізми*. Педагогіка-Прес.
Хорні, К. (2023). *Наші внутрішні конфлікти. Конструктивна теорія неврозу*. Сварог.
Юнг, К.Г. (2016). *Книга Аіон. Нариси щодо символіки самості*. Астролабія.
Adler, A. (1930). Individual psychology. In C. Murchison (Ed.), *Psychologies of 1930* (pp. 395–405). Clark University Press. <https://doi.org/10.1037/11017-021>
Allport, G.W. (1979). *The Nature of prejudice*. Addison-Wesley Pub. Co.
Burns, R.B. (1979). *The self-concept: Theory, measurement, development and behavior*. Longman.
James, William. (1950). *The Principles of Psychology*. Courier Corporation.
Maslow, A.H. (1954). *Motivation and personality*. Harper.
Rogers, C.R. (1957). The necessary and sufficient conditions of therapeutic personality change. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 21, 95–103.

References

- Adler, A. (1930). Individual psychology. In C. Murchison (Ed.), *Psychologies of 1930* (pp. 395–405). Clark University Press. <https://doi.org/10.1037/11017-021>
Allport, G.W. (1979). *The Nature of prejudice*. Addison-Wesley Pub. Co.
Burns, R.B. (1979). *The self-concept: Theory, measurement, development and behavior*. Longman.
Horney, K. (2023). *Our internal conflicts. A constructive theory of neurosis*. Svarog [in Ukrainian].
Freud, A. (1993). *Psychology of the Self and defence mechanisms*. Pedagogika-Press [in Ukrainian].
James, William. (1950). *The Principles of Psychology*. Courier Corporation.
Jung, C. (2016). *The Book of Aion. Essays on the Symbolism of the Self*. Astrolabe [in Ukrainian].
Maslow, A.H. (1954). *Motivation and personality*. Harper.
Rogers, C.R. (1957). The necessary and sufficient conditions of therapeutic personality change. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 21, 95–103.

Отримано редакцією журналу / Received: 31.10.24
Прорецензовано / Revised: 04.11.24
Схвалено до друку / Accepted: 07.11.24

Andrii KUCHERIAVYI, DSc (Ped.), Prof.
ORCID ID: 0000-0003-0510-4864
e-mail: ankuchalex@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

INDIVIDUAL IMAGE AS A SOCIAL PHENOMENON IN FOREIGN PSYCHOLOGY

Background. *The relevance of creating a holistic theory of personality image is realised by both practitioners working in this area and psychologists seeking to comprehend the material they have accumulated, but at the same time, it is often based on disparate concepts and facts borrowed from different psychological theories. Undoubtedly, in the history of psychology, the authors of each new theory of personality, seeking to come closer to the disclosure of the most complex problem of psychology – personality and its development, discover more and more new realities. Solving the problem of the connection between two complex realities 'personality' and 'image', the further analysis is aimed at finding points of contact, planes connecting these two phenomena, and finding the most productive way to create a theoretical basis for the study of individual image. Purpose – differential psychological analysis of the phenomenon of individual image in foreign psychology.*

Methods. *Content analysis allowed for quantification of the text with further interpretation of the results. The comparison helped to identify similarities and differences in the views of scholars on the essence and nature of the image phenomenon. The use of systematisation made it possible to bring together disparate knowledge about the phenomenon of image into a single scientific system and establish their unity.*

Results. *The authors of each new theory of personality, trying to get closer to the disclosure of the most difficult problem of psychology – personality and its development, discover more and more new realities. The disadvantage of the existing theories of personality is their one-sidedness, so personality is proposed to be considered as a complex entity that has three realities: biological, psychological and social, and several projection planes. That is why there are many interpretations of the concept of image, which is a consequence of a non-historical, non-holistic and non-genetic understanding of personality.*

Conclusions. *A differential psychological analysis of the individual image in foreign psychology as a social phenomenon has been carried out. The genesis of the concept of image in the world psychological thought is analysed; the differences in the semantic content of the concept of image by representatives of different scientific schools and trends in foreign psychology are considered.*

Keywords: *image, individual psychological characteristics; interdisciplinary phenomenon; personality; professionally important and personal qualities; social phenomenon.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

УДК 159.9

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2024.60.31-38>

Олена МИКОЛАЙЧУК, заст. нач. від.

ORCID ID: 0000-0001-9208-7665

e-mail: mykolaichukolena@ukr.net

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПРЕДИКТОРИ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ: КОРЕЛЯЦІЙНИЙ АНАЛІЗ ОСОБИСТІСНИХ ТА ПРОФЕСІЙНИХ ФАКТОРІВ

Вступ. Актуальність дослідження проблеми емоційного вигорання військовослужбовців зумовлена екстремальними обставинами сьогодення, зважаючи на специфіку військово-професійної діяльності, вплив обтяжуючих факторів та зростаючу потребу в якісних превентивних та корекційних заходах із підтримки ментального здоров'я. Мета дослідження полягає у вивченні особистісних та професійних факторів, зокрема в контексті мотиваційної теорії, що можуть виступати предикторами цього феномену.

Методи. У дослідженні використано теоретичні методи (аналіз, порівняння, узагальнення, систематизація) та емпіричні, а саме: опитувальник для вимірювання вигорання Burnout Assessment Tool (BAT), опитувальник – шкала задоволення основних психологічних потреб і розчарування (The basic psychological Need Satisfaction and Frustration Scale BPNSFS), опитувальник самооцінки міжособистісної провини (Interpersonal Guilt Rating Scale – 15s (IGRS-15s)); методи математичної статистики.

Результати. Проаналізовано рівень поширеності вигорання серед військовослужбовців та факторне навантаження компонентів на розвиток феномену в цілому. Виявлено тісний взаємозв'язок між фасетами мотиваційної теорії (автономією, спорідненістю, компетентністю, провинною) та емоційним вигоранням.

Висновки. Визначено особливості емоційного вигорання військовослужбовців ЗСУ. Проаналізовано особистісні та професійні предиктори цього феномену крізь призму мотиваційної теорії із задоволенням базових потреб. Особливе місце серед чинників цього феномену займає фрустрація, відчуття провини та вимогливість до себе. Акцентовано увагу на важливості імплементації превентивних та психокорекційних програм у військовій колективі із залученням усіх категорій військовослужбовців, незалежно від віку, тривалості проходження військової служби та професійної приналежності.

Ключові слова: вигорання, провинна, мотивація, автономія, спорідненість, фрустрація, військовослужбовці.

Вступ

В умовах сьогодення все більше науковців усього світу займаються вивченням психоемоційних станів негативної модальності. Вигорання є серйозною проблемою в професійному контексті. Його масштаби глобальні, а несприятливі наслідки різноманітні, починаючи від негативного впливу на людину, організацію (підрозділ) та суспільство в цілому. Специфіка військової служби, особливо в умовах бойових дій, передбачає наявність певного психологічного тиску і можливість розвитку дистресу, який викликає дезадаптивні прояви на різних рівнях. Військовослужбовці можуть відчувати сильну фрустрацію через неможливість досягти поставлених завдань, що часто є результатом об'єктивних обставин, таких як відсутність ресурсів або високий рівень ризику. Крім того, почуття провини може виникати через втрату побратимів або провал бойового завдання. Втрата мотивації, коли очікування не збігаються з реальними можливостями досягнення цілей. Соціальна депривація, емоційне відчуження, хронічне виснаження через перманентні стресові умови тощо. Це тригери емоційного вигорання, яке є однією з причин професійної стагнації, сприяє плинності кадрів та знижує якість виконання поставлених завдань в усіх професійних сферах. Вивчення імпліцитної складової цього феномену необхідне для формування ефективних напрямів профілактичної та психокорекційної роботи.

Метою статті є вивчення особистісних та професійних факторів, зокрема в контексті мотиваційної теорії, які можуть виступати предикторами емоційного вигорання військовослужбовців ЗСУ.

Завдання дослідження:

- здійснити теоретичний аналіз наукових праць, присвячених емоційному вигоранню військовослужбовців;
- визначити особистісні та професійні фактори, що індукують розвиток емоційного вигорання у військовослужбовців;

- виокремити чинники, що мають найбільше факторне навантаження на формування цього феномену з метою надання рекомендацій у процесі створення превентивних та корекційних програм підтримки ментального здоров'я.

Аналіз літератури. У своїй книзі "Burnout: The High Cost of High Achievement / Вигорання: висока ціна високих досягнень" Герберт Фрейденбергер (Freudenberger, 1980) метафорично порівняв вигорання з "...демоном, який корениться у суспільстві та часі, у якому ми живемо, у нашій постійній боротьбі за наповнення сенсом власного життя", вважаючи його "проблемою, народженою хорошими намірами". За відсутності нозологічної одиниці для позначення сукупності симптомів виснаження, викликаних надмірними потребами в роботі, у працівників соціальних професій саме Фрейденбергер у 1970-х роках вперше використав слово, що в розмовній мові позначало наслідки хронічного зловживання наркотиками – "burnout" (Maslach, & Schaufeli, 2018). Приблизно в той самий час до вивчення феномену "вигорання" долучилась американська соціальна психологиня Христина Маслач, яку вважають однією із найавторитетніших науковиць у цьому напрямі. Вона та її група працювали над проблемою дослідження когнітивних здібностей людей, які перебували у стресовому стані. У результаті було отримано висновки, що досліджувані феномени (особливо дегуманізація, з метою самооборони, та ізольоване ставлення) впливають на професійну ідентифікацію та поведінку працівників. Автор випадково виявила, що юристи називають цей феномен терміном "burnout", і почала використовувати його в подальших дослідженнях, акцентуючи увагу на втомі, емоційному перевантаженні, психологічному дистанціюванні та замкненості, цинічному ставленні та почуттях особистої недолугості ремпонтентів (Maslach, Schaufeli, & Leiter, 2001). У психіатричному напрямі цей феномен розглядався в роботах А. Адлера, Д. Малана, С. Мейера,

© Миколайчук Олена, 2024

А. Морроу, С. Хобфолла та інших. Теоретичним підґрунтям переважної більшості досліджень вигорання Р. Лазаруса (Lazarus, 1966), Р. Розенмана та М. Фрідмана (Friedman, & Rosenman, 1974) стала теорія стресу як загального адаптаційного синдрому, що критично необхідний кожній живій істоті як мобілізація сил і резервів організму для відновлення порушеного гомеостазу Ганса Сельє (Selye, 1974). Синдром вигорання крізь призму поняття "маскована депресія" ("депресія виснаження") тлумачили Д. Бек (Beck, 1961), П. Кієльхольц (Kielholz, 1973) та інші. У сучасній психологічній науці цей синдром був широко досліджений у різних контекстах, зокрема: численними є дослідження емоційного вигорання в галузі правоохоронної діяльності (І. Андрух, Т. Грубі, Т. Кодлубовська, А. Костюк, Л. Леженіна, С. Ларіонов, І. Приходько, Л. П'янківська, М. Яроменок та ін.); екстремальної та кризової психології (О. Блінов, В. Боснюк, Ю. Ковровський, С. Куфлієвський, В. Лефтеров, С. Миронець, О. Мірошніченко, Н. Оніщенко, Є. Потапчук, О. Сафін, О. Тімченко, О. Хайрулін та ін.); освітньо-педагогічної діяльності (Н. Грисенко, Ю. Жогно, Т. Зайчикова, Л. Карамушка, Т. Колтунович, М. Корольчук, А. Погрібна, Л. Тишук, Н. Чепелева та ін.), соціальної роботи (О. Главацька, В. Перхайло, Г. Рідкодубська, О. Романовська та ін.); діяльності медичних працівників (Е. Алтінтас, С. Бержо, П. Білецький, Т. Вежновець, І. Коваль, Ф. Лесаг, Л. Лотоцька-Голуб, Д. Шкурупій та ін.) тощо. Багаторічний досвід досліджень привів до кращого розуміння феномену, визначаючи його насамперед, як негативний ефект обмеженого спектра професій, орієнтованих на надмірне когнітивне навантаження в процесі міжособистісної комунікації. Останні дослідження стосуються вивчення цього феномену в контексті теорії самовизначення (Self-Determination Theory, SDT), яка вивчає, як люди досягають особистісного розвитку та підтримують психологічне благополуччя. Задоволення трьох ключових психологічних потреб, таких як: автономія (бажання людини контролювати власні дії та приймати рішення, виходячи з власних бажань і цінностей); компетентність (потреба відчувати себе здатним і ефективним у своїй діяльності, долати виклики та досягати успіху) та соціальна пов'язаність (потреба відчувати зв'язок з іншими, належність до спільноти та підтримку від оточуючих) мають вирішальне значення для внутрішньої мотивації та благополуччя людини (Deci, & Ryan, 2000). Якщо ці потреби не задовольняються, може виникати зниження мотивації, апатія або певні психологічні проблеми. У дослідженні А. Олафсена переживання фрустрації стосовно своєї компетентності на роботі було пов'язане з вищим рівнем стресу, що передбачало появу соматичних симптомів та емоційного виснаження (Olafsen et al., 2017). Концепція провини як просоціальної емоції з адаптивним значенням також сумісна з останніми еволюційними гіпотезами про багаторівневий конструкт емоційного виснаження (Wilson, D., & Wilson, E., 2008). На сьогодні існує дефіцит досліджень щодо вивчення феномену емоційного вигорання в контексті мотиваційної теорії, особливо серед військовослужбовців. Тому вважається доцільним розкрити вплив мотиваційного компонента на формування та прояви визначеного вище феномену через континууми задоволення-фрустрації означених психологічних потреб, враховуючи вплив відчуття провини.

Методи

У дослідженні використано теоретичні методи, а саме: аналіз наукової літератури та ситуації з проблемами вигорання серед військовослужбовців для обґрунтування актуальності, визначення мети та завдань

дослідження, порівняння методик – з метою обґрунтування доцільності використання психометричних інструментів, узагальнення, систематизація – для підготовки заключного розділу дослідження, формування висновків та пропозицій. Емпіричний інструментарій, а саме: опитувальник для вимірювання вигорання Burnout Assessment Tool (BAT), опитувальник – шкала задоволення основних психологічних потреб і розчарування (The basic psychological Need Satisfaction and Frustration Scale BPNFS), опитувальник самооцінки міжособистісної провини (Interpersonal Guilt Rating Scale – 15s, IGRS-15s) було використано для збору даних з метою проведення подальшого аналізу особистісних та професійних факторів; методи математичної статистики (описова, кореляційний аналіз, факторний аналіз).

Результати

У дослідженні прийняли участь 404 діючих військово-службовці ЗС України (Повітряні сили, включаючи війська зв'язку та підрозділи протиповітряної оборони; Сухопутні війська, курсанти ВВНЗ) віком від 18 до 58 років (табл. 1). Опитування було проведене добровільно та анонімно шляхом заповнення гугл-форми у зручній для себе час. Обсяг вибірки було визначено за формулою для визначення розміру вибірки з рівнем надійності 95 %, похибкою вибірки 5 %, очікуваною часткою 0,5 (50 %). Крім того, додатково було додано 5 % через імовірність того, що анкети не будуть заповнені повністю.

Демографічна анкета містила запитання щодо віку, статі, освіти, наявності дітей, тривалості перебування на військовій службі, участі в бойових діях та релігійну приналежність. Психометричним інструментом оцінювання вигорання було обрано опитувальник Burnout Assessments Tool (BAT). Це відносно новий інструмент, адаптований у багатьох країнах світу і призначений для діагностики цього феномену за наявності чотирьох основних базових симптомів – виснаження, відчуження, когнітивних та емоційних порушень, а також двох вторинних – психологічних та психосоматичних скарг. У цьому дослідженні було використано скорочену україномовну адаптацію BAT, які містить 23 основних запитання, де ступінь прояву певних характеристик оцінюється респондентом за 5-бальною шкалою Лайкерта з градацією від "ніколи" до "завжди" (Schaufeli, de Witte, & Desart, 2019).

Із метою визначення задоволення базових психологічних потреб, що є основою для людської мотивації відповідно до теорії самовизначення (Deci, & Ryan, 2000), було використано шкалу задоволення основних психологічних потреб і розчарування The basic psychological Need Satisfaction and Frustration Scale (BPNFS). Цей інструмент містить 24 пункти й оцінює континуум від задоволення до розчарування трьох основних психологічних потреб – автономії, компетентності та спорідненості (відносин).

Несвідомі (імпліцитні) характеристики міжособистісної провини визначались за допомогою шкали міжособистісної провини – 15 (Interpersonal Guilt Rating Scale-15, IGRS-15), яка є надійним і ефективним емпіричним інструментом. Опитувальник складається із 15 запитань, що складає трифакторну структуру міжособистісної провини, а саме, почуття провини тих, хто вижив, загальне почуття провини (шкали сепарації та всеохопної відповідальності) і неприязнь до себе. Кожен пункт оцінюється за 5-бальною шкалою оцінок, від 1 – зовсім не репрезентативний до 5 – повністю відповідає переконанням.

Статистичний аналіз містив параметричну і непараметричну описову статистику залежно від характеру даних, проводився із застосуванням програмного забезпе-

чення SPSS, Statistica 8.0. та Jamovi 2.3.21 (scatr 1.2.0, statcat 1.0.2). Аналіз описових статистик окремих тверджень шкал і внутрішньої надійності тверджень здійснювався за критеріями Альфа Кронбаха та Омеги МакДональда. Для перевірки відповідності нормальному закону розподілу всіх числових параметрів і балів використовувався критерій Колмогорова–Смирнова.

Вигорання (сумарні бали за чотири субшкалами – виснаження, відчуження, когнітивні порушення та емоційні порушення), загальна провина, задоволення особистих потреб відповідно до мотиваційної теорії аналізувалися згідно з віком військовослужбовців, які були розділені на чотири вікові групи (18–28, 29–38, 39–48, 49–58 років). За кількістю сумарних балів субшкал емоційного вигорання респонденти були розподілені на три групи – із високим, середнім і низьким рівнем вигорання, у межах яких порівнювались основні показники теорії самовизначення (фрустрації, задоволеності та провини). Було отримано результати, які свідчать про те, що більшість

розрахованих параметрів мають ненормальний розподіл (z було більше ніж 1,96 і $p < 0,05$), тому в подальшому аналізі було використано непараметричні методи.

Аналізуючи надійність шкал інструментарію було виявлено, що всі опитувальники мають задовільні психометричні властивості, зокрема: в опитувальнику IGRS-15 загальний показник альфа Кронбаха становить 0,756 (омега МакДональда – 0,762), в опитувальнику BPNSFS відповідно 0,610 (0,709); опитувальник VAT має 0,873 (0,971), що свідчить про високу внутрішню узгодженість тверджень. Аналіз шкали надійності анкет також підтвердив високу узгодженість та надійність. При порівнянні всіх числових ознак і балів, отриманих під час відповіді на опитувальники, було встановлено, що значущих відмінностей за статтю не було, тому для подальшого аналізу найбільш важливим було те, що респонденти обох статей не відрізняються за середнім віком, що в подальшому дало можливість порівнювати їх за іншими ознаками (табл. 1).

Таблиця 1

Кількісно-якісна характеристика військовослужбовців-респондентів

Показник		Стать / гендер		Загальна кількість	χ^2	p
		чоловік	жінка			
Вік	18–28	103	25	128	3,903	0,01*
		32,1 %	30,1 %	31,7 %		
	29–38	106	20	126		
		33,0 %	24,1 %	31,2 %		
	39–48	84	29	113		
26,2 %		34,9 %	28,0 %			
49–58	28	9	37			
		8,7 %	10,8 %	9,2 %		
Освітній рівень	базова середня	84	19	103	14,365	0,01*
		26,2 %	22,9 %	25,5 %		
	бакалавр	52	23	75		
		16,2 %	27,7 %	18,6 %		
	магістр	88	30	118		
27,4 %		36,1 %	29,2 %			
доктор філософії	3	1	4			
		0,9 %	1,2 %	1,0 %		
Сімейний стан	не одружений/на	98	24	122	18,299	0,01*
		30,5 %	28,9 %	30,2 %		
	одружений/на	200	42	242		
		62,3 %	50,6 %	59,9 %		
	розлучений/на	22	13	35		
6,9 %		15,7 %	8,7 %			
вдівець / вдова	1	4	5			
		0,3 %	4,8 %	1,2 %		
Професійна приналежність	Повітряні сили	147	34	181	22,917	0,01*
		45,8 %	41,0 %	44,8 %		
	підрозділи ППО	93	16	109		
		29,0 %	19,3 %	27,0 %		
	Сухопутні війська	69	18	87		
		21,5 %	21,7 %	21,5 %		
курсанти ВВНЗ	12	15	27			
		3,7 %	18,1 %	6,7 %		
Загальна кількість		321	83	404		
		100,0 %	100,0 %	100,0 %		

Примітка: * $p < 0,01$.

Зважаючи на специфіку професії більшість респондентів чоловіки – 321 (79,5 %), жінок – 83 (20,5 %); 134 військовослужбовці (33,16 %) – учасники бойових дій, із них 115 (85,82 %) – чоловіки, 19 (14,18 %) – жінки. Вік коливався від 18 до 58 років (середній вік чоловіків $34,3 \pm 9,65$, жінок $35,7 \pm 11,0$). Учасники мали від 2 місяців до 33 років досвіду проходження військової служби

(середнє значення для чоловіків – $5,3 \pm 6,98$ роки, у жінок – $11,1 \pm 9,33$). Респонденти мали достатньо високий освітній рівень, більшість із них мають базову вищу та вищу освіту (магістр / спеціаліст або бакалавр) – 193 особи (47 %), лише 25 % мають базову середню освіту ($\chi^2 = 14,365$, $p < 0,01$). Одружених військовослужбовців значно більше (59,9 %) порівняно з іншими категоріями

відповідно до сімейного стану ($\chi^2 = 18,299, p < 0,01$). За приналежністю до родів військ більшість військовослужбовців із Повітряних сил, включаючи підрозділи

протиповітряної оборони (вогневі мобільні групи), найменша кількість курсантів ВВНЗ ($\chi^2 = 22,917, p < 0,01$), графічно це зображено на рис. 1.

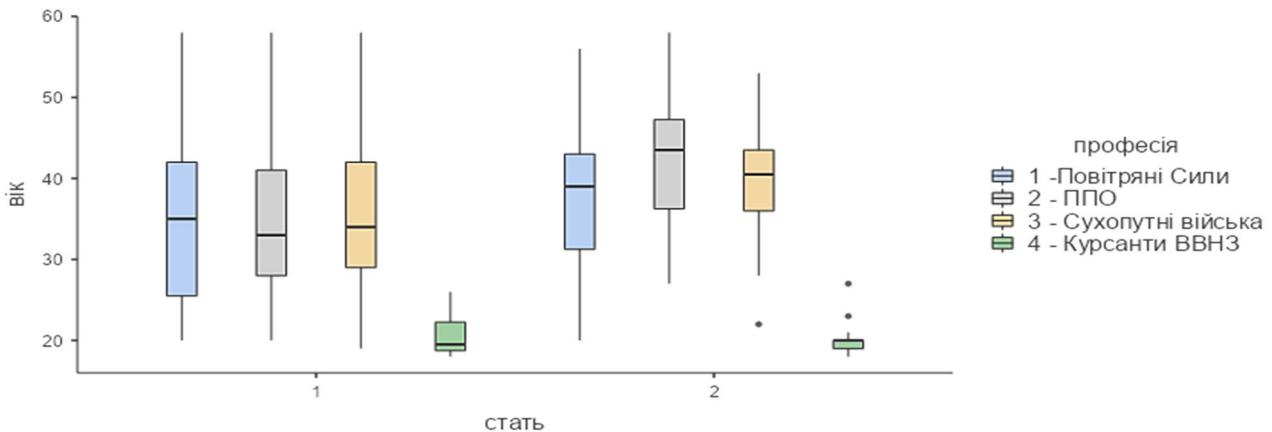

Рис. 1. Розподіл респондентів за статтю (1 – чоловіки, 2 – жінки), віком та професією

Під час проведення аналізу було встановлено, що 64 % респондентів (261 особа) мають середній рівень емоційного вигорання, 9 % (36 осіб) – високий та 27 % (107 осіб) – низький рівень. Причому серед проявів емоційного вигорання військовослужбовців переважає компонент "виснаження", що, зважаючи на умови сьогодення, було достатньо передбачувано, адже у процесі протистояння негативним подіям відбувається критична втрата психічних і фізичних ресурсів. Наступним компонентом є "відчуження", що проявляється у вигляді зниження соціальної активності, обмеженні контактів та погіршенні якості виконання професійних

обов'язків. Прояви "емоційних та когнітивних порушень" мають приблизно однаковий рівень прояву й індукують надмірну вимогливість та незадоволення собою, зниження цінності та редукцію професійної діяльності, почуття провини за власні негативні прояви, зниження автономії мотивації, коли людина відчуває, що вона нічого не вирішує і не може змінити тощо. На рис. 2 графічно зображено компоненти емоційного вигорання військовослужбовців за опитувальником ВАТ. Описову статистику компонентів емоційного вигорання та фасет мотиваційної теорії наведено в табл. 2.

Таблиця 2

Фрагмент описової статистики інструментарію

	Мін.	Макс.	Середнє	Стандартна похибка	Медіана	25-й перцентиль	75-й перцентиль
Провина вцілілого	5,0	24,0	10,829	3,5235	11,000	9,000	13,000
Розлука / неояльність	4,0	20,0	11,139	3,3984	11,000	9,000	13,000
Надмірна відповідальність	3,0	15,0	7,745	2,6986	8,000	6,000	9,000
Загальна вина	7,0	33,0	18,884	5,0647	19,000	15,000	22,000
Ненависть до себе	3,0	13,0	5,156	2,1970	4,5000	3,000	6,000
Автономія (задоволеність)	4,0	20,0	13,785	3,5477	14,000	12,000	16,000
Автономія (фрустрація)	4,0	20,0	12,324	3,6763	12,000	10,000	15,000
Спорідненість (задоволеність)	4,0	20,0	15,295	3,5329	16,000	13,000	18,000
Спорідненість (фрустрація)	4,0	20,0	7,864	3,3451	8,000	4,000	8,000
Компетентність (задоволеність)	4,0	20,0	15,666	3,1591	16,000	13,250	18,000
Компетентність (фрустрація)	3,0	15,0	6,319	2,6658	6,000	4,000	8,000
Виснаження	8,0	40,0	21,178	7,3243	20,000	16,000	25,750
Відчуження	5,0	25,0	11,262	4,1331	11,000	8,000	14,000
Когнітивні порушення	5,0	25,0	10,512	4,4929	10,000	7,000	13,000
Емоційні порушення	5,0	25,0	11,035	4,8821	10,000	7,000	14,000
Загальне вигорання	23,0	110,0	53,98	18,4253	52,000	40,000	64,000

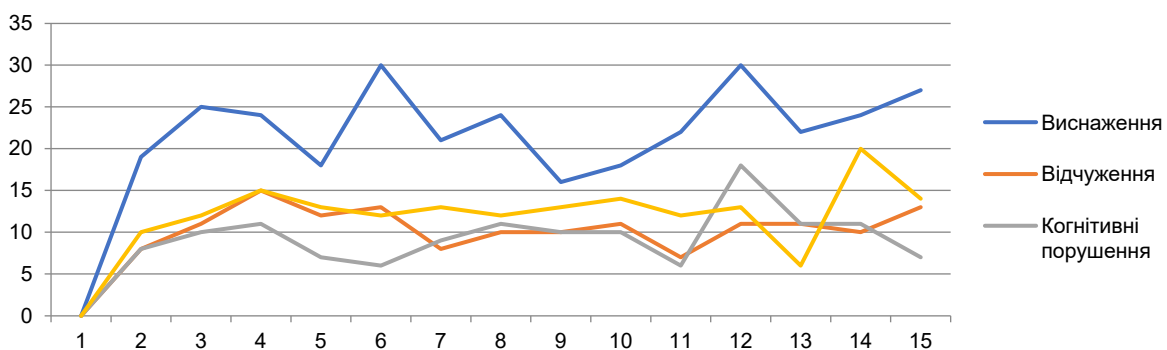

Рис. 2. Графічне зображення компонентів емоційного вигорання військовослужбовців

На основі однофакторного дисперсійного аналізу (ANOVA) результатів опитування та віком респондентів було зроблено висновок, що майже в усіх змінних є статистично значущі відмінності між групами, а саме: нелояльність ($F = 3,673, p = 0,012$), надмірна відповідальність ($F = 7,116, p = 0,000$), загальна вина ($F = 6,895, p = 0,000$), автономія задоволеність ($F = 6,036, p = 0,000$, спорідненість задоволеність ($F = 5,012, p = 0,002$), відносини фрустрація ($F = 3,209, p = 0,023$), компетентність задоволеність ($F = 4,849, p = 0,003$), компетентність фрустрація ($F = 9,959, p = 0,000$). Найменш лояльними до себе, з надмірною відповідальністю та загальною виною, виявились військовослужбовці віком 39–48 років; найбільш задоволеними своєю автономією, спорідненістю та компетентністю виявились представники групи віком 48–59 років; найменш задоволені своїми стосунками

та мають фрустрацію стосовно своєї компетентності молоді люди віком 18–29 років. Результати компонентів емоційного вигорання представлено в табл. 3, причому в усіх групах є статистично значуща різниця за субшкалами ($p < 0,05$). Найвищий рівень вигорання за усіма компонентами, включаючи загальний рівень, було виявлено у наймолодшій групі військовослужбовців (18–28 років). Стосовно кореляцій між перерахованими вище компонентами та освітнім рівнем – надмірна відповідальність, але при цьому задоволеність своєю компетентністю характерна військовослужбовцям з другим рівнем вищої освіти та першим науковим ступенем ($F = 4,370, p = 0,002$), найбільші показники неповаги до себе були у респондентів з базовою середньою освітою ($F = 5,546, p = 0,000$), ця ж категорія мала найвищий рівень виснаження, відчуження, когнітивних та емоційних порушень.

Таблиця 3

Кореляції між показником загального вигорання та віком

Показник		N	X	SD	F	p
Загальне вигорання	18–28	128	58,844	20,2019	4,944	,002
	29–38	126	51,817	17,1848		
	39–48	113	52,681	17,0038		
	49–59	37	48,568	17,3166		
	Total	404	53,988	18,4253		

Під час кореляційного аналізу професійної приналежності було виявлено найбільшу кількість респондентів із проявами емоційного вигорання серед курсантів ВВНЗ та у представників підрозділів протиповітряної оборони Повітряних сил ($F = 6,562, p = 0,000$), причому саме у цих категорій найвищі прояви всіх компонентів емоційного вигорання, особливо виснаження. Це пов'язано з тим, що представники протиповітряної оборони (військовослужбовці мобільних вогневих груп) мають надмірне

навантаження через цілодобову роботу (переважно в нічний час) по захисту повітряного простору від крилатих ракет та ударних БпЛА типу "Shahed" тощо (табл. 4). Курсанти ВВНЗ, окрім того, що мають виснаження через надмірне когнітивне навантаження, найменш задоволені своєю компетентністю та мають сумніви щодо якісного виконання ними професійних обов'язків (рис. 3).

Таблиця 4

Кореляції між загальним показником вигорання (виснаженням) і професійною приналежністю

Показники		N	X	SD	F	p
загальна ВАТ	Повітряні сили	181	53,039	17,9398	6,562	0,000
	ППО	109	56,229	18,3967		
	Сухопутні війська	87	49,425	16,7607		
	Курсанти ВВНЗ	27	66,000	21,2639		
	Total	404	53,988	18,4253		
виснаження	Повітряні сили	181	20,934	7,4174	7,081	0,000
	ППО	109	22,220	6,5946		
	Сухопутні війська	87	18,989	6,9240		
	Курсанти ВВНЗ	27	25,667	8,3344		
	Total	404	21,178	7,3243		

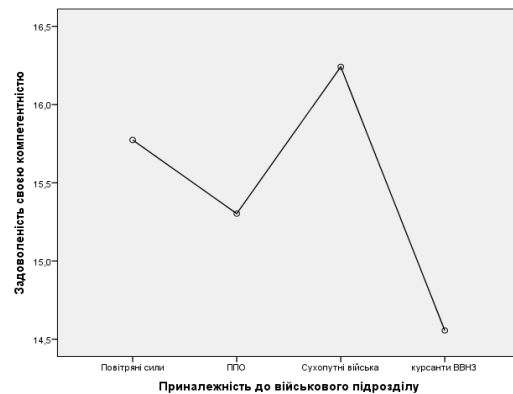
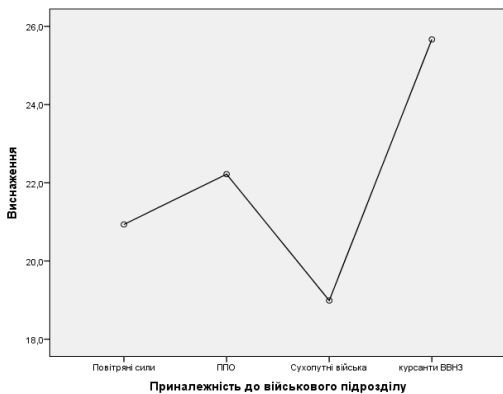

Рис. 3. Графіки кореляцій між приналежністю до військового підрозділу і показником виснаження (а) та задоволеністю своєю компетентністю (б)

У табл. 5 наведено статистично значущі кореляції між загальним показником вигорання та компонентами мотиваційної теорії. За результатами опитувальника VAT було сформовано три групи респондентів з низьким, середнім і високим рівнями емоційного вигорання. Зі

зростанням показників задоволеності (автономії, спорідненості та компетентності) рівень вигорання зменшувався, і навпаки, відчуття фрустрації, розчарування у стосунках та у своїх здібностях, відсутність компетентності збільшують рівень вигорання.

Таблиця 5

Кореляції між емоційним вигоранням та компонентами мотиваційної теорії

Показники		N	X	SD	F	p
Автономія задоволення	низький	107	15,505	3,3290	4,846	,003
	середній	262	13,565	3,1467		
	високий	35	10,171	3,9369		
	Total	404	13,785	3,5477		
Автономія фрустрація	низький	107	10,009	3,1964	6,475	,000
	середній	262	12,683	3,2405		
	високий	35	16,714	3,1676		
	Total	404	12,324	3,6763		
Стосунки фрустрація	низький	107	5,897	2,2316	5,924	,001
	середній	262	8,130	2,9214		
	високий	35	11,886	4,7140		
	Total	404	7,864	3,3451		
Компетентність фрустрація	низький	107	4,458	1,6153	5,432	,001
	середній	262	6,626	2,2805		
	високий	35	9,714	3,5610		
	Total	404	6,319	2,6658		

Щоб оцінити, які основні фактори мотиваційної теорії та провини найбільше впливають на розвиток емоційного вигорання і скільки відсотків варіації пояснює кожен фактор, було проведено факторний аналіз. У нашому випадку перші чотири компоненти мають власні значення більше 1 (4,807; 2,482; 1,272; 0,726). Причому перший компонент пояснює 40,06 % варіації, другий додає ще 20,68 %, що в сумі дає 60,73 %, третій плюс 10,6 %, доводячи загальне пояснення варіації до 71,33 %, четвертий компонент додає 6,05 %, що в сумі дає 77,38 %.

Таким чином, перші чотири компоненти разом пояснюють 77,38 % всієї варіації, що є високим показником для моделі. Після обертання (метод Varimax) компоненти перерозподіляють варіацію, але результати змінюються не значно (перший фактор – 34,38 %, другий – 21,44 %, третій – 15,51 %, четвертий – 6,05 %) і разом вони пояснюють ті ж 71,33 %, але після обертання кожен компонент чіткіше відображає певні аспекти вигорання (рис. 4).

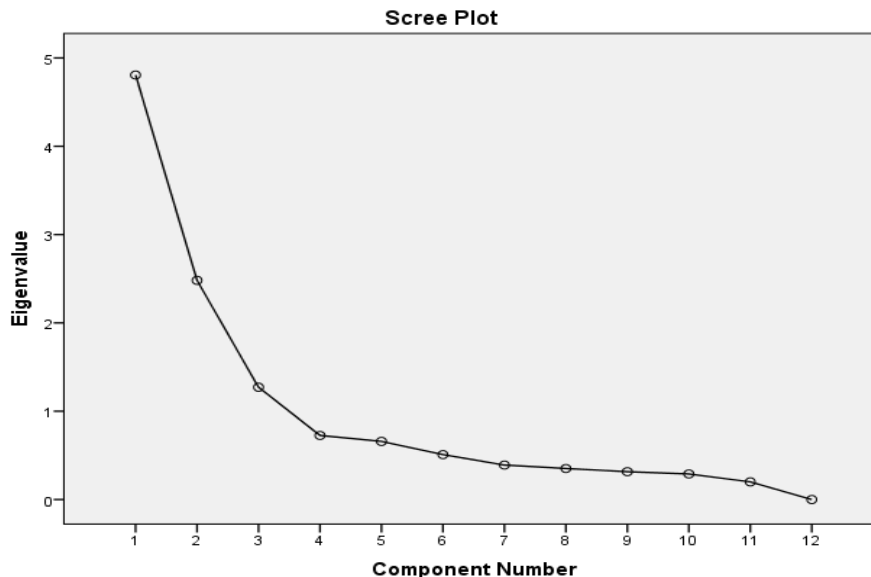

Рис. 4. Факторний аналіз емоційного вигорання військовослужбовців

Військовослужбовці часто стикаються з такими унікальними стресовими факторами, як бойові операції, високі фізичні та психологічні навантаження, а також соціальні та емоційні виклики. Виходячи з цього, ми можемо переосмислити назви факторів, що відображають аспекти емоційного вигорання в цьому контексті. *Перший*

компонент (34,38 %) (загальне виснаження): це найсильніший фактор, що пояснює найбільшу частку варіації. Змінні з високими навантаженнями (.813; .858; .844; .809) можуть відображати загальну втому, виснаження як фізичне, так і психологічне, що є основною ознакою емоційного вигорання. У військовослужбовців це може

проявлятися через тривалі фізичні та психоемоційні навантаження, такі як участь у бойових операціях або навчаннях, що викликає хронічне виснаження. *Другий компонент* (21,44 %) (відповідальність під тиском): змінні (,841; ,793; ,986) можуть відображати відчуття тиску через надмірну відповідальність, важкі завдання, високі вимоги та професійну напругу. У військовій службі особлива відповідальність за життя колег та виконання важливих завдань може викликати високий рівень стресу, що посилює вигорання. *Третій компонент* (15,51 %) (втрачена продуктивність): змінні (,726; ,756; ,544) можуть свідчити про зниження продуктивності, втрату ефективності в бойових діях чи тренуваннях, що є частим проявом емоційного вигорання у військових. Це може включати зниження концентрації, погіршення здатності

приймати рішення, зниження фізичної витривалості та фізичну втому, що призводить до погіршення їхньої бойової чи службової діяльності. *Четвертий компонент* (6,05 %) (соціальна ізоляція): змінні (,739; ,874) може бути пов'язаний з емоційним відчуженням, коли військовослужбовець відчуває провину вцілілого, має підвищені вимоги до себе, стає байдужим до оточуючих, починає відсторонюватися від колег, своїх завдань або навіть відчувати байдужість до результатів своєї роботи. Це характерна риса емоційного вигорання, коли виникає емоційна дистанція від подій і людей, що призводить до ізоляції та втрати емоційного зв'язку (табл. 6). Ці компоненти краще відображають специфіку емоційного вигорання військовослужбовців і пов'язані із характерними факторами цього феномену в умовах військової служби.

Таблиця 6

Факторний аналіз емоційного вигорання військовослужбовців

	Component			
	1	2	3	4
Провина вцілілого	,129	,448	,056	,739
Розлука/нелояльність	,165	,841	-,041	-,002
Надмірна відповідальність	-,112	,793	,122	,150
Загальна вина	,051	,986	,038	,079
Ненавість до себе	,160	-,011	,151	,874
Автономія (фрустрація)	,393	,206	,726	-,118
Спорідненість (фрустрація)	,291	-,056	,756	,349
Компетенція (фрустрація)	,436	-,004	,544	,382
Виснаження	,813	,091	,376	-,015
Відчуження	,858	,019	,173	,078
Когнітивні порушення	,844	,009	,123	,248
Емоційні порушення	,809	,055	,318	,172

Дискусія і висновки

У цьому дослідженні взяли участь 404 військовослужбовці ЗС України. Більшість респондентів – здорові, одружені чоловіки, віком понад 30 років, із вищою освітою (бакалавр / магістр). Більшість представників була із Повітряних сил (війська зв'язку), включаючи мобільні вогневі групи, які належать до підрозділів протиповітряної оборони, найменша кількість – курсанти ВВНЗ (Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка). Кількість осіб чоловічої статі була значно вищою, ніж жіночої, що було очікувано, зважаючи на специфіку військового середовища.

Більшість військовослужбовців мають середній і низький рівень емоційного вигорання, серед компонентів переважає виснаження та відчуження, що виникає внаслідок надмірних когнітивних та емоційних навантажень. За віком виснаження було найвищим у військовослужбовців до 30 років, причому ця ж категорія найбільше не задоволена своїми стосунками та мають фрустрацію стосовно своєї компетентності. Надто вимогливими, з надмірною відповідальністю та загальною виною виявились військовослужбовці віком 39–48 років, а найбільш задоволеними своєю автономією, спорідненістю та компетентністю виявились представники групи віком 48–58 років. Причому найвищі показники неповаги до себе були у респондентів з базовою середньою освітою, ця ж категорія мала найвищий рівень виснаження, відчуження, когнітивних та емоційних порушень.

Професійні військовослужбовці під час своєї службової діяльності піддаються впливу значної кількості стресових факторів, які є результатом перманентних підвищених вимог (ненормований робочий день, включаючи нічний час, виконання завдань у стресових умовах із ризиком для життя, обмеження відпусток, вихідних, часті

ротації, неможливість спланувати свій графік, відсутність вибору виконання завдань, розлука з родиною тощо). Курсанти та молоді офіцери повинні дотримуватися субординації та виконувати завдання, з якими вони не згодні, що також є додатковим стресовим фактором. Проблемні та напружені стосунки у військовому колективі викликають стресові наслідки, які індукують емоційну перевтому та виснаження. Старші військовослужбовці мають вищі посади в підрозділах і менше питань із непокорю, однак, іноді стресовим компонентом для них є проблеми з прийняттям технологічних інновацій і складність у засвоєнні нової інформації.

Розвиток виснаження – це процес, який починається із фізичної, а потім і психічної втоми, що призводить до зниження працездатності і, як наслідок, зникає мотивація до виконання будь-яких робіт. У нашому дослідженні ми виявили статистично значущі зв'язки з компонентами мотиваційної теорії. Виявлено сильні позитивні кореляції вигорання та фрустрацію автономії, спорідненості, компетентності та загальної провини. Тобто вигорання розвивається, коли задоволеність від роботи знижується через фінансові та соціальні наслідки, неможливість вирішення цих проблем, відчуття безвиході. Невідповідність між високими вимогами та індивідуальними можливостями, які нижчі чи вищі за індивідуальні потенціали, розчаровують їх, викликають незадоволення і стійку активацію стресової осі. Задоволеність своєю автономією (можливість приймати рішення), спорідненістю (стійкими стосунками) та компетентністю має сильні негативні кореляції з виснаженням та вигоранням. Це виникає, коли в колективі панує доброзичлива атмосфера, гарне міжособистісне спілкування, відчувається підтримка начальників та з'являється усвідомлення успішного виконання професійної діяльності.

У результаті було встановлено, що емоційне (професійне) вигорання військовослужбовців – багатовимірний феномен, що зумовлений впливом таких факторів, як загальне фізичне та емоційне виснаження, виконання професійної діяльності під тиском з надмірною відповідальністю, втрата продуктивності через неможливість особисто приймати рішення, враховуючи зовнішні та внутрішні чинники та соціальну ізоляцію через примусову розлуку з родиною та емоційну депривацію. Все це супроводжується втратою мотивації, відчуттям безпорадності, цинізмом та зниженням почуття особистої компетентності з поступовою появою психологічних та психосоматичних скарг.

Перспективами подальшого дослідження вбачається виявлення кореляційних зв'язків з іншими соціально-демографічними показниками та особистісними якостями з метою створення ефективних превентивних та психокорекційних програм підтримки ментального здоров'я військовослужбовців ЗС України.

Список використаних джерел

- Beck, A. T. (1961). A systematic investigation of depression. *Comprehensive Psychiatry*, 2, 163–170. [https://doi.org/10.1016/s0010-440x\(61\)80020-5](https://doi.org/10.1016/s0010-440x(61)80020-5)
- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000). The "what" and "why" of goal pursuits: human needs and the self-determination of behavior. *Psychol. Inq.* 11, 227–268. https://doi.org/10.1207/S15327965PLI1104_01
- Freudenberger, H. J. (1980). *Burn-Out: The High Cost of High Achievement*. Anchor Press.
- Friedman, M., & Rosenman, R. H. (1974). Type A behavior and your heart. Knopf.
- Kielholz, P. (1973). *Masked Depression*. Berne.
- Lazarus, R. S. (1966). *Psychological stress and the coping process*. McGraw-Hill.
- Maslach, C., & Schaufeli, W.B. (2018). Historical and conceptual development of burnout. In *Professional burnout* (pp. 1–16). CRC Press.
- Maslach, C., Schaufeli, W.B., & Leiter, M.P. (2001). Job burnout. *Annual Rev. Psychol.*, 52, 397–422. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.52.1.397>

Olena MYKOLAICHUK, Deputy Head

ORCID ID: 0000-0001-9208-7665

e-mail: mykolaichukolena@ukr.net

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

PREDICTORS OF EMOTIONAL BURNOUT IN MILITARY PERSONNEL: A CORRELATIONAL ANALYSIS OF PERSONAL AND PROFESSIONAL FACTORS

Background. The relevance of studying emotional burnout in military personnel is driven by the extreme circumstances of today, considering the specific nature of military-professional activities, the influence of aggravating factors, and the growing need for effective preventive and corrective measures to support the mental health of military personnel. The purpose of the study is to examine the personal and professional factors, in the context of motivational theory, which can be predictors of this phenomenon.

Methods. The study employed both theoretical methods (analysis, comparison, generalization, systematization) and empirical methods, namely: the Burnout Assessment Tool (BAT), the Basic Psychological Need Satisfaction and Frustration Scale (BPNSFS), the Interpersonal Guilt Rating Scale – 15s (IGRS-15s), methods of mathematical statistics.

Results. The prevalence of burnout among military personnel was analyzed, along with the factor loadings of components contributing to the development of the phenomenon as a whole. A close relationship was found between the facets of motivational theory (autonomy, relatedness, competence, guilt) and emotional burnout.

Conclusions. The study identified the characteristics of emotional burnout among the Armed Forces of Ukraine personnel. Personal predictors of this phenomenon were analyzed through the motivational theory with a focus on basic need satisfaction. Frustration, guilt and self-demandingness occupy a special place among the factors contributing to this phenomenon. The importance of implementing preventive and psycho-corrective programs in military units, involving all categories of military personnel regardless of age, duration of service, or professional affiliation, is emphasized.

Keywords: burnout, guilt, motivation, autonomy, relatedness, frustration, military personnel.

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

Olafsen, A. H., Niemiec, C. P., Halvari, H., Deci, E. L., & Williams, G. C. (2017). On the dark side of work: a longitudinal analysis using self-determination theory. *Euro. J. Work Organ. Psychol.*, 26, 275–285. <https://doi.org/10.1080/1359432X.2016.1257611>

Schaufeli, W.B., de Witte, H., & Desart, S. (2019). *Burnout Assessment Tool (BAT)*. KU Leuven.

Selye, H. (1974). *Stress without Distress*. Lippincott.

Wilson, D. S., & Wilson, E. O. (2008). Evolution for the good of the group. *American Scientist*, 96, 380–389

References

- Beck, A. T. (1961). A systematic investigation of depression. *Comprehensive Psychiatry*, 2, 163–170. [https://doi.org/10.1016/s0010-440x\(61\)80020-5](https://doi.org/10.1016/s0010-440x(61)80020-5)
- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000). The "what" and "why" of goal pursuits: human needs and the self-determination of behavior. *Psychol. Inq.* 11, 227–268. https://doi.org/10.1207/S15327965PLI1104_01
- Freudenberger, H. J. (1980). *Burn-Out: The High Cost of High Achievement*. Anchor Press.
- Friedman, M., & Rosenman, R. H. (1974). Type A behavior and your heart. Knopf.
- Kielholz, P. (1973). *Masked Depression*. Berne.
- Lazarus, R. S. (1966). *Psychological stress and the coping process*. McGraw-Hill.
- Maslach, C., & Schaufeli, W.B. (2018). Historical and conceptual development of burnout. In *Professional burnout* (pp. 1–16). CRC Press.
- Maslach, C., Schaufeli, W.B., & Leiter, M.P. (2001). Job burnout. *Annual Rev. Psychol.*, 52, 397–422. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.52.1.397>
- Olafsen, A. H., Niemiec, C. P., Halvari, H., Deci, E. L., & Williams, G. C. (2017). On the dark side of work: a longitudinal analysis using self-determination theory. *Euro. J. Work Organ. Psychol.*, 26, 275–285. <https://doi.org/10.1080/1359432X.2016.1257611>
- Schaufeli, W.B., de Witte, H., & Desart, S. (2019). *Burnout Assessment Tool (BAT)*. KU Leuven.
- Selye, H. (1974). *Stress without Distress*. Lippincott.
- Wilson, D. S., & Wilson, E. O. (2008). Evolution for the good of the group. *American Scientist*, 96, 380–389

Отримано редакцією журналу / Received: 23.10.24

Прорецензовано / Revised: 28.10.24

Схвалено до друку / Accepted: 30.10.24

УДК 159.97(477)364

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2024.60.39-46>

Олександр САФІН, д-р психол. наук, проф.

ORCID ID: 0000-0001-5745-8635

e-mail: 245440ss@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ДІТИ ВИМУШЕНИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ В УМОВАХ ВІЙНИ: ПОШУК РЕСУРСІВ ПОСТТРАВМАТИЧНОГО ЗРОСТАННЯ

Вступ. Особливості стану дітей у період бойових дій характеризуються активізацією не лише симптомів психологічної дезадаптації. Існує і зворотна тенденція – пошук ресурсів – як особистісних, так і соціальних, починаючи з опори на цінності групи – підтримки сім'ї, спільноти друзів, осмислення себе як частини навчального колективу і закінчуючи опорою на глибинні внутрішні цінності. Мета – оцінити та проаналізувати стан підлітків в умовах війни з урахуванням статі та ступеня схильності до впливу екстремальних подій, пов'язаних із бойовими діями.

Методи. Були використані методи опитування та математичної статистики. Анкету було розроблено для оцінювання актуального стану дитини, вона містить такі пункти для оцінювання: прояви соціально-психологічної та психічної дезадаптації, окремі симптоми посттравматичного стресового розладу в різних сферах життєдіяльності, психологічні ресурси для подолання стресу, самооцінку благополуччя. Отримані результати аналізували за допомогою пакета IBM SPSS 27.0.

Результати. Аналіз даних дозволив виявити основні особливості актуального стану тих, хто навчається в умовах війни: наявність у частини підлітків вираженого неблагополуччя у психофізіологічній, когнітивній, емоційній, комунікативній і поведінковій сферах, виражені відмінності між хлопчиками та дівчатками в оцінюванні проявів дезадаптації та ознак ПТСР. Учні відчують на собі наслідки бойових дій, які призводять до порушення адаптації у життєво важливих для особистості сферах. Отримано результати про поширеність і вираженість ознак соціально-психологічної дезадаптації, а також проявів, які можна вважати ознаками ПТСР, суб'єктивного добробуту і психологічних ресурсів учнів у подоланні стресу. Виявлено статистично значущі відмінності серед тих, хто навчається, за критерієм статі.

Висновки. Результати проведеного дослідження засвідчили, що наразі частина підлітків, які мешкають у зонах бойових дій або пережили досвід, пов'язаний із бойовими діями, відчують симптоми дезадаптації та виражене неблагополуччя у психофізіологічній, когнітивній, емоційній, комунікативній і поведінковій сферах. Такі неповнолітні перебувають у зоні ризику і потребують подальшої діагностики та адресної психологічної допомоги.

Ключові слова: соціально-психологічна дезадаптація, ПТСР, психологічні ресурси, стрес, психофізіологічна сфера, когнітивна сфера, емоційна сфера, комунікативна сфера, поведінкова сфера.

Вступ

Зміни соціальної ситуації, пов'язані із війною в Україні і бойовими діями, не можуть обійти стороною одну з найуразливіших у цьому аспекті груп населення – дітей і підлітків. Однак, як показують численні дослідження, очікуване зростання психологічних проблем у дітей навіть у найгострішій фазі соціальних суперечностей не пов'язане безпосередньо з інтенсивністю травматичного досвіду. Особливості стану дітей у період бойових дій характеризуються активізацією не лише симптомів психологічної дезадаптації. Існує і зворотна тенденція – пошук ресурсів – як особистісних, так і соціальних, починаючи з опори на цінності групи – підтримки сім'ї, спільноти друзів, осмислення себе як частини навчального колективу і закінчуючи опорою на глибинні внутрішні цінності. Розуміння того, як усередині окремих вікових груп учнів співвідносяться гострі травматичні переживання і зусилля зі здобуття стійкості у світі невизначеності та непередбачуваності, може допомогти фахівцям надавати учасникам освітніх відносин адресну психологічну допомогу, а також сфокусувати свою увагу на особливо вразливих групах.

Огляд літератури. Дані численних наукових праць, переважно зарубіжних, свідчать про високу поширеність порушень, що варіюються від легких проблем адаптації до симптомів посттравматичного стресового розладу (далі – ПТСР), у неповнолітніх, які або мешкають у зонах воєнних конфліктів, або пережили досвід, пов'язаний із залученістю до бойових дій, і у зв'язку із цим потребують адресної психологічної допомоги, зокрема й такої, що реалізується через освітні організації. Поступово зникає дефіцит досліджень українських фахівців, присвячених аналізу результатів впливу бойових дій в Україні на неповнолітніх різних вікових груп (Карамушка, 2022; Предко В., & Предко Д., 2022; Роденкова,

2023; Христенко, & Овсяннікова, 2022; Титаренко, 2017; Zhdanova, Shakhova, & Rodenkova, 2023).

Проблему впливу бойових дій на неповнолітніх широко висвітлюють у зарубіжних дослідженнях. Переважно подібні дослідження присвячені психологічній травмі у дітей і підлітків у зонах локальних воєнних конфліктів, політичної напруженості та терористичної небезпеки. Це такі країни та регіони, як Ізраїль і Палестина, Сирія, Ірак, а також балканські країни. Роботи авторів спрямовані на аналіз як короткострокових, так і довгострокових наслідків переживання воєнних дій, чинників ризику та захисних чинників в аспекті можливого розвитку ПТСР, оцінювання ефективності програм психологічної допомоги. У зарубіжній літературі широко висвітлюються чинники, що опосередковують вплив військового травматичного досвіду. Наприклад, дослідження, побудоване на основі інтерв'ю із палестинськими дітьми та підлітками (10–14 років), присвячене аналізу того, як травма, викликана воєнними діями, пов'язана з якістю взаємовідносин дитини з однолітками та сиблінгами з урахуванням гендерної специфіки (Peltonen et al., 2010). Поглиблено розглядається питання опосередкованого захисного впливу хороших стосунків з однолітками та сиблінгами на психічне здоров'я неповнолітніх, зокрема, на вираженість симптомів ПТСР і депресії. Крім того, активно досліджуються як особистісні чинники, що знижують схильність до стресу, так і копінг-стратегії та локус контролю на прикладі палестинських дітей, які живуть у зоні воєнного конфлікту (Hallis, & Slone, 1999). У деяких роботах доведено, що копінг-стратегії опосередковують вплив психологічної травми і вираженість симптомів ПТСР у палестинських дітей і підлітків (Thabet, El-Buhaisi, & Vostanis, 2014). Зокрема, автори виявили, що вплив травми на прогнозовані симптоми ПТСР пом'якшується у разі використання

© Сафін Олександр, 2024

копінг-стратегії пошуку соціальної підтримки та участі в діяльності, що вимагає відповідальності. Висувається гіпотеза про те, що ефективна регуляція емоцій захищає психічне здоров'я неповнолітніх у разі травматичного стресу, спричиненого воєнними подіями, аналізується (з урахуванням гендерної специфіки) захисна функція різних стратегій емоційної регуляції у неповнолітніх, які зіткнулися з бойовою травмою (Diab et al., 2019).

Зарубіжні автори не дійшли однозначної думки щодо співвідношення статі із силою прояву наслідків залучення дітей і підлітків у воєнні дії. Частина даних свідчить про більшу гостроту прояву і схильність до травматичних подій у хлопчиків (Wietse, Song, & Jordans, 2013), інші роботи фокусують увагу на більш виражених проявах тривоги і депресії у дівчаток (Kuterovac, Dyregrov, & Stuvland, 1994; Qeshta, Hawajri, & Thabet, 2019; Thabet, El-Buhaisi, & Vostanis, 2014).

Оскільки в зарубіжній літературі накопичено значний матеріал, то окремі праці узагальнюють дані наукових джерел, присвячених універсальним і культурно специфічним психологічним наслідкам у неповнолітніх, які зіткнулися із військовими конфліктами (Baker, & Shalhoub-Kevorkian, 1999). У фокусі уваги авторів такі наслідки, як тривожність, фобії, психосоматика, депресивні симптоми, що аналізуються з урахуванням гендерної та культурної специфіки. Систематизація даних літературних джерел, що стосуються захисних чинників і чинників ризику розвитку дисфункцій дитячої психіки внаслідок воєнних конфліктів, дозволила дійти висновку, що переживання дитиною бойової травми залежить від: особистих ресурсів дитини (когнітивних і соціальних) та її досвіду успішного подолання труднощів; підтримки близького оточення, що може як посилити, так і послабити здатність дитини впоратися із травмою. Автори також зазначають, що особистий, соціокультурний, політичний, релігійний контексти, через які дитина сприймає травмувальну подію, можуть посилювати або послаблювати її здатність справлятися із травмою.

Пропонуються також докази того, що демографічні та соціально-економічні чинники опосередковують взаємозв'язок між впливом травматичних подій війни та ПТСР (El-Khodary, Samara, & Askew, 2020). Тому психологічна допомога має враховувати походження неповнолітніх, їхню стать, вік, місце проживання та соціально-економічний статус сім'ї (дохід і розмір сім'ї, рівень освіти батьків). Огляди досліджень дитячого ПТСР, зокрема в Ізраїлі, виявляють важливі закономірності – рівень залученості до травмувальних подій не пов'язаний безпосередньо із ПТСР (Туано, 2003). При цьому значна поширеність ПТСР дає можливість казати про масову травму і використовувати масмедіа для підвищення резильєнтності населення. Автор ставить питання про "імунізацію" у контексті ПТСР за рахунок розвитку резильєнтності, релігійності, надії та пов'язаних з ними якостей. В окремих роботах подано огляд якісних і кількісних досліджень, присвячених резильєнтності та психічному здоров'ю неповнолітніх, які постраждали від збройних конфліктів у країнах із низьким і середнім рівнями прибутку (Wietse, Song, & Jordans, 2013). Узагальнено дані сучасних досліджень щодо впливу воєнного стресу на дітей і підлітків, а також щодо напрямів і дефіцитів процесу надання допомоги дітям, які зіштовхнулися з війною на Близькому Сході в ХХ ст. (Samara et al., 2020). Результати, опубліковані у цих та інших, переважно зарубіжних, роботах можуть бути використані для зіставлення з

отриманими даними, незважаючи на те, що спираються на абсолютно різні методи та дослідницькі дизайни.

Мета статті – оцінити та проаналізувати стан підлітків в умовах війни з урахуванням статі та ступеня схильності до впливу екстремальних подій, пов'язаних із бойовими діями.

Завдання: оцінити та проаналізувати стан підлітків в умовах війни; виявити диференційно-психологічні особливості екстремальних подій, пов'язаних із бойовими діями, за гендерною ознакою.

Методи

У дослідженні використано методи опитування, методи математичної статистики. Частиною пунктів, включених до списків анкети, які передбачають множинний вибір та оцінюють наявність психологічних ресурсів особистості в оволодінні зі стресом, розроблено на основі пунктів таких опитувальників, як шкала загальної само-ефективності, коротка шкала резильєнтності, шкала диспозиційного оптимізму, шкала суб'єктивної вітальності. Крім того, до списку для множинного вибору введено пункти, що відображають різні прояви дезадаптації та симптоматику ПТСР, складені на основі відповідних шкал.

Результати

Учні старших класів ЗСШ заповнювали у режимі онлайн із використанням дистанційних технологій анкету, розроблену фахівцями психологічної служби системи освіти. До початку опитування із батьками учнів психологом було проведено мотиваційну бесіду та отримано письмову інформовану згоду щодо участі в дослідженні. Інструкцію для учнів було надано письмово перед початком тексту анкети, вона містила мотиваційне звернення з поясненням цілей і завдань проведеного опитування. Учні заповнювали анкети самостійно. Респонденти вказували прізвище та ініціали, стать, вік, повне найменування освітньої організації, клас, водночас усім учасникам гарантувалася анонімність. Вибірка складалася із 323 учнів старших класів ЗСШ (35 % чоловічої, 65 % жіночої статі). Підлітки, які брали участь у дослідженні, мешкають у регіонах, що відчувають на собі вплив подій, пов'язаних із війною в Україні.

В основі дослідження – анкета, розроблена для оцінювання актуального стану дитини, яка містить пункти, що оцінюють: прояви соціально-психологічної та психічної дезадаптації, окремі симптоми посттравматичного стресового розладу в різних сферах життєдіяльності, психологічні ресурси подолання стресу, самооцінку благополуччя. Опитуваним пропонувалося вибрати зі списку і вказати ті характеристики, які вони у себе спостерігають, на основі множинного вибору: 0 – ознака відсутня, 1 – ознака присутня. Анкета також містить пункти, що оцінюються із використанням 10-бальної шкали Лікерта (Likert, 1932), спрямовані на суб'єктивне оцінювання дитиною власного добробуту в кожній із перелічених вище сфер життєдіяльності (для спрощення шкалу дублювали у вигляді смайликів), де 1 – відповідає вкрай негативній оцінці, а 10 – максимально позитивній. Анкета напередодні пройшла обговорення у професійній спільноті. Отримані результати аналізували за допомогою пакета IBM SPSS 27.0.

У спеціально розробленій для цілей дослідження анкеті, спрямованій на оцінювання актуального стану дитини, подано такі блоки запитань. Перший блок анкети містить пункти, спрямовані на оцінювання актуального стану різних сфер життєдіяльності дитини та можливих порушень функціонування у цих сферах (від легких поодиноких порушень адаптації до ознак, які можна

вважати симптомами ПТСР). Було виокремлено такі сфери життєдіяльності: психофізіологічну, емоційну, пізнавальну, поведінкову, комунікативну, сімейну (стосунки із близькими). Для кожної зі сфер запропоновано ряд тверджень, наявність яких у себе пропонувалося оцінити учням на основі множинного вибору із запропонованого списку. У кожен блок також містив два пункти, спрямовані на оцінювання психологічних ресурсів дитини. Ці твердження були складені на основі психодіагностичних методик, що оцінюють психологічні ресурси подолання стресу (резильєнтність, самоефективність, оптимізм, соціальна підтримка, суб'єктивна вітальність). Друга

частина пунктів анкети, що відображають самооцінку благополуччя за кожною зі сфер, що оцінюються, спрямована на оцінювання суб'єктивного благополуччя учнів у різних сферах життєдіяльності. Учням пропонувалося зазначити себе на запропонованій десятибальній шкалі. Дані та відсоткове співвідношення частотності відповідей на окремі пункти анкети, а також дані щодо самооцінки, подано в табл. 1–6 відповідно до розглянутих сфер життєдіяльності. Згідно із табл. 1 опитані школярі поряд із психологічними ресурсами найчастіше вказують зміни апетиту, втому та зміну режиму сну.

Таблиця 1

Показники, що відображають стан психофізіологічної сфери учнів

Показники, що підлягали оцінюванню	N	%
1) Я став(ла) швидко втомлюватись, мені не вистачає сил на фізичну активність	123	19,0
2) У мене змінився режим сну (я хочу спати протягом дня, мені важко заснути увечері, мій сон став більш тривалим, у мене неспокійний сон чи бессоння, стали снитись погані сни чи кошмари)	144	22,2
3) У мене часто болить голова, живіт, бувають м'язові болі, нудота	43	6,6
4) У мене з'явилися нервові тремтіння тіла або окремих його частин, тики, заїкання	38	5,9
5) Я постійно перебуваю в напруженому стані очікування загрози, оцінюючи на предмет небезпеки людей і обстановку	46	7,1
6) Вважаю, що у мене є панічні атаки	27	4,2
7) Я почав(ла) частіше хворіти	31	4,8
8) У мене змінився апетит, почав(ла) більше або менше їсти	61	9,4
9) Я зазвичай легко прокидаюся вранці, почувуюся виспанним(ною) і відпочилим(лоу)	208	32,1
10) Мені не вистачає енергії і сил на цілий день	262	40,4
Самооцінка благополуччя у психофізіологічній сфері	M	SD
Учні чоловічої статі	8,2	1,7
Учні жіночої статі	7,7	1,8

Прояви, які можна віднести до ПТСР (п. 5, п. 6), зазначають від 4 % до 7 % опитаних. Учні могли зазначити у себе одночасно і прояви ПТСР, і психологічні ресурси та оцінити рівень власного благополуччя у відповідній сфері вище за середній (середні показники за кожною сферою наведено в табл. 1–6). Це може свідчити про недостатній рівень рефлексії або про можливе

поєднання різноспрямованих тенденцій. Згідно із результатами, поданими в табл. 2, опитані, поряд із психологічними ресурсами, найчастіше зазначають переживання у власне життя і життя близьких. Негативні прояви в емоційній сфері можуть супроводжуватися високою самооцінкою благополуччя і наявністю особистісних ресурсів подолання стресу.

Таблиця 2

Показники, що відображають стан емоційної сфери учнів

Показники, що підлягали оцінюванню	N	%
1) Мене не полишає відчуття тривоги і занепокоєння	77	11,9
2) Я почав(ла) часто відчувати страх (темряви / висоти / закритих або відкритих просторів, гучних звуків, звуків літаків, залишитися одному / одній)	72	11,1
3) Я почав(ла) частіше переживати за своє життя і життя своїх близьких	121	18,7
4) Я почав(ла) частіше дратуватися, злитися, виходити із себе	152	23,5
5) Мені стало нудно і нецікаво займатися тим, чим раніше я займався(лася) із радістю і задоволенням	111	17,1
6) Я почав(ла) частіше сумувати, плакати і швидко засмучуватися через неприємності	66	10,2
7) У мене переважає поганий настрій	81	12,5
8) Я відчуваю самотньо.	67	10,3
Показники, що підлягали оцінюванню	N	%
9) Я відчуваю і розумію емоції інших людей і здатний(на) їх підтримати	204	31,5
10) Я досить швидко приходжу до тями, якщо відбувається щось погане, і вмію радіти дрібницям (хорошій погоді, красі природи, вдалому жарту, витівкам тварин, похвалі тощо).	296	45,7
Самооцінка благополуччя в емоційній сфері	M	SD
Учні чоловічої статі	7,8	1,9
Учні жіночої статі	7,4	1,9

Згідно із табл. 3 ті, хто навчається, зазвичай вказують на труднощі зосередження і запам'ятовування інформації, зниження інтересу до навчання. Психологічний

ресурс самоефективності вказали близько 46 % опитаних, а задоволення від пізнання нового як ресурс зазначили лише 25 % учнів.

Таблиця 3

Показники, що відображають стан когнітивної сфери учнів

Показники, що підлягали оцінюванню	N	%
1) Я почав(ла) зазнавати труднощів під час відповідей на заняттях (письмових та усних)	79	12,2
2) Останнім часом моя успішність знизилася	84	13,0
3) Мені стало важко зосередитися на завданні, я часто не зважаю на щось важливе, втрачаю особисті речі	130	20,1
4) Мені стало складно запам'ятовувати нову інформацію або відтворити раніше вивчену	97	15,0
5) Постійно спізнююся, втрачаю особисті речі, забуваю важливе	68	10,5
6) Я почав(ла) припускатися багатьох помилок у навчанні, те, що раніше було легко, дається важко	54	8,3
7) Навчання перестало мене цікавити	111	17,1
8) Мені подобається вчитися, дізнаватися щось нове і відчувати себе тим, хто знає багато чого	163	25,6
9) Коли я докладно достатньо зусиль, то можу впоратися навіть зі складними завданнями	296	45,7
Самооцінка благополуччя у пізнавальній сфері	M	SD
Учні чоловічої статі	7,4	1,8
Учні жіночої статі	7,2	1,9

У поведінковій сфері учні найчастіше зазначають такі проблеми, як труднощі концентрації на одному занятті і доведення розпочатого до кінця. Такі ресурси подо-

лання, як зростання кількості захоплень, а також відчуття дорослості, що з'явилося, зазначають від 36 % до 51 % опитаних (табл. 4).

Таблиця 4

Показники, що відображають стан поведінкової сфери учнів

Показники, що підлягали оцінюванню	N	%
1) Мені складно довго займатися якоюсь справою, часто я починаю і кидаю, не довівши справу до кінця	118	18,2
2) Я почав(ла) тікати з дому	9	1,4
3) Я почав(ла) частіше лягати (використовувати ненормативну лексику)	59	9,1
4) Я почав(ла) частіше здійснювати необдумані, імпульсивні, ризиковані вчинки, небезпечні для мого життя і здоров'я	47	7,3
5) Я почав(ла) періодично битися	11	1,7
6) Я перестав(ла) стежити за собою, вмиватися і регулярно чистити зуби	18	2,8
7) Я почав(ла) прогулювати школу	2	0,3
8) Я перестав(ла) виконувати домашні обов'язки	23	3,6
9) У мене з'явилися нові заняття і захоплення (спорт, танці, малювання, шахи тощо)	238	36,7
10) Я став(ла) більш дорослим(ою) і допомагаю близьким, беру на себе нові зобов'язання у школі та вдома	331	51,1
Самооцінка благополуччя у поведінковій сфері	M	SD
Учні чоловічої статі	7,8	1,7
Учні жіночої статі	7,7	1,8

Майже 70 % учнів зазначають наявність підтримки з боку близьких, 48 % пишаються членами своєї сім'ї. Дані свідчать про відносно благополуччя у сфері внутрішньосімейних стосунків порівняно з розглянутими

раніше. Лише 8 % повідомляють, що стали частіше сваритися з близькими, і 10 % зазначають, що їх стали частіше лягати вдома (табл. 5).

Таблиця 5

Показники, що відображають особливості стосунків учнів із близькими

Показники, що підлягали оцінюванню	N	%
1) Я почав(ла) частіше сваритися із близькими	54	8,3
2) Я відчуваю, що мене ніхто не любить, не розуміє	36	5,6
3) Мої близькі часто незадоволені мною, лають мене	70	10,8
4) Я не люблю проводити час у колі сім'ї	41	6,3
5) Поруч із близькими я не почувуюся у безпеці	32	4,9
6) У сім'ї до мене ставляться несправедливо	19	2,9
7) Мої батьки занадто тиснуть на мене, надмірно опікуються	39	6,0
8) Я пишаюся своїми близькими	316	48,8
9) Мої близькі завжди готові мене підтримати і заспокоїти, якщо в мене поганий настрій або щось не виходить	456	70,4
Самооцінка благополуччя у стосунках із близькими	M	SD
Учні чоловічої статі	8,6	1,7
Учні жіночої статі	8,3	1,8

Наявність ресурсу соціальної підтримки у середовищі однолітків зазначають 70 % опитаних. При цьому досить часто опитані виокремлюють проблеми, пов'язані

з неможливістю розділити власні інтереси з однолітками, обговорити те, що для них важливо, небажання ділитися з ними власними думками і почуттями (табл. 6).

Таблиця 6

Показники, що відображають стан комунікативної сфери учнів

Показники, що підлягали оцінюванню	N	%
1) У мене немає друзів, я віддаю перевагу самотності	36	5,6
2) Я став(ла) часто сваритися з однолітками / У мене часто виникають конфлікти з однолітками	36	5,6
3) Я перестав(ла) проводити час у компанії друзів, однолітків	67	10,3
4) Мої однолітки часто обзивають, ображають мене / У класі мене відкидають, принижують, ігнорують	29	4,5
5) Мені стало важко спілкуватися з однолітками, проводити з ними час	61	9,4
6) Я вважаю за краще не ділитися власними думками і почуттями з однолітками	84	13,0
7) Я не поділяю інтересів своїх однолітків	80	12,3
8) У мене є надійні друзі, на яких я можу покласти у важку хвилину	459	70,8
9) Я прагну познайомитися з новими людьми і завести нових друзів	292	45,1
Самооцінка благополуччя у стосунках з однолітками	M	SD
Учні чоловічої статі	8,0	2,0
Учні жіночої статі	7,8	2,0

Далі було проведено порівняльний аналіз самооцінок благополуччя (за сферами) між учнями чоловічої та жіночої статі. Для аналізу використовували непараметричні критерії Манна-Уїтні та таблиці сполученості. Дані

щодо статистично значущих відмінностей в оцінюванні учнями чоловічої та жіночої статі свого благополуччя у психофізіологічній, емоційній сферах і взаємовідносин із близькими наведено в табл. 7.

Таблиця 7

Відмінності в самооцінці суб'єктивного благополуччя в різних сферах життєдіяльності між учнями старших класів за критерієм статі

Статистичні показники	Психофізіологічна сфера	Емоційна сфера	Пізнавальна сфера	Поведінкова сфера	Стосунки із близькими	Комунікативна сфера
Середній ранг: учні чоловічої статі	361,7	350,2	336,2	329,2	343,4	336,6
Середній ранг: учні жіночої статі	303,5	310,0	317,9	321,8	313,8	317,9
U Манна-Уїтні	39729	42421	45693,5	47328	44017	45711
Асимптотична значущість, <i>p</i>	< 0,001***	0,008**	0,224	0,622	0,044*	0,224

Примітка: відмінності будуть значущими на рівні: * – $p < 0,05$; ** – $p < 0,01$; *** – $p < 0,001$.

Учні жіночої статі істотно нижче оцінюють власне благополуччя у психофізіологічній, емоційній сферах і у стосунках із близькими. Виявлено також статистично значимі відмінності щодо тих показників, які зазначають у себе учні підліткового віку чоловічої та жіночої статі, оцінюючи кожен із зазначених сфер. Під час аналізу використовували таблиці сполученості та коефіцієнт χ^2 Пірсона. Під час подальшого обговорення цих відмінностей будуть вказані лише номери пунктів анкети, сам текст тверджень міститься в табл. 1–6. Зокрема, учні жіночої статі істотно частіше зазначають у себе проблеми у психофізіологічній сфері за більшістю пунктів відповідного розділу анкети. Статистична значущість відмінностей варіює від $p < 0,018$ до $p < 0,001$. Значущих відмінностей немає лише щодо самооцінки напруження, очікування загрози та наявності панічних атак. У підлітків жіночої статі також істотно частіше трапляються усі вписані до анкети проблеми емоційної сфери ($p < 0,005$), за винятком втрати інтересу до того, що цікавило раніше, та емоційних ресурсів подолання стресу, за якими значущих відмінностей залежно від статі респондентів не виявлено.

Необхідно зазначити, що відмінностей у вираженості проблем, що стосуються пізнавальної сфери, між підлітками чоловічої та жіночої статі виявлено значно менше: респонденти жіночої статі зазначили, що почали зазнавати труднощів під час відповідей (п. 1), постійно

запізнюються та гублять особисті речі (п. 5). Підлітки жіночої статі частіше помічають у себе поведінкові проблеми, відображені у пп. 2 і 3, інших значущих відмінностей залежно від статі респондентів виявлено не було. Крім того, учні старших класів ЗСШ жіночої статі частіше вказують, що їм стало складно довго займатися якоюсь справою, тому вони схильні кидати справу, не довівши її до кінця. Вони ж зазначають, що стали частіше використовувати ненормативну лексику.

Проблеми у стосунках із близькими підлітки жіночої статі також зазначають істотно частіше. Значимість відмінностей "на користь" підлітків жіночої статі за пп. 1–5 анкети варіює від $p < 0,001$ до $p < 0,02$. Однак у поширеності оцінювання батьків як таких, що надмірно тиснуть та опікуються (п. 7), а також в оцінюванні наявності сімейних ресурсів подолання стресу між учнями старших класів ЗСШ відмінностей не виявлено (табл. 6). Значущих відмінностей в оцінюванні проблем у комунікативній сфері між хлопчиками та дівчатками не виявлено, єдина відмінність стосується пошуку нових друзів, що більш характерно для дівчаток ($p < 0,001$) (табл. 7).

Таким чином, під час аналізу даних анкетування учнів старших класів ЗСШ виявлено множинні значущі відмінності і в частотності відповідей на пункти анкети, і щодо самооцінок благополуччя у різних сферах життєдіяльності залежно від статі респондентів.

Дискусія і висновки

У дослідженні ставилось завдання проаналізувати особливості актуального стану учнів старших класів ЗСШ, в умовах війни в Україні. Отримані результати було зіставлено з аналогічними даними зарубіжних досліджень. Результати проведеного дослідження засвідчили, що наразі частина підлітків, які мешкають у зонах бойових дій або пережили досвід, пов'язаний із бойовими діями, відчувають симптоми дезадаптації та виражене неблагополуччя у психофізіологічній, когнітивній, емоційній, комунікативній і поведінковій сферах. Такі неповнолітні перебувають у зоні ризику і потребують подальшої діагностики та адресної психологічної допомоги.

Учні, які низько оцінюють своє благополуччя в окремих або в усіх розглянутих сферах життєдіяльності, перебувають у зоні ризику, адже йдеться або про наслідки пережитих ними стресів, пов'язаних, зокрема, із перебуванням на територіях, де тривають бойові дії, або про чинники, що можуть підвищити вразливість учнів до впливу стресорів та погіршити в майбутньому важкість реакції на подібні події. З іншого боку, аналіз даних продемонстрував, що більшість респондентів суб'єктивно оцінюють власне благополуччя у зазначених сферах на рівні вище за середній, спираючись на доступні їм ресурси. Відповіді респондентів демонструють високу значущість таких психологічних ресурсів, як: підтримка сім'ї, дружні стосунки, захопленість процесом пізнання, що відповідає даним зарубіжних дослідників, які ґрунтуються на аналізі чинників, що сприяють зростанню резильєнтності підлітків у ситуації воєнних дій (Baker, & Shalhoub-Kevorkian, 1999; Peltonen, et al., 2010; Thabet, A., & Thabet, S., 2017). Отримані дані підтверджують і висновки зарубіжних оглядових робіт про те, що рівень залученості у травмувальні події не пов'язаний безпосередньо з вираженістю симптоматики ПТСР, він опосередкований захисними чинниками (Туано, 2003).

Виявлено значущі відмінності між учнями чоловічої та жіночої статі, а також щодо чинників ризику та психологічних ресурсів подолання стресу. Отримані дані свідчать про вищий рівень уразливості дівчаток старших класів ЗСШ порівняно із хлопчиками у психофізіологічній, емоційній, поведінковій сферах, а також у взаємостосунках із близькими. Отримані дані доповнюють висновки інших авторів про наявність значущих відмінностей в оцінках суб'єктивного благополуччя і психологічних ресурсів подолання стресу залежно від статі. Підлітки жіночої статі відчувають більш виражені труднощі під час відповідей, їм складніше довго займатися будь-якою справою, вони частіше запізнюються, гублять особисті речі, що свідчить про підвищену тривожність, порушення концентрації уваги, вимушену необхідність витратити основні психологічні ресурси на те, щоб упоратися із ситуацією поточного стресу. Крім того, вони частіше відчувають соматичні симптоми – швидко стомлюються, зазначають про кошмари, безсоння, стан напруження та переживання загрози. Отримані результати підтверджуються даними зарубіжних досліджень, у яких виявлено вищий рівень інтрузії, страху, тривоги та депресії у дівчаток-підлітків, які пережили досвід бойових дій (Туано, 2003). Однак, з огляду на існування різних точок зору у дослідників щодо питання про вплив статі на ступінь вираженості психологічних наслідків залученості у воєнні травматичні події, а також схильність до глибшого

рівня рефлексії у підлітків жіночої статі, пропонується з'ясувати цю проблему в подальшому. Важливо, що пізнавальна сфера підлітків жіночої статі суб'єктивно сприймається ними як позитивно забарвлена, як точка зростання і розвитку, тому можна припустити, що фокусування на їхньому залученні до цікавих для них освітніх проєктів відіграватиме роль захисного чинника та опори у формуванні стійкості до викликів ситуації бойового стресу. Перевірку такого припущення, а також пошук додаткових чинників опори та захисту для підлітків чоловічої статі також можна розглядати як завдання подальших досліджень. Важливо також зазначити, що в оцінках наявності психологічних ресурсів для подолання стресів між підлітками чоловічої та жіночої статі виявлено мінімальні відмінності. Наявність цих ресурсів опитані вказують істотно частіше, ніж наявність ризиків. У багатьох анкетах учнів ризику (прояви дезадаптації, окремі симптоми ПТСР) поєднуються з ресурсами.

Таким чином, аналіз даних дозволив виявити основні особливості актуального стану учнів під час війни, наявність у частини учнів вираженого неблагополуччя у психофізіологічній, когнітивній, емоційній, комунікативній і поведінковій сферах, існування особливих груп ризику серед них. Учні відчувають на собі наслідки бойових дій, які призводять до порушення адаптації у життєво важливих для особистості сферах. Виявлені прояви дезадаптації узгоджуються з дослідженнями цього феномену українськими вченими, а також із зарубіжними працями, присвяченими проблемам дітей і підлітків в умовах війни. Найменшу кількість відмінностей виявлено стосовно пізнавальної сфери і сфери стосунків з однолітками. Усі виявлені відмінності – на "користь" підлітків жіночої статі, вони зазначають більше проблем, ніж підлітки чоловічої статі, що може свідчити як про більшу схильність до стресу, так і про більш розвинену рефлексію. У будь-якому разі у процесі оцінювання ризиків необхідно враховувати виявлені особливості. Отримані дані дозволяють оцінити стан підлітків в умовах війни з урахуванням статі та ступеня схильності до впливу екстремальних подій, пов'язаних із бойовими діями. Результати дослідження закладають основу для розроблення адресної програми психологічного супроводу підлітків. Така програма має враховувати як рівень ризиків, так і вікову, гендерну та індивідуальну специфіку учнів. Під час оцінювання ризиків також необхідно враховувати наявність психологічних ресурсів, що дозволяють підліткам справлятися з екстраординарними стресами, з якими вони стикаються в умовах війни. Отримані результати можна використовувати під час роботи із соціальними групами, чия діяльність є значущою для стабілізації психологічного стану учнів. Важливо, щоб у ситуації особливого ризику неповнолітні могли отримувати максимальну підтримку як від спільноти фахівців, так і від значущих для них соціальних груп.

Список використаних джерел

- Карамушка, Л.М. (2022). *Психічне здоров'я особистості під час війни: як його зберегти та підтримати*. Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України.
- Овсяннікова, Я. (2022). Особливості прояву психічних станів у населення великого міста під час бойових дій: перший етап. *Проблеми екстремальної та кризової психології*, 2(4), 115–119.
- Предко, В., & Предко, Д. (2022). Особливості психічного стану українців в умовах війни. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом*. *Психологія*, 3(56), 78–84. <https://doi.org/10.32689/maup.psych.2022.3.11>

Роденкова, В.А. (2023). Психічні стани особистості в умовах воєнного стану. У *Психологічні читання*, у 2-х т. Т. 1. (с. 168–170). Харків: нац. ун-т внутр. справ, наук. парк "Наука та безпека".

Титаренко, Т.М. (2017). Особистість перед викликами війни: психологічні наслідки травматизації. *Проблеми політичної психології*, 5(19), 3–10.

Христенко, В., & Овсяннікова, Я. (2022). Основні психічні стани, які спостерігались у мешканців міста, на околицях якого відбуваються воєнні дії (на прикладі міста Харків). *Проблеми екстремальної та кризової психології*, 1(3), 109–130.

Baker, A., & Shalhoub-Kevorkian, N. (1999). Effects of Political and Military Traumas On Children: The Palestinian Case. *Clinical Psychology Review*, 19(8), 935–950. [https://doi.org/10.1016/S0272-7358\(99\)00004-5](https://doi.org/10.1016/S0272-7358(99)00004-5)

Diab, M. et al. (2019). Can functional emotion regulation protect children's mental health from war trauma? A Palestinian study. *Int. J. Psychol.*, 54(1), 42–52. <https://doi.org/10.1002/ijop.12427>

El-Khodary, B., Samara, M., & Askew, C. (2020). Traumatic Events and PTSD Among Palestinian Children and Adolescents: The Effect of Demographic and Socioeconomic Factors. *Front. Psychiatry*, 11(4), 11. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2020.00004>

Hallis, D., & Slone, M. (1999). Coping Strategies and Locus of Control as Mediating Variables in the Relation Between Exposure to Political Life Events and Psychological Adjustment in Israeli Children. *International Journal of Stress Management*, 6(2), 105–123. <https://doi.org/10.1023/A:1022980310481>

Kuterovac, G., Dyregrov, A., & Stuvland, R. (1994). Children in war: a silent majority under stress. *The British journal of medical psychology*, 67, 363–375. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8341.1994.tb01804.x>

Likert, R.A. (1932). *Technique for the Measurement of Attitudes*. New York: The Science Press.

Peltonen, K., Qouta S., Sarraj E.E., & Punama R.-L. (2010). Military trauma and social development: The moderating and mediating roles of peer and sibling relations in mental health. *International Journal of Behavioral Development*, 34, 554–563. <https://doi.org/10.1177/0165025410368943>

Qeshta, H., Hawajri, A.M.A., & Thabet, A.M. (2019). The Relationship between War Trauma, PTSD, Anxiety and Depression among Adolescents in the Gaza Strip. *Health Sci. J.*, 13(1), 13. <https://doi.org/10.21767/1791-809X.1000621>

Samara, M. et al. (2020). Children's prolonged exposure to the toxic stress of war trauma in the Middle East. *British medical journal*, 371, m3155. <https://doi.org/10.1136/bmj.m3155>

Thabet, A., El-Buhaisi, O., & Vostanis, P. (2014). Trauma, PTSD, Anxiety, and coping strategies among Palestinians adolescents exposed to War on Gaza. *The Arab Journal of Psychiatry*, 25(1), 71–82. <https://doi.org/10.12816/0004117>

Thabet, A.A.M., & Thabet, S.S. (2017). Coping with trauma among children in South of Gaza Strip. *Psychology and Cognitive Sciences*, 3(2), 36–47. <https://doi.org/10.17140/PCSOJ-3-122>

Tyano, S. (2003). Post-traumatic stress disorder in Israeli children. *Bulletin of the Board of International Affairs of the Royal College of Psychiatrists*, 2, 7–8. <https://doi.org/10.1192/S1749367600006421>

Wietse, A.T., Song, S., & Jordans, M.J.D. (2013). Annual Research Review: Resilience and mental health in children and adolescents living in areas of armed conflict – a systematic review of findings in low- and middle-income countries. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 54(4), 445–460. <https://doi.org/10.1111/jcpp.12053>

Zhdanova, I., Shakhova, O., & Rodenkova, V. (2023). Mental states dynamics in civilians during the war in Ukraine. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University. Series of "Psychology"*, 74, 7–12. <https://doi.org/10.26565/2225-7756-2023-74-01>

References

Baker, A., Shalhoub-Kevorkian, N. (1999). Effects of Political and Military Traumas on Children: The Palestinian Case. *Clinical Psychology Review*, 19(8), 935–950. [https://doi.org/10.1016/S0272-7358\(99\)00004-5](https://doi.org/10.1016/S0272-7358(99)00004-5)

Diab, M. et al. (2019). Can functional emotion regulation protect children's mental health from war trauma? A Palestinian study. *Int. J. Psychol.*, 54(1), 42–52. <https://doi.org/10.1002/ijop.12427>

El-Khodary, B., Samara, M., & Askew, C. (2020). Traumatic Events and PTSD Among Palestinian Children and Adolescents: The Effect of

Demographic and Socioeconomic Factors. *Front. Psychiatry*, 11(4), 11. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2020.00004>

Hallis, D., & Slone, M. (1999). Coping Strategies and Locus of Control as Mediating Variables in the Relationship Between Exposure to Political Life Events and Psychological Adjustment in Israeli Children. *International Journal of Stress Management*, 6(2), 105–123. <https://doi.org/10.1023/A:1022980310481>

Karamushka, L.M. (2022). Mental health of the individual in times of war: How to preserve and support it: Method. recommendations Kyiv: Institute of Psychology named after H.S. Kostyuk of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].

Khristenko, V., Ovsyannikova, Ya. (2022). The main mental states that were observed in the inhabitants of the city, on the outskirts of which military actions are taking place (on the example of the city of Kharkiv). *Problems of extreme and crisis psychology*. No. 1(3). 109–130 [in Ukrainian].

Kuterovac, G., Dyregrov, A., & Stuvland, R. (1994). Children in war: a silent majority under stress. *The British journal of medical psychology*, 67, 363–375. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8341.1994.tb01804.x>

Likert, R.A. (1932). *Technique for the Measurement of Attitudes*. The Science Press.

Ovsyannikova, Ya. (2022). Peculiarities of the manifestation of mental states in the population of a large city during hostilities: the first stage. *Problems of extreme and crisis psychology*. No. 2(4). 115–119 [in Ukrainian].

Peltonen, K., Qouta S., Sarraj E.E., & Punama R.-L. (2010). Military trauma and social development: The moderating and mediating roles of peer and sibling relations in mental health. *International Journal of Behavioral Development*, 34, 554–563. <https://doi.org/10.1177/0165025410368943>

Predko, V., & Predko, D. (2022). Peculiarities of the mental state of Ukrainians during the war. *Scientific works of the Interregional Academy of Personnel Management. Psychology*. Issue 3 (56). 78–84. <https://doi.org/10.32689/maup.psych.2022.3.11>

Qeshta, H., Hawajri, A.M.A., & Thabet, A.M. (2019). The Relationship between War Trauma, PTSD, Anxiety and Depression among Adolescents in the Gaza Strip. *Health Sci. J.*, 13(1), 13. <https://doi.org/10.21767/1791-809X.1000621>

Rodenkova, V.A. (2023). Mental states of the individual in the conditions of war. *Psychological readings: coll. materials of their science and practice. conf. young of scientists* (Kharkiv, December 1, 2023): in 2 volumes. Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Kharkiv. national University of Internal Affairs affairs, Kaf. social and psychol., Sci. Park "Science and Security". Kharkiv: KhNUVS. T.1. 168–170.

Samara, M. et al. (2020). Children's prolonged exposure to the toxic stress of war trauma in the Middle East. *British medical journal*, 371, m3155. <https://doi.org/10.1136/bmj.m3155>

Thabet, A., El-Buhaisi, O., & Vostanis, P. (2014). Trauma, PTSD, Anxiety, and coping strategies among Palestinians adolescents exposed to War on Gaza. *The Arab Journal of Psychiatry*, 25(1), 71–82. <https://doi.org/10.12816/0004117>

Thabet, A.A.M., & Thabet, S.S. (2017). Coping with trauma among children in South of Gaza Strip. *Psychology and Cognitive Sciences*, 3(2), 36–47. <https://doi.org/10.17140/PCSOJ-3-122>

Tyano, S. (2003). Post-traumatic stress disorder in Israeli children. *Bulletin of the Board of International Affairs of the Royal College of Psychiatrists*, 2, 7–8. <https://doi.org/10.1192/S1749367600006421>

Tytarenko, T.M. (2017). Personality before the challenges of war: psychological consequences of traumatization. *Problems of political psychology*, 5(19), 3–10.

Wietse, A.T., Song, S., & Jordans, M.J.D. (2013). Annual Research Review: Resilience and mental health in children and adolescents living in areas of armed conflict – a systematic review of findings in low- and middle-income countries. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 54(4), 445–460. <https://doi.org/10.1111/jcpp.12053>

Zhdanova, I., Shakhova, O., & Rodenkova, V. (2023). Mental states dynamics in civilians during the war in Ukraine. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University. Series of "Psychology"*, 74, 7–12. <https://doi.org/10.26565/2225-7756-2023-74-01>

Отримано редакцією журналу / Received: 14.10.24
Прорецензовано / Revised: 18.10.24
Схвалено до друку / Accepted: 30.10.24

Alexander SAFIN, DSc (Psychol.), Prof.
ORCID ID: 0000-0001-5745-8635
e-mail: 245440ss@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

CURRENT MENTAL STATES OF CHILDREN OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS IN WAR CONDITIONS AS A RESOURCE FOR THEIR POST-TRAUMATIC GROWTH

B a c k g r o u n d . *The peculiarities of children's condition during the period of hostilities are characterised by the intensification of not only the symptoms of psychological maladjustment. There is also a reverse trend – the search for resources, both personal and social, starting with reliance on group values – support from family, community of friends, understanding oneself as part of the learning community and ending with reliance on deep inner values. The purpose is to evaluate and analyse the state of adolescents in war conditions, taking into account gender and the degree of exposure to extreme events related to hostilities.*

M e t h o d s . *Surveys, methods of mathematical statistics. The questionnaire is designed to assess the current state of a child and contains items that assess: manifestations of socio-psychological and mental maladjustment, individual symptoms of post-traumatic stress disorder in various spheres of life, psychological resources for coping with stress, and self-assessment of well-being. The results were analysed using IBM SPSS 27.0.*

R e s u l t s . *The data analysis revealed the main features of the current state of students in the context of war: some adolescents have severe disadvantages in the psychophysiological, cognitive, emotional, communicative and behavioural spheres, and marked differences between boys and girls in assessing the manifestations of maladjustment and signs of PTSD. Pupils experience the consequences of hostilities, which lead to disruption of adaptation in vital areas for the individual. The results on the prevalence and severity of signs of socio-psychological maladjustment, as well as manifestations that can be attributed to PTSD signs, subjective well-being and psychological resources of students in overcoming stress are obtained. Statistically significant differences between students by gender were found.*

C o n c l u s i o n s . *The results of the study showed that some adolescents living in combat zones or who have had experiences related to combat are currently experiencing symptoms of maladjustment and severe disadvantage in the psychophysiological, cognitive, emotional, communicative and behavioural spheres. Such minors are at risk and need further diagnosis and targeted psychological assistance.*

K e y w o r d s : *socio-psychological maladjustment, PTSD, psychological resources, stress, psychophysiological sphere, cognitive sphere, emotional sphere, communicative sphere, behavioural sphere.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

УДК 159.944

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2024.60.47-52>

Віталій ШИМКО, д-р психол. наук, ст. наук. співроб.

ORCID ID: 0000-0003-4937-6976

Scopus Author ID: 57204110630

Researcher ID: C-8373-2017

e-mail: shymko@outlook.com

Національна академія Служби безпеки України, Київ, Україна

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ТА ОСОБИСТІСНІ ЧИННИКИ СПРИЙНЯТТЯ ЦЬКУВАННЯ НА РОБОЧОМУ МІСЦІ: РОЛЬ ПРОФЕСІЙНОГО ОТОЧЕННЯ ТА ЕМОЦІЙНОЇ СТАБІЛЬНОСТІ

Вступ. Булінг на робочому місці є поширеним негативним явищем, яке не тільки впливає на індивідуальне психологічне здоров'я, але й створює загрозу для колективного клімату, знижуючи продуктивність і сприяючи професійному вигоранню. Для організацій це веде до фінансових витрат та підриває корпоративну репутацію. Особливу увагу приділено соціально-психологічним та особистісним чинникам, які можуть зменшити негативний вплив булінгу або ж виступити захисними механізмами. Важливим аспектом дослідження є визначення ролі професійного оточення та емоційної стабільності як ключових змінних, що впливають на сприйняття булінгу. Метою дослідження є встановлення взаємозв'язку між булінгом, соціально-психологічними та особистісними факторами, а також визначення того, чи може емоційна стабільність зменшувати негативні наслідки булінгу.

Методи. Дослідження проведено у вересні 2023 року серед 1667 працівників державної установи "Центр пробації" шляхом анонімного онлайн-опитування. Анкета складалася із 39 питань, розділених на блоки для оцінювання соціально-демографічних характеристик, професійного оточення, умов праці та робочого самопочуття. Для оцінювання особистісних рис застосовано короткий п'ятифакторний опитувальник TIPI-UKR. Аналіз проводився за допомогою кореляційного, регресійного та модераційного методів, щоб дослідити зв'язки між булінгом та професійним середовищем, а також впливом емоційної стабільності.

Результати. Булінг виявлено у 9,4 % респондентів, з яких 1,9 % зазнали цькування від колег, 4,9 % – від керівників, і 2,6 % – від обох груп. Кореляційний аналіз показав, що булінг має статистично значущий негативний зв'язок зі сприйняттям професійного оточення ($r = -0.241$, $p < 0,01$) та робочого самопочуття ($r = -0.137$, $p < 0,01$). Водночас регресійний аналіз виявив, що емоційна стабільність має захисну роль, знижуючи ймовірність булінгу ($\text{Exp}(B) = 0,824$, $p = 0,017$). Втім, модераційний аналіз не підтвердив припущення про значну взаємодію між рівнем булінгу та емоційною стабільністю у впливі на робоче самопочуття ($p > 0,05$).

Висновки. Соціально-психологічні фактори, зокрема професійне оточення, суттєво впливають на сприйняття булінгу і його наслідки. Виявлено, що емоційна стабільність здатна зменшити негативний вплив булінгу на психологічне самопочуття, тоді як роль інших особистісних характеристик у цьому контексті виявилась обмеженою. Запропоновано подальші дослідження, що враховуватимуть міжкультурні аспекти булінгу, а також будуть орієнтовані на більш детальний аналіз взаємодії між особистісними рисами та робочим середовищем.

Ключові слова: цькування, булінг на робочому місці, емоційна стабільність, професійне оточення, психологічне самопочуття, соціально-психологічні фактори, особистісні характеристики, модераційний аналіз.

Вступ

Цькування на робочому місці (булінг) залишається одним із найбільш поширених негативних явищ, яке не лише впливає на психологічний стан окремих працівників, але й створює несприятливу атмосферу в усьому професійному середовищі (Einarsen et al., 2020). Дослідження показують, що цькування має тривалі наслідки, спричиняючи зниження продуктивності праці, підвищення рівня плинності кадрів та зростання кількості лікарняних відпусток (Nielsen, & Einarsen, 2018). Для організацій ці явища несуть значні фінансові витрати та погіршують корпоративну репутацію, що підкреслює необхідність дослідження цькування як соціального феномену та його впливу на різні аспекти професійного самопочуття.

Психологічне самопочуття працівників значно залежить від атмосфери в робочому колективі. Цькування може призвести до підвищення рівня тривожності, зниження самоповаги та виникнення професійного вигорання, що, у свою чергу, знижує ефективність праці та якість виконання робочих обов'язків (Zarf et al., 2021). У зв'язку з цим, важливо розглянути як соціально-психологічні чинники (такі як професійне оточення), так і особистісні фактори (напр., емоційну стабільність), які можуть впливати на сприйняття цькування та його наслідки.

Сучасні дослідження вказують на важливу роль соціально-демографічних характеристик та особистісних рис у формуванні сприйняття цькування на робочому

місці. Наприклад, дослідження Salin (2020a) показало, що гендер та вік можуть бути пов'язані з ризиком піддаватися цькуванню, хоча залежність цих факторів може бути контекстуальною і змінюватись залежно від культури організації. Дослідження особистісних характеристик у контексті цькування, зокрема емоційної стабільності та відкритості до досвіду, вказують, що працівники з високим рівнем емоційної стабільності менш схильні до негативних наслідків цькування, оскільки вони краще справляються зі стресом та конфліктами (Bowling et al., 2017).

Попередні дослідження підтверджують, що професійне оточення, зокрема підтримка колег та керівництва, відіграє важливу роль у сприйнятті та інтенсивності впливу цькування на психологічне самопочуття працівників. Наприклад, результати роботи Hutchinson et al. (2020a) демонструють, що підтримка колективу може значно послабити негативний вплив цькування, надаючи працівникам відчуття безпеки та емоційного захисту.

Метою цього дослідження є оцінювання впливу соціально-психологічних та особистісних факторів на сприйняття цькування на робочому місці та визначення ролі професійного оточення й емоційної стабільності у цьому процесі. Дослідження орієнтоване на вивчення таких питань:

1. Які соціально-демографічні та особистісні характеристики пов'язані з ймовірністю піддаватися цькуванню на робочому місці?

2. Чи впливає професійне оточення на інтенсивність сприйняття цькування та його наслідки для робочого самопочуття?

3. Чи має емоційна стабільність працівників модераційний вплив на взаємозв'язок між досвідом цькування та психологічним сприйняттям робочого середовища?

Ця робота сприятиме глибшому розумінню механізмів, за допомогою яких соціально-психологічні та особистісні чинники можуть знижувати або підвищувати сприйняття цькування і його вплив на професійне самопочуття.

Методи

Дослідження було проведено у вересні 2023 року на базі Державної установи "Центр пробації" шляхом анонімного онлайн анкетування, у якому взяли участь 1667 респондентів, включно з працівниками центрального апарату та регіональних підрозділів установи, розташованих у всіх обласних регіонах України. Вибірка мала переважно жіночий склад – 78,3 % учасників були жінками. Вікова характеристика респондентів була розподілена за віковими групами: до 25 років – 8,3 %, 26–30 років – 12,4 %, 31–35 років – 20,9 %, 36–40 років – 24,1 %, 41–45 років – 18,4 %, 46–50 років – 9,4 %, 51–55 років – 4,3 %, 56–60 років – 1,4 %, понад 60 років – 0,8 %. Із цієї вибірки 28,5 % займали керівні посади. Щодо сімейного стану, 34,5 % респондентів не мали дітей, 40,2 % мали одну дитину, 23,5 % – двох дітей, і 1,9 % – трьох. Анкетування проводилося на засадах добровільності, з дотриманням етичних стандартів щодо конфіденційності, поваги до честі і гідності респондентів, а також відповідних національних і міжнародних етичних норм.

Анкета складалася із 39 запитань, розподілених на декілька секцій, які стосувалися різних аспектів робочого середовища та умов праці. Більшість змінних вимірювалися порядковими шкалами, для аналізу яких був застосований метод категоріального компонентного аналізу головних компонентів (САТРСА). У результаті аналізу отримано три ключові фактори, що описують ставлення респондентів до роботи та чинники впливу на їхню професійну діяльність: "Професійне оточення", "Позаробочі умови" та "Робоче самопочуття". Ці фактори використовувалися як інтегративні соціально-психологічні показники для вивчення взаємозв'язку між середовищними умовами та проблематикою цькування на робочому місці. Деталі застосування САТРСА описані в окремій публікації (Shymko, 2024).

Для оцінювання особистісних характеристик респондентів використовувалася українська адаптація опитувальника TIPI-UKR, розроблена Klimanska та Haletska (2019), яка дозволила виміряти основні особистісні риси (модель Великої п'ятірки), що використовувалися для подальшого аналізу взаємозв'язків між індивідуальними характеристиками респондентів та ризиком піддаватися цькуванню.

Для дослідження взаємозв'язків між соціально-демографічними змінними, особистісними рисами, іншими

параметрами та цькуванням було проведено декілька етапів аналізу.

1. *Кореляційний аналіз.* На початковому етапі був проведений кореляційний аналіз для виявлення взаємозв'язків між змінними цькування, психологічними факторами (професійне оточення, робоче самопочуття, позаробочі умови) та особистісними характеристиками. Кореляційний аналіз дозволив виявити первинні зв'язки між змінними, включаючи як позитивні, так і негативні асоціації, та оцінити рівень їх значущості.

2. *Регресійний аналіз.* Для оцінювання впливу особистісних і соціально-демографічних факторів на ризик піддаватися цькуванню був застосований багатофакторний логістичний регресійний аналіз. У моделі використовувалися такі змінні, як гендер, вік, наявність дітей, а також фактори особистісних рис за шкалами моделі Великої п'ятірки (TIPI-UKR). Це дозволило визначити, які фактори є суттєвими предикторами цькування.

3. *Модераційний аналіз.* Щоб оцінити, як емоційна стабільність модує взаємозв'язок між досвідом цькування та показниками робочого самопочуття, був застосований модераційний аналіз. Використовуючи метод взаємодії між незалежними змінними в регресійній моделі, ми дослідили, чи зменшує або посилює низький рівень емоційної стабільності вплив цькування на психологічний стан працівника. Це дозволило визначити, чи є емоційна стабільність важливим буфером від негативних наслідків цькування.

Результати

Аналіз відповідей респондентів показав, що 90,6 % ($n = 1511$) учасників не вважають себе об'єктами для цькування. Лише 1,9 % ($n = 31$) респондентів зазначили, що зазнають цькування з боку колег, 4,9 % ($n = 81$) – з боку керівників, а 2,6 % ($n = 44$) – відчують цькування як з боку колег, так і керівників. Отже, загалом лише 9,4 % респондентів зазначили наявність проявів цькування на свою адресу.

Застосування критерію Спірмена дозволило виявити кореляційні зв'язки між цькуванням та оцінюванням респондентами таких чинників впливу на їх ставлення до роботи: професійне оточення, позаробочі умови та робоче самопочуття (табл. 1). Негативна кореляція із професійним оточенням вказує, що зі зростанням цькування погіршується сприйняття колег, а негативна кореляція з робочим самопочуттям свідчить про демотивацію в умовах цькування. Позитивний зв'язок між цькуванням та позаробочими умовами є відверто слабким, а отже, він не відображає істотну тенденцію. Це ж стосується й інших статистично достовірних зв'язків за значень $r < 0,100$. Також встановлено, що кращі позаробочі умови негативно пов'язані з професійним оточенням та робочим самопочуттям. Це вказує на помітну амбітендентність професійних та позапрофесійних чинників.

Таблиця 1

Кореляційний аналіз між цькуванням та чинниками ставлення до роботи

Змінні	Чи зазнавав цькування	Професійне оточення	Позаробочі умови	Робоче самопочуття
Чи зазнавав цькування	1.000	-.241**	.065**	-.137**
Професійне оточення	-.241**	1.000	-.143**	-.069**
Позаробочі умови	.065**	-.143**	1.000	-.141**
Робоче самопочуття	-.137**	-.069**	-.141**	1.000

Примітка: ** $p < 0,01$ (двосторонній).

Результати порівняльного аналізу (ANOVA) середніх значень щойно розглянутих чинників у розрізі різних типів цькування (з боку колег, керівників або їх поєднання) показали таке. Для змінної "Професійне оточення" ($F(3, 1663) = 70,720, p < 0,001$) та "Робоче самопочуття" ($F(3, 1663) = 12,698, p < 0,001$) існують статистично значущі відмінності між групами. Проте для "Позаробочих умов" ($F(3, 1663) = 0,430, p = 0,732$) значущості не виявлено.

Оскільки аналіз показав ненормальність дисперсії і чисельність груп суттєво відрізнялась, то були використані робастні тести (Welch і Brown-Forsythe), які підтвердили значущі відмінності для "Професійного оточення" (Welch: $F(3, 74,638) = 32,222, p < 0,001$; Brown-Forsythe: $F(3, 134,177) = 37,831, p < 0,001$) та "Робочого самопочуття" (Welch: $F(3, 75,514) = 9,907, p < 0,001$; Brown-Forsythe: $F(3, 140,316) = 10,066, p < 0,001$).

Для подальшого аналізу відмінностей середніх значень між групами були проведені постхок-тести методом Games-Howell. Основні результати виявилися такими.

Змінна "Професійне оточення". Середня різниця між групою "не було цькування" та групою "цькування тільки керівниками" є значущою ($MD = 1,046628, p < 0,001$). Відмінність між групою "не було цькування" та "цькування колегами і керівниками" також є значущою ($MD = 1,590291, p < 0,001$).

Змінна "Робоче самопочуття". Середня різниця між групою "не було цькування" та групою "цькування тільки колегами" є значущою ($MD = 0,517265, p = 0,044$). Відмінність між групою "не було цькування" та "цькування тільки керівниками" також є значущою ($MD = 0,479391, p = 0,002$).

Розмір ефекту для змінної "Професійне оточення" становив $\eta^2 = 0,113$, що відповідає помірному

рівню, адже близько 11,3 % варіації у сприйнятті професійного оточення пояснюється типом цькування. Для "Робочого самопочуття" $\eta^2 = 0,022$, що свідчить про невелику частку варіації (2,2 %) у поясненні відмінностей за цією змінною. Для "Позаробочих умов" розмір ефекту дуже малий ($\eta^2 = 0,001$).

Таким чином, існують статистично значущі відмінності змінних "Професійне оточення" та "Робоче самопочуття" між групами, які зазнали різних типів цькування. Відмінності чинника "Позаробочі умови" не значущі. Розміри ефектів вказують на те, що цькування має помітний вплив на сприйняття професійного оточення, проте вплив на робоче самопочуття менший.

Використання диференційованих типів цькування (прогнозована змінна) у мультиномінальному регресійному аналізі не забезпечило якісної підгонки моделей як під час побудови рівнянь з параметрами ставлення до роботи (незалежні змінні), так і з іншими факторами. Тому було застосовано біноміальну регресію з дихотомічною прогнозованою змінною "Цькування" (зазнавав / не зазнавав).

У межах біноміальної регресії, тест Omnibus для коефіцієнтів моделі виявив статистично значущі відмінності між нульовою моделлю та моделлю з предикторами, $\chi^2 = 166,242, p < 0,001$. Це свідчить про те, що модель із включеними предикторами (табл. 2) значно покращує передбачення порівняно з нульовою моделлю. Тест на відповідність моделі (Hosmer & Lemeshow Test): $\chi^2 = 14,466, p = 0,070$. Це означає, що модель добре підходить до даних, оскільки p -значення перевищує 0,05. Модель пояснює від 9,5 до 20,5 % варіації в даних (Cox & Snell $R^2 = 0,095$ і Nagelkerke $R^2 = 0,205$).

Таблиця 2

Біноміальна регресія. Предиктори – чинники ставлення до роботи

Незалежні змінні (предиктори)	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp (B)	95 % C.I. for EXP(B)	
							Lower	Upper
Професійне оточення	-.857	.079	117.464	1	.000	.424	.364	.496
Позаробочі умови	.013	.099	.017	1	.897	1.013	.835	1.229
Робоче самопочуття	-.481	.089	28.869	1	.000	.618	.519	.737
Constant	-2.669	.110	592.778	1	.000	.069		

Примітка: прогнозована змінна – цькування.

Як бачимо з параметра Exp(B), із покращення показника "Професійного оточення" на одну позицію зменшує ймовірність зазнати цькування на 57,6 %. А відповідне покращення стану "Робочого самопочуття" також зменшує ймовірність цькування на 38,2 % (табл. 2).

Наступним кроком є біноміальна регресія, у якій предикторами є риси за п'ятифакторною моделлю особис-

тості (табл. 3). За результатами Omnibus Tests ($\chi^2 = 37,257, p < 0,001$) модель є статистично значущою, а предиктори пояснюють від 2,2 % до 4,8 % варіації залежної змінної (Cox & Snell $R^2 = 0,022$ і Nagelkerke $R^2 = 0,048$). Показник Hosmer and Lemeshow підтверджує добру відповідність моделі ($\chi^2 = 10,155, p = 0,254$).

Таблиця 3

Біноміальна регресія. Предиктори – особистісні риси

Незалежні змінні (предиктори)	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp (B)	95 % C.I. for EXP(B)	
							Lower	Upper
Екстраверсія	.151	.100	2.303	1	.129	1.163	.957	1.415
Дружелюбність	-.481	.116	17.305	1	.000	.618	.493	.775
Добросовісність	.044	.129	.115	1	.735	1.045	.812	1.345
Емоційна стабільність	-.194	.081	5.655	1	.017	.824	.702	.967
Відкритість новому	.014	.098	.019	1	.889	1.014	.837	1.228
Constant	.407	.911	.200	1	.655	1.502		

Примітка: прогнозована змінна – цькування.

Статистично значущими виявилися два коефіцієнти моделі: "Дружелюбність" ($\text{Exp}(B) = 0,618$ – підвищення змінної на одиницю зменшує ймовірність зазнати цькування на 38,2 %) та "Емоційна стабільність" ($\text{Exp}(B) = 0,824$ – підвищення емоційної стабільності на одиницю зменшує ймовірність цькування на 17,6 %). "Екстраверсія", "Добросовісність" та "Відкритість новому досвіду" не показали статистично значущого впливу на ймовірність цькування.

Для з'ясування впливу цькування на робоче самопочуття з урахуванням розглянутих результатів біноміальних регресії (табл. 2 та 3) було проведено модераційний аналіз для відповіді на запитання: чи посилює або послаблює низька емоційна стабільність вплив цькування на робоче самопочуття респондентів? Для цього була згенерована нова змінна (інтерація): "Цькування x Емоційна стабільність" та проведено регресійний аналіз із прогнозованою змінною "Робоче самопочуття" (табл. 4).

Таблиця 4

Множинна лінійна регресія. Модераційний аналіз

Незалежні змінні (предиктори)	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
	B	Std. Error			
(Constant)	-1.251	.708		-1.768	.077
Цькування	-.050	.331	-.015	-.151	.880
Емоційна стабільність	.436	.146	.484	2.981	.003
Інтерація (Цькування * Емоційна стабільність)	-.078	.069	-.203	-1.131	.258

Примітка: прогнозована змінна – робоче самопочуття.

Значення параметра R^2 становило 0,113, а це означає, що модель пояснює 11,3 % дисперсії залежної змінної ("Робоче самопочуття"). Це свідчить про відносно слабе пояснення дисперсії залежної змінної за допомогою змінних: "Цькування", "Емоційна стабільність" та їх інтерації. Значення $F = 70,891$, $p < 0,001$, що вказує на те, що модель у цілому є статистично значущою.

Коефіцієнт регресії для змінної "Цькування" становить $-0,050$, $p = 0,880$, що свідчить про незначний та несуттєвий зв'язок між цькуванням і робочим самопочуттям. "Емоційна стабільність" Коефіцієнт становить $0,436$, $p = 0,003$, що означає, що емоційна стабільність є статистично значущим предиктором робочого самопочуття. Це вказує на те, що зростання емоційної стабільності пов'язане з покращенням робочого самопочуття. Відповідний показник інтерації "Цькування x Емоційна стабільність" дорівнює $-0,078$, $p = 0,258$, що свідчить про відсутність статистично значущої взаємодії між цькуванням та емоційною стабільністю в передбаченні робочого самопочуття.

Отже, на основі проведеного модераційного аналізу, вплив цькування на робоче самопочуття значно не залежав від рівня емоційної стабільності. Проте емоційна стабільність сама по собі мала позитивний вплив на робоче самопочуття, тоді як цькування як окрема змінна не показало значущого зв'язку з робочим самопочуттям. Отримані результати свідчать про те, що хоча особи з високою емоційною стабільністю загалом демонструють краще самопочуття на роботі, ефект цькування на самопочуття не змінюється залежно від рівня емоційної стабільності. Отже, отримані дані не підтверджують припущення про модераційний ефект емоційної стабільності на зв'язок між цькуванням і робочим самопочуттям.

Ще одним негативним результатом цього дослідження були спроби з'ясувати зв'язок соціально-демографічних характеристик та ризиків цькування. Застосування регресійного аналізу не виявило статистично значущого зв'язку між соціально-демографічними факторами (гендер, вік, сімейний статус, наявність дітей, тип посади) та ймовірністю зазнати цькування. Варто також зазначити, що цей результат відповідає сучасним дослідженням, які наголошують на складній багатофакторній природі цькування на робочому місці.

Дискусія і висновки

Отримані результати вказують на значущість впливу соціально-психологічних факторів, зокрема професійного оточення, на сприйняття цькування та його наслідки для робочого самопочуття. Професійне оточення та робоче самопочуття демонструють тісний негативний зв'язок з проявами цькування, що відповідає висновкам попередніх досліджень про негативний вплив цькування на колективне сприйняття робочого середовища (Einarsen et al., 2020; Nielsen, & Einarsen, 2018). Значущі відмінності у сприйнятті професійного оточення між респондентами, які зазнали цькування з боку колег, керівників або обох, вказують на вплив цих відносин на психологічний комфорт та ефективність роботи.

Хоча модераційний аналіз не підтвердив очікуваного ефекту взаємодії між цькуванням та емоційною стабільністю на робоче самопочуття, однак емоційна стабільність сама по собі виявилася важливим предиктором позитивного самопочуття на роботі, що узгоджується з попередніми дослідженнями (Bowling et al., 2017; Hutchinson et al., 2020b; Zapf, Knorz, & Kulla, 1996). Працівники з високим рівнем емоційної стабільності демонструють меншу схильність до негативних наслідків цькування, що може бути пов'язано з кращою здатністю справлятися з конфліктами та стресовими ситуаціями.

Соціально-демографічні змінні не показали значущого впливу на ймовірність піддаватися цькуванню, що відповідає сучасній науковій літературі, де вплив гендеру, віку або інших демографічних змінних на ризик цькування іноді виявляється статистично несуттєвим або варіюється залежно від культурного контексту (Salin, 2020a). Ці результати вказують на важливість подальших досліджень для більш комплексного розуміння цькування, зокрема в контексті організаційної культури та структури колективу.

Отримані результати наголошують на значенні професійного оточення та емоційної стабільності як факторів, що можуть пом'якшувати наслідки цькування для психічного здоров'я та самопочуття працівників. Це дає змогу запропонувати практичні рекомендації для управління цими факторами в робочому середовищі. Насамперед слід підтримувати доброзичливе професійне середовище, де цінуються підтримка колег та керівництва. Крім того, важливо враховувати особистісні характеристики працівників у процесі формування команд та організації роботи, щоб

знизити негативний вплив цькування та покращити робоче самопочуття. Також важливо зважати і на притаманні будь-якому дослідженню обмеження.

Одним із головних обмежень цього дослідження є використання одноразового анонімного онлайн-опитування, що обмежує можливості для збору більш глибоких даних про досвід цькування та психологічне самопочуття працівників. Хоча вибірка задіяла 1667 працівників ДУ "Центр пробації" з різних регіонів України, обмеження вибірки лише до однієї організації може знизити якість узагальнюваності результатів. Крім того, нерівномірне представлення різних вікових груп і гендерний дисбаланс у вибірці можуть обмежити можливості для повноцінного аналізу впливу соціально-демографічних змінних, що підтверджується й результатами інших досліджень (Salin, 2020b; Einarsen et al., 2020).

Ще однією проблемою є використання САТРСА для обробки ординальних змінних, що могло вплинути на точність відображення соціально-психологічних вимірювань. Хоча метод дозволив об'єднати кілька змінних у три фактори – "Професійне оточення", "Позаробочі умови" та "Робоче самопочуття" – він також вимагає складної інтерпретації результатів, яка може не завжди відповідати класичним підходам у вимірюванні цькування (Shymko, 2024).

Отримані результати вказують на комплексний вплив соціально-психологічних та особистісних факторів на сприйняття цькування на робочому місці. Професійне оточення та емоційна стабільність респондентів виявилися значущими предикторами, які можуть впливати як на ймовірність бути об'єктом цькування, так і на загальне психологічне самопочуття на роботі. Негативний вплив цькування посилювався у респондентів із менш стабільними емоційними характеристиками, що узгоджується з попередніми дослідженнями (Bowling et al., 2017; Einarsen et al., 2020). Фактор Професійного оточення, у свою чергу, виявився чутливим чинником щодо цькування та може як посилювати, так і послаблювати відповідні наслідки залежно від рівня підтримки з боку колег і керівництва.

Дослідницькі питання були повністю розкриті за допомогою проведеного аналізу. Визначено взаємозв'язок між соціально-демографічними та особистісними характеристиками респондентів, їхнім сприйняттям робочого середовища та ймовірністю піддаватися цькуванню. Модераційний аналіз виявив захисну роль емоційної стабільності в умовах цькування, що дозволяє краще розуміти механізми, через які особистісні характеристики можуть знижувати негативні наслідки булінгу для психологічного самопочуття. Вплив професійного оточення та особистісних характеристик на сприйняття цькування вказує на важливість вивчення цього феномену з огляду на соціальну та психологічну підтримку, яку можуть надати керівництво і колеги.

Подальші дослідження можуть зосередитися на розширенні вибірки для залучення представників різних секторів економіки, щоб краще зрозуміти вплив специфіки професійного середовища на ризик цькування. Додатково, використання якісних методів, таких як глибинні інтерв'ю або фокус-групи, може забезпечити детальніший аналіз особистісних переживань і механізмів захисту від булінгу, що особливо актуально в контексті впливу емоційної стабільності. Крім того, доцільно дослідити міжкультурні аспекти цькування на робочому місці, оскільки культурні норми та організаційна культура можуть суттєво впливати на частоту і форми цькування та, відповідно, на психологічне сприйняття цього феномену.

Список використаних джерел

- Bowling, N. A., Beehr, T. A., Bennett, M. M., & Watson, C. P. (2017). Target personality and workplace victimization: A prospective analysis. *Work & Stress*, 31(1), 51–69. <https://doi.org/10.1080/02678373.2017.1272277>
- Einarsen, S., Hoel, H., Zapf, D., & Cooper, C.L. (2020). *Bullying and harassment in the workplace: Developments in theory, research, and practice*. CRC Press.
- Hutchinson, M., Vickers, M., Jackson, D., & Wilkes, L. (2020a). Workplace bullying in nursing: Towards a more comprehensive understanding of factors contributing to nurse bullying. *Nurse Researcher*, 27(3), 36–45. <https://doi.org/10.7748/nr.2020.e1678>
- Hutchinson, M., Wilkes, L., Jackson, D., & Vickers, M.H. (2020b). The development and validation of a bullying inventory for the nursing workplace. *Journal of Nursing Studies*, 74, 152–163.
- Klimanska, M., & Haletska, I. (2019). Ukrainian adaptation of the short five factor personality questionnaire TIPI (TIPI-UKR). *Psychological journal*, 5(9), 57–76. <https://doi.org/10.31108/1.2019.5.9.4>
- Nielsen, M.B., & Einarsen, S. (2018). What we know, what we do not know, and what we need to know about workplace bullying: An overview of the literature and agenda for future research. *Aggression and Violent Behavior*, 42, 71–83. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2018.06.007>
- Salin, D. (2020a). Risk factors of workplace bullying for men and women: The role of the psychosocial and physical work environment. *Scandinavian Journal of Psychology*, 61(2), 159–168.
- Salin, D. (2020b). Workplace bullying and gender: Exploring the influence of gender on policies, coping strategies, and corporate responses. *Equality, Diversity and Inclusion: An International Journal*, 39(1), 53–66. <https://doi.org/10.1108/EDI-03-2019-0092>
- Zapf, D., Escartín, J., Einarsen, S., Hoel, H., & Vartia, M. (2021). Empirical findings on prevalence and risk groups of bullying in the workplace. *Handbook of Workplace Bullying, Emotional Abuse, and Harassment*, 3, 79–102.
- Zapf, D., Knorz, C., & Kulla, M. (1996). On the relationship between mobbing factors, job content and occupational stress in organizations. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 10(4), 299–323. <https://doi.org/10.1080/13594329608414856>
- Shymko, V. (2024). *Job satisfaction and work motivation under the martial law conditions. Big five personality traits survey*. Harvard Dataverse. <https://doi.org/10.7910/DVNI/A5MPPS>

References

- Bowling, N. A., Beehr, T. A., Bennett, M. M., & Watson, C. P. (2017). Target personality and workplace victimization: A prospective analysis. *Work & Stress*, 31(1), 51–69. <https://doi.org/10.1080/02678373.2017.1272277>
- Einarsen, S., Hoel, H., Zapf, D., & Cooper, C.L. (2020). *Bullying and harassment in the workplace: Developments in theory, research, and practice*. CRC Press.
- Hutchinson, M., Vickers, M., Jackson, D., & Wilkes, L. (2020). Workplace bullying in nursing: Towards a more comprehensive understanding of factors contributing to nurse bullying. *Nurse Researcher*, 27(3), 36–45. <https://doi.org/10.7748/nr.2020.e1678>
- Hutchinson, M., Wilkes, L., Jackson, D., & Vickers, M.H. (2020). The development and validation of a bullying inventory for the nursing workplace. *Journal of Nursing Studies*, 74, 152–163.
- Klimanska, M., & Haletska, I. (2019). Ukrainian adaptation of the short five factor personality questionnaire TIPI (TIPI-UKR). *Psychological journal*, 5(9), 57–76. <https://doi.org/10.31108/1.2019.5.9.4>
- Nielsen, M.B., & Einarsen, S. (2018). What we know, what we do not know, and what we need to know about workplace bullying: An overview of the literature and agenda for future research. *Aggression and Violent Behavior*, 42, 71–83. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2018.06.007>
- Salin, D. (2020a). Risk factors of workplace bullying for men and women: The role of the psychosocial and physical work environment. *Scandinavian Journal of Psychology*, 61(2), 159–168.
- Salin, D. (2020b). Workplace bullying and gender: Exploring the influence of gender on policies, coping strategies, and corporate responses. *Equality, Diversity and Inclusion: An International Journal*, 39(1), 53–66. <https://doi.org/10.1108/EDI-03-2019-0092>
- Zapf, D., Escartín, J., Einarsen, S., Hoel, H., & Vartia, M. (2021). Empirical findings on prevalence and risk groups of bullying in the workplace. *Handbook of Workplace Bullying, Emotional Abuse, and Harassment*, 3, 79–102.
- Zapf, D., Knorz, C., & Kulla, M. (1996). On the relationship between mobbing factors, job content and occupational stress in organizations. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 10(4), 299–323. <https://doi.org/10.1080/13594329608414856>
- Shymko, V. (2024). *Job satisfaction and work motivation under the martial law conditions. Big five personality traits survey*. Harvard Dataverse. <https://doi.org/10.7910/DVNI/A5MPPS>

Отримано редакцією журналу / Received: 30.10.24
Прорецензовано / Revised: 04.11.24
Схвалено до друку / Accepted: 07.11.24

Vitalii SHYMKO, DSc (Psychol.), Prof.
ORCID ID: 0000-0003-4937-6976
Scopus Author ID: 57204110630
Researcher ID: C-8373-2017
e-mail: shymko@outlook.com
National Academy of the Security Service of Ukraine, Kyiv, Ukraine

SOCIAL-PSYCHOLOGICAL AND PERSONALITY FACTORS IN THE PERCEPTION OF WORKPLACE BULLYING: THE ROLE OF PROFESSIONAL ENVIRONMENT AND EMOTIONAL STABILITY

Background. Workplace bullying is a widespread negative phenomenon that not only affects individual psychological health but also poses a threat to the collective workplace climate, reducing productivity and fostering professional burnout. For organizations, it leads to financial costs and damages corporate reputation. Special attention has been directed toward the social-psychological and personal factors that may reduce the adverse impact of bullying or serve as protective mechanisms. A critical aspect of this study is to determine the roles of professional environment and emotional stability as key variables that influence the perception of workplace bullying. The objective of this study is to examine the relationship between bullying, social-psychological, and personal factors, and to assess whether emotional stability can mitigate the negative outcomes of bullying.

Methods. This study was conducted in September 2023 among 1,667 employees of the public institution "Probation Center" using an anonymous online survey. The questionnaire consisted of 39 items divided into blocks assessing socio-demographic characteristics, professional environment, working conditions, and psychological well-being at work. A short five-factor personality inventory TIPI-UKR was employed to assess personality traits. The analysis was conducted using correlation, regression, and moderation methods to explore relationships between bullying and professional environment, as well as the influence of emotional stability.

Results. Bullying was reported by 9.4 % of respondents, of whom 1.9 % experienced bullying from colleagues, 4.9 % from supervisors, and 2.6 % from both groups. Correlation analysis revealed that bullying has a statistically significant negative relationship with professional environment perception ($r = -0.241$, $p < 0.01$) and workplace well-being ($r = -0.137$, $p < 0.01$). At the same time, regression analysis indicated that emotional stability serves a protective role by reducing the likelihood of bullying ($\text{Exp}(B) = 0.824$, $p = 0.017$). However, moderation analysis did not confirm a significant interaction between bullying level and emotional stability on workplace well-being ($p > 0.05$).

Conclusions. Social-psychological factors, particularly the professional environment, significantly influence the perception and consequences of bullying. Emotional stability was found to mitigate the negative impact of bullying on psychological well-being, whereas the role of other personality characteristics in this context was limited. Further research is recommended to consider cross-cultural aspects of workplace bullying and to focus on a more detailed analysis of the interaction between personality traits and the work environment.

Keywords: workplace bullying, emotional stability, professional environment, psychological well-being, social-psychological factors, personality characteristics, moderation analysis.

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

ФІНАНСИ

UDC 336.1

JEL: C 61

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2024.60.53-57>

Serhiy DYACHENKO, Senior Researcher

ORCID ID: 0009-0005-6941-1451

e-mail: s43890295@gmail.com

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Oleksandr ARTIUSHENKO, Senior Lecturer

ORCID ID: 0000-0002-3638-4961

e-mail: mr.apemi@gmail.com

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

**APPLICATION OF THE ANALYTICAL HIERARCHY METHOD
IN THE AREA OF DEFENCE EXPENDITURE MANAGING**

Background. *Optimisation of defence expenditures is critical for ensuring the combat capability of the military and maintaining national security. Ukraine is increasing its expenditure on armaments and military equipment, which requires efficient management of budgetary resources to achieve maximum impact. Effective management of budgetary resources is crucial not only for ensuring the combat capability of military formations, but also for maintaining national security.*

Methods. *The article uses the AHP method with the use of pairwise comparisons and the Saaty scale to evaluate the criteria within the BOCR concept (benefits, costs, opportunities, risks).*

Results. *The article develops a decision-making model based on the AHP concept to help in the evaluation and selection of suppliers. The model evaluates suppliers using a set of criteria grouped into four categories: Benefits, Costs, Opportunities and Risks (BOCR). Each criterion, such as price, product quality, delivery time and supplier reliability, was assigned a weight using a pairwise comparison matrix based on the Saaty scale. The AHP approach allowed both quantitative and qualitative criteria to be integrated into the decision-making process. After evaluating the three suppliers, Supplier 1 was identified as the most suitable option with the highest BOCR of 1.033.*

Conclusions. *The research conducted in this article has shown that the AHP-based decision-making model is an effective tool for optimising defence expenditure and improving procurement processes. Through the application of the BOCR concept, the model balances positive and negative factors, ensuring a transparent and efficient decision-making process. The use of pairwise comparisons ensures consistency of judgement and allows decision makers to rank alternatives in a systematic way. The paper emphasises the adaptability of the model to different operating environments: Microsoft Excel is used for data analysis and implementation, but programming languages can also be used. The results of the study demonstrate that multi-criteria optimisation methods such as AHP are valuable tools for optimisation in defence expenditure management, including the selection of suppliers of goods, works and services.*

Keywords: *budget, defence expenditures, budget planning, optimisation methods, expenditure efficiency, economic and mathematical modelling.*

Background

Since the beginning of Russia's full-scale invasion in February 2022, Ukraine has faced an unprecedented challenge that requires a significant increase in military spending. This includes the purchase of modern weapons, ammunition, military equipment and personal protective equipment. The conditions of hostilities and the scale of operations require constant replenishment of stocks, which significantly increases the volume of purchases.

In light of the ongoing threats to national security, Ukraine has been forced to reconsider its attitude to the security of the state, focusing on strengthening its defence capabilities. This requires regular renewal and modernisation of the military forces, which in turn increases the need for procurement of the latest military equipment and machinery.

Significant military and financial support from international partners, such as the US, EU and NATO, provides Ukraine with additional resources to purchase the necessary equipment. This allows Ukraine not only to maintain its defence, but also to develop its military capabilities.

Ukraine is actively investing in the development of its military-industrial complex, which includes the modernisation of existing production facilities and the introduction of the latest technologies. This requires significant financial investments, which are provided through increased public spending on defence procurement.

It is worth noting that the economic stability of a country in a military conflict largely depends on the ability of the

state to ensure an adequate level of defence. Military conflict forces the country to divert significant resources to military needs, which affects the economic structure and the state budget.

Thus, defence procurement has become critically important for Ukraine, and a significant increase in defence spending is necessary to ensure national security and territorial integrity of Ukraine in the context of the current military conflict. The issue of ensuring efficient and timely provision of military needs and the selection of the optimal supplier is becoming extremely important. The use of decision support models can become one of the key tools for military units to increase the efficiency and transparency of the procurement process.

The choice of suppliers should take into account the needs of the client and the company's ability to meet those needs. Therefore, it is believed that the starting point for the production and distribution process starts with the supplier. Supplier selection encompasses a number of variables that act as a filtering element, but by no means a barrier to new suppliers. The problem of supplier selection arises when the procurement process begins, whether using current suppliers or looking for new suppliers. The budget holder should consider the decision to select suppliers based on several criteria. What distinguishes the multi-criteria approach from traditional operational research approaches is the concept of subjectivity. The

same criterion can be analysed differently depending on the decision maker who evaluates it.

Another advantage of multi-criteria decision support is that it takes into account both quantitative and qualitative criteria. As a comparison tool, multi-criteria analysis takes into account different points of view, which is particularly useful when drawing conclusions on complex issues.

The purpose of the article is to apply the method of hierarchy analysis (AHP) to create a decision-making model that will allow for optimal allocation of budget funds, increasing procurement efficiency and meeting priority needs within budget constraints.

Objectives of the article:

- to develop and test a decision-making model using the Analytical Hierarchy Process (AHP) method in the field of defence expenditure management, namely, in the selection of the optimal supplier of goods, works and services;
- to test this model on the basis of data close to the real one;
- to evaluate the effectiveness of using the AHP method in the field of defence expenditure management under limited budget.

Literature review. In his paper An analytical hierarchy process based procurement selection method, Iya Cheng proposes to use the analytical hierarchy method to select the best supplier offers, Iya Cheng also describes the possibility of using the Delphi method (expert evaluation method) when selecting the best procurement offer, according to the author, the use of the Delphi method ensures an objective decision (Cheung et al., 2001).

The application of the value for money model based on the analytical hierarchy process can also be found in the works of E. Labrod and P. Morlacci.

Kerim Goztepe in his article entitled A Multicriteria Decision Making Model for Military Logistics Using Analytical Network Process (ANP) explores the complexities of decision making in military logistics. The paper emphasises the challenges associated with uncertainty, rapid change and the need to consider multiple criteria simultaneously. The paper presents the Analytical Network

Process (ANP) as an effective method for optimising logistics decisions in military operations. Due to the ability of ANP to take into account interdependent criteria and provide feedback, it is especially appropriate for comparing alternative courses of action (COAs). The conclusions indicate that ANP improves the quality of logistics decisions, but requires specialised training to be used effectively (Göztepe et al., 2013).

It is worth noting that the analysis of available publications in Scopus shows that the scope of use of multicriteria optimisation and hierarchy analysis methods is constantly expanding.

Methods

The methodology of the article combines BOCR methodology with the method of hierarchy analysis (AHP) to optimise the allocation of defence expenditures. The computational process was carried out using Microsoft Excel to analyse the data, build pairwise matrices, and calculate local and global priority vectors.

Results

The developed model of support for the decision of budget funds managers based on the AHP method contributes to the maximum satisfaction of users' needs by taking into account various criteria and expert assessments. The model allows systemising and analysing a large amount of data on potential suppliers. The model can also be adapted to different conditions and requirements, which ensures its flexibility and versatility. Thus, the developed model was tested on test data as close as possible to real indicators. Three suppliers were evaluated according to certain criteria, such as price, product quality, delivery time, etc. As a result, Supplier 1 received the highest BOCR score (1.033).

Example Optimization Problem. Based on the analysis of the paper conducted by the DOZORRO team, a list of criteria other than price used by contracting authorities was compiled (Transparency International Ukraine, 2021).

c – index of criterion (from 01..until 18);

n – max index of criterion;

$$c \in C = \{1, \dots, n\} \tag{1}$$

Table 1

List of non-price criteria grouped according to the BOCR methodology

№	Name group	Name criterion
1.	Benefits	price
2.		maximum possible volume of one delivery
3.		after sales service
4.		quality of packaging
5.		product quality and compliance with technical specifications
6.		product shelf life
7.		environmental friendliness of production
8.		Ukrainian production
9.	Costs	Communication and other related costs, including time costs
10.		Costs of transport, paperwork, insurance (if necessary)
11.		availability of spare parts for the product (item)
12.	Opportunities	terms of payment
13.		Supplier's experience in similar transactions
14.	Risks	Availability of material resources and specialists at the supplier
15.		Location of the supplier and difficulties in transport
16.		Possible percentage of defects
17.		Instability of the supplier, negative experience of cooperation
18.		delivery time

The next step is to form a matrix of pairwise comparisons, for which we have carried out a test distribution of key indicators and their priority in relation to each other within the group. Since the calculations used test judgements, which were subsequently displayed in the

form of a pairwise comparison matrix, the matrix consistency coefficient was first calculated to ensure that the estimates were consistent.

The weighting of the criteria was assessed by analysing the preferences based on the Saaty scale of relative

importance. The basic scale ranges from 1 to 9, where 1 indicates the equivalence of two elements, i.e. no preference for one over the other, while 9 indicates the absolute preference of one element over the other. It is important to emphasize that reciprocity is assumed in comparisons: if the decision-maker determines that criterion A has a value of 3 relative to criterion B, then the value for B relative to A will be 1/3 (Saaty, 1987).

When the number of pairs compared is large, there is a risk of illogical or contradictory conclusions due to possible errors. The priority (PR) for each row is calculated by dividing the geometric mean of each row by the sum of the geometric mean of all rows.

The assessment of the consistency of comparisons is evaluated using the coefficient of consistency (CR), which is calculated for each pairwise comparison matrix (formula 2-3). The condition under which the results of the survey (comparison) will be considered consistent is the following calculation.

$$IC = \frac{\delta_{max} - s}{s - 1}, \tag{2}$$

$$CR = \frac{IC}{RI}, \tag{3}$$

where IC – consistency index; δ_{max} – is the maximum eigenvalue of the matrix; s is the order of the matrix; RI is a random index (Fig. 1).

Random Index (RI)

n	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
RI	0.00	0.00	0.58	0.90	1.12	1.24	1.32	1.41	1.45	1.49	1.51	1.48	1.56	1.57	1.58

Fig. 1. Random index

The condition under which the results of the survey (comparison) will be considered consistent is the following calculation, according to which the value of the coefficient of consistency is in the range from 0 to 0.10 (10 %).

Microsoft Excel was used to create matrices of pairwise comparisons and other calculations (Figs. 2–5).

Ranking	Benefit	1	2	3	4	5	6	7	8	SUM	GEOAMEAN	PR	λ_{max}	IK	CR
0,290	1	1,00	9,00	3,00	7,00	1,00	5,00	9,00	9,00	44,00	4,07	0,31	8,362	0,052	0,037
0,033	2	0,11	1,00	0,17	1,00	0,13	0,25	2,00	0,33	4,99	0,37	0,03			
0,155	3	0,33	6,00	1,00	5,00	0,17	3,00	4,00	4,00	23,50	1,72	0,13			
0,031	4	0,14	1,00	0,20	1,00	0,11	0,25	1,00	1,00	4,70	0,40	0,03			
0,303	5	1,00	8,00	6,00	9,00	1,00	5,00	8,00	8,00	46,00	4,39	0,34			
0,117	6	0,20	4,00	0,33	4,00	0,20	1,00	4,00	4,00	17,73	1,16	0,09			
0,028	7	0,11	0,50	0,25	1,00	0,13	0,25	1,00	1,00	4,24	0,37	0,03			
0,044	8	0,11	3,00	0,25	1,00	0,13	0,25	1,00	1,00	6,74	0,47	0,04			
1,000	SUM	3,01	32,50	11,20	29,00	2,85	15,00	30,00	28,33	151,89	12,95				

Fig. 2. Ranking of the list of "Benefits" criteria

Ranking	Opportunities	1	2	3	GEOAMEAN	PR	λ_{max}	IK	CR
0,134	1	1,000	0,500	0,250	0,500	0,136	3,018	0,009	0,016
0,255	2	2,000	1,000	0,333	0,874	0,238			
0,611	3	4,000	3,000	1,000	2,289	0,625			
1,000	SUM	7,000	4,500	1,583	3,663	1,000			

Fig. 3. Ranking of the list of criteria "Opportunities"

Ranking	Costs	1	2	3	SUM	GEOAMEAN	PR	λ_{max}	IK	CR
0,162	1	1,000	0,500	0,333	1,833	0,550	0,163	3,009	0,005	0,008
0,309	2	2,000	1,000	0,500	3,500	1,000	0,297			
0,529	3	3,000	2,000	1,000	6,000	1,817	0,540			
1,000	SUM	6,000	3,500	1,833	11,333	3,367				

Fig. 4. Ranking of the list of criteria "Costs"

Ranking	Risks	1	2	3	4	GEOAMEAN	PR	λ_{max}	IK	CR
0,072	1	1,000	0,200	0,333	0,333	0,386	0,075	4,101	0,034	0,037
0,501	2	5,000	1,000	3,000	4,000	2,783	0,541			
0,244	3	3,000	0,333	1,000	2,000	1,189	0,231			
0,183	4	3,000	0,250	0,500	1,000	0,783	0,152			
1,000	SUM	12,000	1,783	4,833	7,333	5,141				

Fig. 5. Ranking of the list of criteria "Risks"

According to the calculations shown in Figs. 1–4, the coefficients of consistency range from 0 to 0.10 (10 %): for the Benefit group, the coefficient of consistency is 0.037; for the Cost group, 0.008; for the Risks group, 0.037; and for the Opportunities group, 0.016.

Therefore, the coefficients of consistency for all groups of criteria are within the permissible limits.

The next step is to rank the criteria, and the results of the criteria ranking are shown.

Group "Benefits":

Price – 0.290;

Maximum possible volume of a single delivery – 0.033;

After-sales service – 0.155;

Packaging quality – 0.031;

Product quality and compliance with technical specifications – 0.303;

Product shelf life – 0.117;

Environmental sustainability of production – 0.028;

Ukrainian production – 0.044.

Group "Costs":

Communication costs and other related expenses, including time costs – 0.162;

Transportation, documentation, and insurance costs (if needed) – 0.309;

Availability of spare parts for the product (item) – 0.529.

Group "Opportunities":

Payment terms – 0.134;

Supplier experience in similar operations – 0.255;

Availability of material resources and specialists at the supplier – 0.611.

Group "Risks":

Supplier's location and transportation difficulties – 0.072;

Possible defect rate – 0.501;

Supplier instability and negative cooperation experience – 0.244;

Delivery timeframes – 0.183.

The next step is to test the AHP method on data. To test the AHP method on the test data, three suppliers (names: Supplier1, Supplier2, and Supplier3) were formed to supply a certain product with certain characteristics, and evaluation matrices were created according to certain criteria.

One of the last steps of the Analytic Hierarchy Process (AHP) involves calculating a vector of global priorities for the alternatives and selecting the best one. This step synthesises the scores for all the criteria to determine the most appropriate option. To do this, a local priority matrix is built, where each element reflects the relative importance of the alternative according to a particular criterion. The global priority vector is determined by multiplying the local priority matrix of alternatives by the local priority vector of criteria.

In this context, the local priorities of the alternatives describe their performance on each individual criterion, while the local priorities of the criteria indicate the relative importance of each criterion in the overall decision. The product of these two matrices yields a global priority vector that ranks the alternatives according to their overall score across all criteria. The alternative with the highest value in the global priority vector is identified as the best choice (Fig. 6).

Title	Benefits	Costs	Opportunities	Risks
Supplier1	0,605	0,589	0,645	0,642
Supplier2	0,286	0,298	0,242	0,245
Supplier3	0,109	0,113	0,113	0,113

Fig. 6. Results of calculating the global vector for three suppliers

The final step is to calculate the BOCR score and build a hierarchical diagram. The optimal option is the one with the highest BOCR score.

The BOCR formula is used to evaluate alternatives by considering four key factors: Benefits (B), Opportunities (O), Costs (C), and Risks (R). The calculation is performed using the following formula:

$$BOCR = (B * O) / (C * R) \quad (4)$$

This approach allows for a comprehensive assessment of each alternative by taking into account both positive aspects (benefits and opportunities) and negative ones (costs and risks). Benefits represent the advantages an alternative provides, while opportunities reflect its potential for growth or improvement. Costs encompass the resources required to implement the alternative, and risks denote uncertainties and threats associated with the decision.

Alternative	BOCR
Supplier1	1,033
Supplier2	0,946
Supplier3	0,963

Fig. 7. Results of calculating alternatives using the BOCR methodology

The analysis of the hierarchical diagram of the BOCR assessment of alternatives allows us to draw conclusions. Supplier 1 received the highest BOCR score of 1.033, which indicates the efficiency and stability of this supplier, as well as its ability to provide high quality services and products at minimal risks and costs. Supplier1 is the best alternative among the three considered suppliers.

Discussion and conclusions

Based on a comparison of the advantages and disadvantages of the methods, the AHP method was chosen to solve the supplier selection task. This method allows

breaking down a complex task into simpler components, integrating different types of criteria into a single model, and assigning weights to the criteria according to their importance. Since the calculations used test judgements, which were subsequently displayed in the form of a pairwise comparison matrix, the matrix consistency coefficient was first calculated to ensure that the estimates were consistent. All the results were positive and allowed for further calculations. The analysis of the BOCR hierarchy diagram allows us to conclude that Supplier1 is the best alternative among the three suppliers considered. This supplier

provides an optimal balance of benefits, opportunities, costs and risks, which makes it the most attractive for further cooperation. The developed model of decision support for budget managers based on the AHP method contributes to the maximum satisfaction of users' needs through a transparent decision-making process, taking into account various criteria and expert assessments.

Authors' contributions: Serhiy Dyachenko – data validation, writing (revision and editing); Oleksandr Artiushenko – conceptualisation, formal analysis, software, methodology, writing (original draft).

References

Cheung, S.-O., Lam, T.-I., Leung, M.-Y., & Wan, Y.-W. (2001). An analytical hierarchy process based procurement selection method.

Сергій ДЯЧЕНКО, ст. наук. співроб.

ORCID ID: 0009-0005-6941-1451

e-mail: s43890295@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Олександр АРТЮШЕНКО, ст. викл.

ORCID ID: 0000-0002-3638-4961

e-mail: s43890295@gmail.com

mr.apemi@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Construction Management and Economics, 19(4), 427–437 <https://doi.org/10.1080/014461901300132401>

Göztepe, K., Atak, E., Kilinc, E., Eyüp, Ş., & Erdoğan, İ. (2013). A multicriteria decision making model for military logistics using analytic network process. 13. Üretim Araştırmaları Sempozyumu – ÜAS 2013, Article 0101 <https://eprints2.undip.ac.id/id/eprint/1709/1/Implementation%20of%20AHP%20and%20TOPSIS%20Method.pdf>

Transparency International Ukraine. (2021, Feb 23). *Non-Price criteria in Prozorro: What the government is willing to pay more for? (Report of by Transparency International Ukraine's innovation projects program within the USAID)*. <https://ti-ukraine.org/en/research/non-price-criteria-in-prozorro-what-the-government-is-willing-to-pay-more-for/>

Saaty, R. W. (1987). The analytic hierarchy process – what it is and how it is used. *Mathematical Modelling*, 9(3-5), 161–176 [https://doi.org/10.1016/0270-0255\(87\)90473-8](https://doi.org/10.1016/0270-0255(87)90473-8)

Отримано редакцією журналу / Received: 24.10.24

Прорецензовано / Revised: 29.10.24

Схвалено до друку / Accepted: 07.11.24

ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДУ АНАЛІТИЧНОЇ ІЄРАРХІЇ У СФЕРІ УПРАВЛІННЯ ОБОРОННИМИ ВИДАТКАМИ

Вступ. Оптимізація оборонних видатків критично важлива для забезпечення боєздатності військових формувань та підтримки національної безпеки. Україна збільшує витрати на озброєння та військову техніку, що вимагає ефективного управління бюджетними ресурсами для досягнення максимальної віддачі. Ефективне управління бюджетними ресурсами має вирішальне значення не лише для забезпечення боєздатності військових формувань, а й для підтримання національної безпеки.

Методи. У статті використано метод АHP із застосуванням парних порівнянь та шкали Сааті для оцінювання критеріїв у межах концепції BOCR (вигоди, витрати, можливості, ризики).

Результати. У межах дослідження було розроблено модель прийняття рішень на основі концепції АHP, яка допоможе в оцінюванні та виборі постачальників. Модель оцінює постачальників за допомогою набору критеріїв, згрупованих у чотири категорії: вигоди, витрати, можливості та ризики (BOCR). Кожному критерію, такому як: ціна, якість продукції, час доставки та надійність постачальника, було присвоєно вагу за допомогою матриці попарних порівнянь за шкалою Сааті. Підхід АHP дозволив інтегрувати як кількісні, так і якісні критерії в процес прийняття рішень. Після оцінювання трьох постачальників, Постачальник 1 був визначений як найбільш підходящий варіант з найвищим показником BOCR 1,033.

Висновки. Проведене дослідження показало, що модель прийняття рішень на основі методу АHP є ефективним інструментом оптимізації оборонних видатків та вдосконалення закупівельних процесів. Завдяки застосуванню концепції BOCR модель збалансовує позитивні та негативні фактори, забезпечуючи прозорий та ефективний процес прийняття рішень. Використання попарних порівнянь забезпечує узгодженість суджень і дозволяє особам, які приймають рішення, систематично ранжувати альтернативи. У дослідженні вказано на адаптивність моделі до різних операційних середовищ: для аналізу та впровадження даних використовується Microsoft Excel, але також можна використовувати мови програмування. Результати дослідження демонструють, що методи багатокритеріальної оптимізації, такі як АHP, є цінними інструментами для оптимізації у сфері управління оборонними видатками, у тому числі вибору постачальників товарів, робіт та послуг.

Ключові слова: бюджет, оборонні видатки, планування бюджету, методи оптимізації, ефективність видатків, економіко-математичне моделювання.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

ПРАВО

УДК 341.3

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2024.60.58-65>

Ольга СЛЮСАРЕНКО, канд. юрид. наук

ORCID ID: 0000-0003-0994-1010

e-mail: olya_sunnyday@ukr.net

Національна академія Служби безпеки України, Київ, Україна

ПРАВОВА ПРИРОДА МЕДІАЦІЇ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Вступ. Медіація в реаліях сучасного світу є одним із найпоширеніших методів мирного вирішення збройних конфліктів, головним чином завдяки своїй гнучкій процедурі, що дозволяє сторонам добровільно приймати рішення щодо їх участі в медіації, здійснювати вільний вибір медіатора та приймати або відхиляти умови вирішення конфлікту, встановлені під час медіаційної процедури.

Методи. Використано діалектичний, історичний, порівняльно-правовий методи під час дослідження міркувань вчених-медіаторів щодо доцільності використання процедури медіації під час врегулювання конфліктних ситуацій; системно-структурний, формально-логічний методи – для визначення положень, які доцільно врахувати у процесі використання медіації в умовах збройного конфлікту; методи аналізу, узагальнення та синтезу – для розробки авторських пропозицій щодо доцільності використання процедури медіації та безпосереднього залучення медіаторів до роботи з військовослужбовцями, цивільним населенням та під час переговорних процесів.

Результати. Узагальнено та систематизовано дослідження різних поглядів учених на роль медіатора – як посередника безпосередньо під час міжнародних політичних перемовин та мирних врегулювань в умовах збройного конфлікту. Окреслено основні фактори, що впливають на характер, процес та безпосередньо результат медіації в умовах збройного конфлікту. Визначено роль медіатора під час роботи з примирення із цивільним населенням та військовослужбовцями в умовах збройного конфлікту, а також як переговорника під час переговорного процесу між сторонами, що воюють, а процедуру медіації розглянуто як міжнародний інструмент примирення. Розроблено й описано напрями, у яких доречно на практиці використовувати медіацію під час різних фаз військових конфліктів та задля розбудови світової культури примирення.

Висновки. Результати цього дослідження розвивають новий підхід застосування процедури медіації (посередництва) під час вирішення збройних конфліктів, характеризуються основні суб'єкти медіації – сторони конфлікту та медіатор, а також здійснено аналіз їх рішень щодо використання процедури медіації. Дослідження дає змогу краще зрозуміти складність посередництва у збройному конфлікті. У статті пропонується розглянути медіацію як стрімко зростаючу сферу та практику міжкультурного та міжнародного посередництва і примирення.

Ключові слова: збройний конфлікт, медіація, медіаційна процедура, посередництво, сторони, медіатор, примирення.

Вступ

Весь світ із початку 90-х років минулого століття являє собою жакливу картину – картину нездатності належно поводитися з конфліктами. Ця нездатність проявляється вже у нашому найближчому оточенні: малі війни у сім'ях, ворожнеча із сусідами, жорстокість у поводженні з людьми, що проявляється вже у шкільному віці. Люди, які здаються абсолютно "нормальними", стають лютими, коли їм надається можливість безкарно випустити свою агресію на тих, на кого їм вкаже громадськість як на їхніх ворогів. Які б обґрунтовані та необґрунтовані причини не підштовхували їх до цього, люди, які діють в агресивний спосіб, стають винними в тому, що вони підтримують, пропагують і виправдовують агресію та насильство як "природні" засоби вирішення конфлікту. Тому виникає логічне запитання: де люди можуть навчитися конструктивно поводитися з агресією та конфліктами, якщо цьому ніде не вчать?! При цьому існує вже досить багато випробуваних, у тому числі і в "гарячих точках", ненасильницьких способів вирішення конфліктів, якими можна користуватися у всіх галузях життя людей, і особливо в соціальній сфері. Одним із таких способів є "медіація" – посередництво у конфліктах незалежних третіх осіб (Besemer, 1994). Медіація є вживаним і дієвим альтернативним способом врегулювання суперечок та конфліктних ситуацій, який обов'язково необхідно популяризувати та використовувати для розбудови нових суспільних відносин та інституту примирення. На сьогодні медіацію необхідно розглядати не лише як дієву переговорну процедуру, а й як стрімко зростаючу сферу та

практику міжкультурного та міжнародного посередництва і примирення.

Залучення медіаторів до переговорних процесів з примирення та вирішення конфліктних ситуацій, як на міждержавному, так і на внутрішньодержавному рівнях, в умовах збройного конфлікту може сприяти тому, що навіть емоційно розгойдані конфлікти можна вирішити розумно та задовільно для всіх учасників конфліктної ситуації. Як показує практичний дієвий міжнародний досвід, у політичних зіткненнях за допомогою медіації також можна уникнути непотрібної конфронтації та запеклості у відносинах між учасниками конфлікту.

Огляд літератури. Тема медіації є предметом багатьох досліджень науковців і практиків, зокрема: А. Анципової, В. Баранової, О. Белікової, О. Бобрової, Є. Борисової, Г. Бруки, С. Васильчака, А. Горової, В. Жмудь, В. Землянської, Г. Зери, Г. Єрьоменко, С. Калашникової, Р. Ковалю, К. Михайлової, Ю. Михальського, Г. Огренчука, І. Панової, Т. Подковенка, А. Шипилової, В. Яковлевої та інших (Озерський, 2020).

За визначенням медіаційного практика та науковця Галини Єрьоменко, медіація є процесом, під час якого зустрічаються разом двоє чи більше сторін у присутності третьої – нейтральної – сторони (медіатора), яка сприяє досягненню сторонами взаємної згоди у вирішенні спору, а фокус зосереджено на інтересах сторін, а не на правових позиціях та договірних правах, і у випадку медіації конфліктуючі сторони самі знаходять рішення (Єрьоменко, 2020).

Науковець Ірина Басова, констатує, що в умовах сьогоднішнього основний масив врегулювання спорів припадає

© Слюсаренко Ольга, 2024

на розгляд суду, проте запровадження воєнного стану значно посилює роль позасудових органів у врегулюванні конфліктів. Це обумовлено передусім тим, що судові органи розпочали працювати з певними особливостями, адаптуючись до умов сьогодення, деякі з них припинили свою роботу або змінили місцезнаходження, змінилась територіальна підсудність справ, ускладнено прийняття рішень тощо. У зв'язку із цим саме процедура медіації як альтернативний, позасудовий шлях вирішення спорів в умовах воєнного часу є як ніколи актуальною (Басова, 2024).

Абсолютно підтримуємо думку дослідників у цій сфері, проте варто зазначити, що всі ці дослідження вітчизняних науковців здійснено в межах розгляду медіації як альтернативного позасудового способу вирішення конфлікту, який дає змогу розвантажити суди, скоротити час на вирішення спірної ситуації тощо, водночас пропонуємо звернути увагу на процес медіації як на міжнародний, так і на національний, спосіб виконання процедури примирення в умовах воєнного конфлікту.

Медіація – це особливий метод врегулювання конфліктів, який при правильному використанні може допомогти ефективно та назавжди врегулювати той чи інший конфлікт. Медіація – це метод примирення, заснований на тому, що незалежна та нейтральна третя сторона – медіатор допомагає конфліктуючим сторонам у стислий термін спільними зусиллями та з урахуванням взаємних інтересів прийняти рішення, бажане або, щонайменше, прийнятне для кожної зі сторін (Pel, 2008). Медіаційна процедура складається з обов'язкових етапів та правил, яких медіатор має дотримуватися, зосереджуючи на їх послідовності та обов'язковості, проходження уваги сторін. В ідеалі конфліктуючі сторони, пройшовши етап дослідження власних інтересів, мають перейти до розробки взаємовигідних рішень, які в кінцевому результаті будуть висвітлені в медіаційній угоді не як компроміс, а як консенсус з урахуванням інтересів кожної зі сторін.

Медіація використовувалась як мирний метод вирішення конфліктів з того часу, як у світі почалися війни. Перші спроби застосування медіації були датовані в Китаї ще приблизно 4000 р. до н. е. Саме у Стародавньому Китаї Конфуцій рекомендував сторонам конфлікту зустрітися у присутності нейтрального миротворця, який допоможе їм досягти згоди (Moore, 2012). Медіація практикувалась й у Стародавній Греції, а також як посередництво під час конфліктів медіаційна процедура використовувалась і в римській цивілізації (Miranda, 2014).

Отже, як бачимо, медіація не є новацією, вона має довгу історію в багатьох культурах та цивілізаціях. Медіація давно використовується в різних сферах людської діяльності для стимулювання ефективного спілкування між сторонами конфлікту та надання допомоги у пошуку взаємоприйнятних рішень для його вирішення.

У стародавніх культурах Північної Америки одним із обов'язків вождів індіанських племен була необхідність виступати в ролі миротворця та медіатора у разі виникнення будь-яких конфліктів у племені. Наприкінці 60-х років XVIII ст. в Англії були створені перші спеціальні ради примирення, завданням яких було надання допомоги у вирішенні конфлікту в галузях промисловості (Потьомкіна, 2019).

Медіація має глибоке коріння в єврейській історії. Кінцевим результатом врегулювання суперечок через Єврейську раду примирення було обов'язкове досягнення консенсусу між сторонами конфлікту. На міжнародному рівні до допомоги медіаторів вдаються у разі потреби врегулювати конфлікти між різними країнами та

соціумами. Зокрема, за участю медіаторів було досягнуто згоди між Ізраїлем та Палестиною про виведення ізраїльських військ із міста Хеврон на березі річки Йордан (січень 1997 р.). Навички медіатора допомогли Нельсону Манделі в 2005 р. об'єднати зусилля вчених і політиків у боротьбі зі СНІДом у вирішенні конфлікту, що виник у ПАР через поширення цього захворювання. Президент Південної Кореї Кім Де Чжун у жовтні 2000 року отримав Нобелівську премію миру за участь у врегулюванні конфлікту між Північною та Південною Кореєю. Завдяки навичкам медіатора йому вдалося реалізувати програму возз'єднання 70 млн корейців (Потьомкіна, 2019).

У країнах, які вже запровадили медіацію і відчули корисність цієї "ресурсозберігаючої технології" розгляду суперечки, держава підтримує медіацію на законодавчому рівні. Зокрема, у Великій Британії сторони, які не застосували медіацію як досудову процедуру, позбавляються права на відшкодування витрат, пов'язаних із розглядом справи у суді, навіть у разі виграшу справи. Окрім того, держава фінансує службу державних медіаторів, вважаючи, що це більш фінансово доцільно, ніж завантажувати судову систему малими позовами. Схожа ситуація склалася в Ізраїлі, де створена й існує спеціальна система розгляду "малих позовів" за допомогою медіаторів. У більшості країн законодавчо встановлено, що медіація є обов'язковою процедурою, якщо суддя визнає суперечку такою, що може бути вирішеною за допомогою медіації. Також відпадає необхідність залучення виконавчої служби до виконання досягнутих домовленостей. Рішення, яке сторони прийняли самостійно і вважають справедливим для себе, зазвичай виконуються самостійно і в добровільному порядку (Єрьоменко, 2020).

Важливими джерелами для вивчення теми мирних врегулювань в умовах збройних конфліктів є такі міжнародні документи, як Конвенція про мирне вирішення міжнародних зіткнень (Convention for the pacific settlement..., 1899), Принципи і настанови для ведення міжнародних переговорів (UN General Assembly, 1999), Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх стосунків і співпраці між державами, ухваленими згідно зі Статутом ООН (United Nations Digital Library, 1971).

Статтею 33 Розділу VI "Мирне розв'язання спорів" Статуту ООН встановлено, що "Сторони, які беруть участь у будь-якому конфлікті, продовження якого могло б загрожувати підтримці міжнародного миру й безпеки, повинні насамперед намагатися вирішити конфлікт шляхом переговорів, обстеження, посередництва, примирення, арбітражу, судового розгляду, звернення до регіональних органів або угод чи інших мирних засобів на власний вибір" (Організація Об'єднаних Націй, 1945). Статтею 1 Типового закону про міжнародну комерційну медіацію (та міжнародні мирові угоди, досягнуті в результаті медіації) визначається процедура, яка може називатися медіацією, погоджувальною процедурою або позначатися терміном аналогічного сенсу та в рамках якої сторони просять третю особу (медіатора) чи осіб (залежно від категорії та складності справи) надати їм допомогу у спробі досягти дружнього врегулювання своєї суперечки, що виникла з договірних чи інших правовідносин у зв'язку з ними (United Nations, 2018). У міжнародній науковій літературі медіацію зазвичай називають "участю та допомогою" третьої сторони при вирішенні спору між конфліктуючими сторонами. Мета третьої сторони – посередника полягає в тому, щоб заохотити сторони досягти задовільної для всіх учасників конфлікту угоди (Zartman, & Touval, 1985; Crocker, Hampson, & Aall, 2003; Bercovitch, & Jackson, 2009). Закон України

"Про медіацію" визначає медіацію як позасудову добровільну, конфіденційну, структуровану процедуру, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів (Верховна Рада України, 2021).

Метою та завданням дослідження є висвітлення власного практичного досвіду щодо застосування процедури медіації (посередництва) в умовах збройного конфлікту, характеристика основних суб'єктів медіації – сторін конфлікту та медіатора, а також аналіз їх рішень щодо використання процедури медіації. Дослідження дає змогу краще зрозуміти складність посередництва у збройному конфлікті, зокрема, дозволяє виявити мотиви конфліктуючих сторін і медіатора.

Методи

Під час здійснення дослідження використовувалася теоретичний аналіз наукових публікацій з обраної тематики. Основними джерелами дослідження є законодавство України, міжнародні документи та міжнародні угоди України щодо мирного врегулювання конфліктів, а саме: Декларація про принципи міжнародного права, що стосується дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй; Конвенція про мирне вирішення міжнародних зіткнень; Статут Організації Об'єднаних Націй. Для пошуку, узагальнення та систематизації цих документів було використано офіційні вебсторінки міжнародних організацій та інформаційно-пошукову систему "Законодавство України". Здійснено аналіз наукових досліджень міжнародних фахівців медіаторів з питань медіації та переговорних процесів щодо мирного врегулювання спорів. Використано діалектичний, історичний, порівняльно-правовий методи для відстеження трансформації поглядів під час дослідження міркувань та практичного досвіду вчених-медіаторів щодо доцільності використання процедури медіації під час врегулювання різного рівня конфліктних ситуацій; системно-структурний, формально-логічний методи – для визначення положень, які доцільно врахувати у процесі запровадження та використання медіаційної практики, процедури чи певних її складових під час переговорних процесів в умовах збройного конфлікту. Розробка авторських пропозицій щодо доцільності використання процедури медіації та безпосереднього залучення медіаторів до роботи з військовослужбовцями, цивільним населенням та під час переговорних процесів, а також задля розбудови нової культури спілкування та інституту примирення, здійснювалася за допомогою загальних методів наукового пізнання, аналізу, узагальнення та синтезу.

Результати

Медіація на сьогодні є одним із найпоширеніших методів вирішення збройних конфліктів, головним чином завдяки своїй гнучкій процедурі, що дозволяє сторонам добровільно приймати рішення щодо їх участі в медіації, здійснювати вільний вибір медіатора та приймати або відхиляти умови вирішення конфлікту, встановлені під час медіаційної процедури. Перевагою медіації є низька вартість ведення процесу порівняно з використанням інших методів, заснованих на залученні до конфлікту третьої сторони, таких як арбітраж або військове втручання (Bergovitch, 1994). Унаслідок взаємодії між учасниками медіації, тобто сторонами конфлікту та медіатором з використанням дієвого процесу посередництва, медіаційну процедуру загалом найчастіше характеризують із трьох аналітичних перспектив: перша – як впровадження переговорного процесу, друга – наявність третьої сторони,

третья – залучення до конфлікту та комплексне управління конфліктом.

Основними факторами, що впливають на характер, процес та безпосередньо результат медіації, звичайно є самі сторони конфлікту та посередник. Важливою складовою медіаційного процесу є бажання та мотиви учасників медіації, оскільки саме вони впливають на їх ставлення та поведінку в процесі медіації. Сучасні збройні конфлікти вирізняються наявністю значної різноманітності сторін, що воюють. Ця асиметрія насамперед виявляється у правовому статусі сторін конфлікту (державних і недержавних суб'єктів), а також здатності та ресурсу щодо ведення військових дій, якими вони володіють. Наслідком такого плюралізму сторін конфлікту є високий рівень диференціації мотивів, які сторони конфліктної ситуації демонструють, коли вирішують розпочати медіаційне посередництво.

Медіаційна процедура – це розширення та продовження мирного процесу під час вирішення конфлікту, завершення якого закріплюється в резолюції. Медіація ґрунтується на мирному втручанні зовнішнього суб'єкта – медіатора у триваючий конфлікт між двома або більше суб'єктами. Залучення медіатора має бути узгоджене сторонами конфлікту без нав'язування саме цього посередника для участі у процесі вирішення конфлікту, оскільки медіація – це завжди добровільний, ненасильницький, необов'язковий процес (на відміну від арбітражу або військового втручання). Медіатор долучається до вирішення внутрішнього або міжнародного конфлікту, щоб змінити, вирішити, модифікувати або вплинути на конфлікт за допомогою особистих фахових і структурних медіаційних заходів, використовуючи дієвий процес медіації, власний досвід, знання, ресурси, дослідження та розуміння інтересів суб'єктів конфліктної ситуації.

Медіація – це передусім вихід із будь-якої конфліктної ситуації з позиції: "чого ви хочете?", "що для вас важливо?", "чому для вас це важливо?". Такий підхід орієнтований на вирішення спору з точки зору справедливості з обов'язковим урахуванням розуміння справедливості кожною зі сторін. Зауважимо, що під час проведення медіації нейтральний посередник (медіатор) створює емоційно комфортні умови для конфліктуючих сторін, а основною метою процесу медіації є досягнення взаємовигідного вирішення конфлікту зі збереженням або відновленням відносин між суб'єктами соціальної взаємодії, які перебувають у стані конфлікту. Таким чином, медіація – це бесіда між конфліктуючими сторонами за участю третьої незалежної сторони – медіатора, людини, що поводить себе нейтрально щодо сторін і відповідає за якість проведення цієї бесіди. Медіатор ставить питання, відповідаючи на які, сторони конфлікту спочатку визначають свої інтереси, а потім, виходячи з того, чого вони хочуть досягти, самостійно віднаходять рішення. Сама якість бесіди визначається обов'язковістю виконання структури ведення процедури медіації, побудованої на дотриманні основних принципів медіаційної роботи з урахуванням життєвих правил.

Отже, на процес медіації безпосередньо впливає медіатор: дотримання ним правил та принципів ведення медіаційного процесу, мотиви ведення медіації, індивідуальний діапазон його навичок та досвід ведення переговорів, а також політичні відносини із суб'єктом, представником якого він є (державою чи міжнародною організацією). Роль посередника може виконуватися окремими особами, державами, міжнародними організаціями, неурядовими організаціями та представниками місцевих громад. Проводиться медіація так званим гене-

ральним посередником, який керує командою осіб, які співпрацюють, включаючи також таких учасників переговорів, як помічники посередників, які призначені для ведення переговорів з окремих питань та мають значний вплив на вирішення конфліктів, а також експертів, які часто є очільниками різних комітетів і консультують головного посередника щодо стратегічних рішень (Żakowska, 2017).

Природа посередництва полягає в мирному залученні особи ззовні, тобто до переговорного процесу між сторонами збройного конфлікту залучається посередник для проведення процедури медіації та вирішення суперечки. На сьогодні ми спостерігаємо, що світова практика залучення медіаторів до урегулювання військових конфліктів демонструє нам, що медіатором може бути фізична особа, держава, міжнародна урядова чи неурядова організація або інші суб'єкти, наприклад представники місцевої громади. Можна визначити такі основні принципи готовності медіатора до роботи як посередника в конфлікті: однозначний мандат на участь у медіації від усіх сторін конфлікту; готовність проводити процедуру медіації задля пошуку прийняттого рішення для вирішення конфлікту шляхом переконання сторони розпочати спілкування щодо узгодження спірних питань; готовність сторін до вирішення конфлікту, оскільки його продовження може призвести до тяжкого порушення політичних інтересів держави чи організації, яку представляє посередник; пряме запрошення до проведення медіації, надіслане однією або обома сторонами конфлікту; прагнення зберегти певну загальну структуру, частина якої викликає спірні питання у сторін (напр., посередництво Сполучених Штатів у суперечці між Грецією та Туреччиною, дві впливові країни-члени НАТО); сприйняття процедури медіації як способу продовження переговорного процесу та посилення впливу завдяки створенню медіатором відчуття нейтральності або почуття вдячності за участь у процесі; розгляд медіації як політичного інструменту, який дозволяє медіатору досягти результатів медіаційної процедури, не викликаючи зайвого спротиву, а іноді також мати здатність, у тому числі політичну, стратегічну, дипломатичну, впливати на сторони конфлікту.

У дослідженні також розглянемо й інші медіаційні процеси та інструменти в умовах збройного конфлікту, які застосовуються безпосередньо всередині країн, що воюють, оскільки збройний конфлікт завжди призводить до великої кількості загиблих та постраждалих людей, зруйнованих домівок, каліцтв, інвалідностей та понівеченого життя населення. Медіація використовується як метод примирення для досягнення взаєморозуміння між державними органами та цивільним населенням, покращення комунікації у військових підрозділах та колективах, усвідомлення та прийняття цивільним населенням наявної життєвої ситуації (зміна місця проживання, вступ члена родини до військових лав, загибель чи інвалідність близької людини тощо). Проведення медіаційної процедури як процедури примирення в таких випадках сприяє запобіганню невіршеності щодо травмуючих подій та спричинення нового насильства. Конфлікт високої інтенсивності та моральна втома людей завдає глибших ран особистості, спільноті і суспільству загалом поза межами політичного поділу, економічних труднощів і руйнування інфраструктури та призводить насамперед до руйнації людських зв'язків, втрати довіри, позбавлення людей відчуття людяності, масово знижує самооцінку людей, їх здатність до емпатії та саморегуляції власної поведінки, руйнуючи соціальну тканину соціуму. Отриманий страх і крихість відносин підривають індивідуальність людей і розпалюють внутрішні осередки насильст-

ва в населенні замість необхідного прийняття ситуації та морального "одужання". Визнання наявності травми та її інтеграція під час роботи медіатора щодо примирення є важливою для відновлення у людей повсякденної нормальної життєдіяльності, функціонування та розриву циклів насильства від конфліктів. Варто зауважити, що поняття "одужання" – термін, який часто вживається в цьому контексті, може означати закриття потреб або вирішення ситуації певним чином, який насправді для постраждалих людей не буде відповідати величині того горя і болю, що вони пережили, та втратам, через які їм довелося пройти. Оскільки всі люди по-різному реагують на травму та порушення власних потреб, то необхідно розуміти, що для багатьох людей процедура примирення стане можливістю навчитися жити з невіршеною травмою.

Проте побудова тривалого миру вимагає розв'язання проблеми емоційно-психологічного впливу військового конфлікту на населення. Медіаційна робота з примирення, зосереджена на побудові шляху виходу з проблемної ситуації, на моральному стані та на стосунках людей, допомагає створити простір для "важких діалогів", які потрібно вести в сім'ях, між певними групами людей, передусім з метою надання можливості та організації відповідного місця для вивільнення емоцій, а вже після цього для конструктивної розмови щодо побудови схеми дій для виходу зі складної життєвої або ж конфліктної ситуації. При цьому процедура медіації також може допомогти поєднати колективну та суспільну природу примирення з його більш особистими та приватними аспектами. Примирення не може базуватися на "винуватому мовчанні" про минуле насильство, погодженні з безкарністю чи помилками минулого. Зосередження всієї медіаційної процедури відбувається не на "копирсанні у минулому", пошуку винних тощо, а саме на сьогоденні (сьогоднішній ситуації) та на конструюванні дієвої моделі бажаного майбутнього. Примирення в медіації має на меті досягнення справедливості, визнаючи, що справедливість має відплатний, відновний і розподільний вимір. Для багатьох людей і груп населення, які постраждали від насильницького конфлікту, відчувати "справедливість" у зв'язку з минулим насильством і примиритися з минулим означає більше, ніж покарати злочинців. Це передбачає дотримання справедливості стосовно їхнього життя, вивільнення від досвіду несправедливості та образи, забезпечення можливості здійснення нових кроків до побудови власного іншого майбутнього, зміну структури насильства через соціальну справедливість. На державному рівні це означає безперервне впровадження певних новітніх процесів застосування медіації, визнання дієвих методів примирення, реформування державних інституцій, які сприятимуть інклюзивності, підзвітності та законності державних інститутів, здійснення державних соціально-економічних перетворень, робота над поглибленням громадянської довіри задля комфортного соціального співіснування та підвищення рівня згуртованості людей. Ці новітні зміни мають на меті відновлення права як міри свободи людини задля розбудови справедливості та миру.

Робота медіаторів з цивільним населенням та військовослужбовцями щодо примирення із застосуванням дієвої медіаційної процедури в поєднанні із суворим дотриманням медіаційних правил та етичних норм може відбуватися в будь-який момент часу протягом усієї тривалості конфлікту. Працювати над примиренням можна і потрібно під час усіх фаз конфлікту. Найчастіше примирення розглядають, на жаль, лише в контексті офіційних переговорів конфліктуючих сторін і як явище, першо-

чергово актуальне після військових періодів під час державних криз. Проте досвід демонструє, що застосування медіаційної процедури може здійснюватися не винятково під час переговорів чи після військових конфліктів. Медіаційні ініціативи із примирення та трансформації людських відносин є актуальними до, під час та після офіційного миру, і довгий період після його досягнення. Також медіатори можуть бути залучені до супроводу роботи із запобігання конфліктним спалахам, ескалаціям щодо продовження та повторення жорстокого конфлікту, здійснення роботи із побудови та підтримки миру.

В умовах сьогодення необхідно створювати та застосовувати різні підходи до примирення в роботі з військовослужбовцями і цивільним населенням, які будуть здійснювати й об'єднувати фахівців різних галузей задля розвитку миротворчої, гуманітарної, профілактичної довгострокової місії держави без конкуренції та змагальності лише для доповнення й узагальнення різного практичного досвіду. Як приклад, увагу медіаційних фахівців можна зосередити на побудові стосунків через розбіжності в контексті допомоги переміщеним особам, психосоціальної підтримки людей або роботи з відновлення соціальної інфраструктури. Медіаційну процедуру можна застосовувати як і окрему сферу роботи, так і як підхід щодо відновлення чи побудови стосунків, які можуть бути складовими інших ініціатив та процесів, і це охоплює цикл конфлікту.

Робота із примирення довготривала; потреби і пріоритети будуть змінними в робочому контексті відповідно до розвитку подій, плину часу, зміни сфер роботи медіатора в конфлікті, проблематики пріоритетності розгляду тем та вирішення тих питань, що є найбільш необхідними. Усі ці зміни впливають на хід медіаційної процедури та емоційний стан людей під час її здійснення, саме тому медіатор у своїй роботі із примирення докладає значних моральних зусиль, але керується розумінням необхідності їх витратити, оскільки часто його робота охоплює навіть не одну людину чи декілька людей, а насправді цілі покоління людей.

Крім того, залучення медіаторів до роботи з військовослужбовцями та цивільним населенням під час військових конфліктів змінює людський досвід виходу з конфліктних ситуацій, додаючи вміння працювати з конфліктами та власними емоційними станами, конструктивно запобігати конфліктам, що є стимулом до змін і передається від покоління до покоління, – цей процес і має діяти як самостійний запущений механізм після здійсненої медіаційної процедури. Оскільки наслідки насильства та моральної втоми часто зберігаються протягом кількох поколінь, то це породжує потребу в діалозі поколінь із передачею передусім відповідних умінь роботи над собою, а не болю та травм минулого. Досвід батьків і дідів неминуче вплине на наступні покоління, але ми маємо сприяти діалогові, набуттю нових навичок порозуміння та прийняття, а не мовчанню, яке часто виникає між поколіннями як прагнення захиститися, а насправді є перешкодою для примирення.

Незалежно від конкретної змістовної спрямованості заходи, які здійснюють медіатори із примирення, потребують тонкого розуміння наслідків насильства та моральної втоми для різних соціальних груп населення: жінки і чоловіки; молодь; особи з обмеженими можливостями; гендерні та сексуальні, етнічні, мовні чи релігійні меншини; і корінні народи. Процедура медіації вимагає адаптивного та постійного дотримання правил і принципів, а також обізнаності медіатора в можливих наслідках насильства та моральної втоми. У роботі з військово-

службовцями чи цивільним населенням, постраждалими внаслідок військових дій, використання процедури медіації в певних сталих, лінійних, формальних термінах та форматах не корисне, саме тому потрібно враховувати те, що кожна процедура буде різною і потребує від медіатора різноманітності підходів або ж залучення різних фахівців відповідно до різних контекстів, які також можуть бути змінними у часі. У зв'язку із цим необхідно розуміти, що медіаційна процедура – це не один процес (напр., зустріч), а здебільшого серія ініціатив, які з часом додають кумулятивного впливу. Різноманітність ініціатив (різних за масштабом, обсягом та фокусом уваги) формує найбільш дієвий і ефективний підхід застосування медіаційної процедури як процедури примирення військовослужбовців, цивільного населення та груп людей, постраждалих в умовах збройних конфліктів.

Якщо розглядати медіацію як міжнародний інструмент примирення в умовах збройного конфлікту, то медіація – це процес управління або вирішення конфлікту між державами через залучення до переговорів третьої сторони за згодою учасників бойових дій. Це один з основних дипломатичних інструментів, доступний третім сторонам, які прагнуть зменшити насильство, знайти спільні угоди щодо вирішення конфліктних питань і змінити войовничі відносини. Для досягнення примирення між країнами, що воюють, можуть залучатися різні медіатори в будь-якій кількості як посередники, які можуть бути представлені як окрема особа, група медіаторів, посередницька агенція, що забезпечує основу для посередництва в міждержавних конфліктах і громадянських війнах. Медіатором може також бути й окрема країна, офіційна чи неофіційна група країн, регіональні чи глобальні міжурядові організації, організації громадянського суспільства в країні чи за її межами або навіть іноді особи, які діють абсолютно самостійно. Усі ці різні типи медіаторів, що працюють під час процедури примирення в умовах військових конфліктів, вживають заходів, які об'єднують сторони для досягнення згоди щодо суті конфлікту чи процедури його врегулювання, не покладаючись на використання прямої сили чи авторитету, заснованого на законі. Однак вони вирізняються високим рівнем мотивації, власним стилем, доступом до сторін конфлікту, важелями впливу чи авторитету для них, високим ступенем неупередженості та нейтральності, а також здатністю до внутрішньої координації. На шляху від війни до миру посередництво відіграє важливу роль. Медіатори виконують незначні, але важливі завдання в процесі вирішення конфлікту, включаючи діагностику проблеми, залучення сторін до переговорної процедури, пошук форми врегулювання та допомогу в розробці гарантій виконання досягнутих рішень, а також багато інших обов'язків. Для того, щоб якісно виконувати ці завдання, посередникам необхідно постійно зміцнювати довіру до медіатора як до фахівця, дотримуючись правил медіації, посилювати вплив через демонстрацію дієвої медіаційної процедури, а також повною мірою взаємодіяти та використовувати свої фахові здібності.

Інструментами врегулювання конфлікту під час процедури медіації є: забезпечення досягнення сторонами власних цілей та глибоке дослідження власних інтересів; отримання ними вигоди; аналіз прибутків і збитків через проведення процедури медіації; робота над безвихідною ситуацією в конфлікті задля побудови дієвих шляхів виходу із неї; використання медіації як політичної стратегії; використання медіації як комунікаційної стратегії; зменшення тиску міжнародної спільноти та використання медіації як стратегії "збереження обличчя" (розбудова позитивного

іміджу, отримання переваг тощо); балансування можливостей і позицій у конфлікті (потенційна асиметрія сторін у конфліктній ситуації, різний міжнародно-правовий статус сторін); використання медіатора-посередника як модератора процедури виходу з конфліктної ситуації через використання переговорного процесу, а також як верифікатора та гаранта реалізації можливої угоди.

Там, де тривають офіційні процеси посередництва та переговорів, відбувається переформатування наративів на рівні еліт, що дозволяє будувати відносини, спрямовані на ненасильницьку політику, що сприяє вибудові шляхів взаємодії до взаємоприйнятної, взаємозалежного майбутнього. Як приклад, можна навести Белфастську Угоду Страсної п'ятниці 1998 року, коли уряди Великої Британії та Ірландії почали співпрацювати в переговорному процесі, оскільки політичні еліти уніоністів і націоналістів громади в Північній Ірландії відчули потребу працювати разом. Із часом неофіційний відступ усіх сторін від несумісного утвердження культурного та територіального панування було переконфігуровано як спільне прагнення до примирення зі спільним інтересом до свободи від сектантських переслідувань.

Якщо розглядати медіацію як міжнародний дипломатичний інструмент примирення в умовах збройного конфлікту, то необхідно розуміти, що основна тема обговорення конфліктуючих сторін і результат процедури медіації будуть залежати від типу та характеру конфлікту:

✓ у випадках внутрішньодержавного або громадянського конфлікту спірні питання виникають в одній політичній одиниці або системі управління. У цьому разі діалог про співіснування та суспільний договір відбувається в межах розколотого, але загального територіального простору, а основна тема обговорення під час медіаційної процедури з примирення зазвичай передбачає бачення спільного майбутнього та вирішення проблем різних груп у конфлікті; у випадках міждержавних конфліктів, таких як: конфлікт між Вірменією та Азербайджаном, Індією та Пакистаном, Ізраїлем та Палестиною, Російською Федерацією та Україною, не може існувати єдиного суспільного договору. Побудова держави чи нації на основі ідентичності в цьому випадку передбачає жорсткі, взаємовиключні наративи, які перешкоджають мирному врегулюванню. За таких обставин робота з примирення більше спрямована на досягнення домовленостей про взаємоприйнятне та взаємозалежне майбутнє, а не на спільне майбутнє, а також розглядається можливість співіснування сторін конфліктів як сусідів, а не соціальної згуртованості;

✓ у контексті асиметричного, сепаратистського конфлікту, такого як грузино-абхазський, початок російсько-українського збройного конфлікту (ЛНР, ДНР), основна тема медіаційної процедури про "спільне бачення", яке багато хто вважає невід'ємною складовою примирення, недоречне. Для групи чи організації, яка прагне до самовизначення, "спільне майбутнє" і "соціальна згуртованість" розглядаються як реінтеграція або поглинання домінуючою державою. Тому дебати про "національний проект" з обох сторін конфлікту мають у своїй основі фундаментальну ідентичність питань. Примирення як таке залишається дуже актуальним, але сам процес розбудови держави чи нації є невід'ємною частиною конфлікту;

✓ гібридні або проксі-конфлікти, такі як у Лівії чи Сирії, створюють зовсім інший ряд проблем для примирення, оскільки робота ведеться в умовах, де зовнішні держави зацікавлені в конкретних результатах у дуже складному і роздробленому контексті конфлікту, що

спонукає до розгляду ряду питань щодо підзвітності та власності і призводить до відсутності зацікавлення сторін у національно-державному будівництві та ініціативах примирення.

Дискусія і висновки

У статті висвітлено новий погляд та деякі особливості щодо застосування процедури медіації (посередництва) під час вирішення збройних конфліктів, характеризуються основні суб'єкти медіації – сторони конфлікту та медіатор, а також здійснено аналіз їх рішень щодо використання процедури медіації. Дослідження дає змогу краще зрозуміти складність посередництва у збройному конфлікті, зокрема, дозволяє виявити мотиви конфліктуючих сторін і медіатора. У статті пропонується розглянути медіацію як стрімко зростаючу сферу та практику міжкультурного та міжнародного посередництва і примирення.

Розглянемо також декілька напрямів, у яких доречно на практиці використовувати медіаційну процедуру під час різних фаз військових конфліктів та задля розбудови світової культури примирення:

✓ нова вертикаль відносин – соціальний договір: зміцнення верховенства права і доступ до правосуддя; побудова та прийняття представницької політики; інституалізація поваги, рівності та різноманітності поглядів людей;

✓ робота з минулим – насильницькою спадщиною: виявлення та документування воєнних злочинів та військових правопорушень, створення бази та архівування даних про зниклих безвісти; пошук і розповідь правди про події війни від свідків війни; вшанування пам'яті загиблих; робота з травмами; притягнення винних до відповідальності; робота з людьми щодо прийняття минулого та пробачення; виплата репарацій;

✓ робота над згуртованістю та співіснуванням: побудова інституту примирення через довіру між людьми та спільнотами; забезпечення діалогу для обговорення та вирішення проблемних питань; розширення можливостей жертв та постраждалих; реінтеграція колишніх учасників бойових дій; створення соціальних можливостей (доступні, зручні, конфіденційні, із залученням кваліфікованих фахівців місця для моральної підтримки громадян – створення просторів для розповідей про минуле, біль сьогодення та вивільнення емоцій);

✓ розвиток справедливого та взаємозалежного майбутнього під час зародження нової економічної епохи: реформування економічних галузей; сприяння економічним реформам; створення нових / множинних наративів; бачення економічного майбутнього та побудова нового світового сценарію існування; встановлення демократичного контролю над силами безпеки; посилення механізму щодо впровадження дієвих інструментів вирішення конфліктів ненасильницьким способом.

Робота у цих сферах взаємопов'язана, а іноді дублююча, що свідчить лише про те, що реальність не піддається чітким категоріям. Немає потреби описувати вичерпний чи ексклюзивний перелік заходів, а також спосіб, у який має бути сфокусована медіаційна діяльність, оскільки вона не повинна бути використана як певний набір правил чи лінійний порядок. Ці сфери подано задля обговорення та створення нових наративів, які сприятимуть розвитку справедливого та взаємозалежного світового майбутнього, основою якого має стати інститут примирення. Наприклад, розслідування воєнних злочинів та військових правопорушень – це частина розв'язання проблеми спадщини минулого насильства, але цей процес також сприяє і формуванню суспільних відносин, розбудові нового суспільного договору шляхом запобігання можливості особам, які відповідальні за серйозні

злочини, виконувати політичні чи військові функції, що, у свою чергу, допомагає розвивати справедливе та взаємозалежне майбутнє, сигналізуючи, що ніхто не вище закону, і наголошуючи на важливості прав людини.

Мета медіації – допомога у спілкуванні під час вирішення спірних питань у процесі ведення переговорів з метою зміни сприйняття відносин під час вирішення конфліктної ситуації чи зміни поведінки сторін без застосування фізичного насильства, а також заохочення сторін до вирішення конфліктних питань і подальшого співробітництва у рамках міжнародно-правових норм взаємодії задля досягнення задовільної двосторонньої угоди. Примирене суспільство – найкраща форма попередження конфліктів і ключ до збереження миру в довгостроковій перспективі.

Враховуючи реалії сьогодення, можна зробити висновок, що в сучасному світі навички медіатора необхідні під час взаємодії людей, а процедура медіації може стати місцем здійснення комфортної та довірчої бесіди для вивільнення емоцій без ескалації конфлікту в присутності керуючого цим процесом фахівця – медіатора; для конструктивного спілкування, під час якого співрозмовники вміють почути і зрозуміти думку іншого суб'єкта, а також здатні отримати від спілкування користь та цінність; надання допомоги в пошуку взаємовигідного прийнятного рішення при врегулюванні конфліктних ситуацій між людьми, а також установами, організаціями, країнами та соціумами. Це дослідження підтверджує, що медіація є сучасним способом вирішення конфліктів, який беззаперечно викликає значний інтерес і схвалення у використанні різних соціальних груп населення, наприклад таких, як представники та діячі на політичних аренах, і є дієвим інструментом примирення під час військових конфліктів у роботі з військовослужбовцями, їхніми сім'ями та постраждалими внаслідок військового конфлікту населенням.

Список використаних джерел

- Басова, І. (2024). Медіація в умовах воєнного стану. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Юридичні науки*, 2(70).
- Верховна Рада України. (2021). *Про медіацію* (закон України від 16.11.2021 р. № 1875-IX). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>
- Срьоменко, Г. (2020). *Перспективи розвитку медіації в Україні*. <https://ukrmediation.com.ua/files/content/Perspectyvvy.pdf>
- Озерський, І. (2020). *Актуальні проблеми медіації в юрисдикційному процесі України*. Видавництво ЧНУ ім. Петра Могили.
- Організація Об'єднаних Націй. (1945). *Статут Організації Об'єднаних Націй* (від 26.06.1945). https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf
- Потьомкіна, Ю. (2019, 17 вересня). Секрети медіації. *Юридична газета*, № 38-39 (692–693). <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/sekrety-mediacyi.html>
- Besemer, Christoph. (1994). *Mediation: Vermittlung in Konflikten*. Stiftung Gewaltfreies Leben.
- Bercovitch, J. (1994). The structure and diversity of mediation in international relations. In J. Bercovitch (Ed.), *Mediation in International Relation. Multiple Approaches to Conflict*. Macmillan.
- Bercovitch, J., & Jackson, R. (2009). *Conflict Resolution in the Twenty-first Century*. University of Michigan Press, Ann Arbor.
- Convention for the pacific settlement of international disputes. (1899). <https://docs.pca-cpa.org/2016/01/1899-Convention-for-the-Pacific-Settlement-of-International-Disputes.pdf>
- Crocker, C.A., Hampson, F.O., & Aall, P.R. (2003). Ready for prime time: the when, who and way of international mediation. *Negotiation Journal*, 19(2).
- Miranda, A. (2014). The origins of mediation and the A.D.R. tools. In A. Miranda (Ed.), *Mediation in Europe at the cross-road of different legal cultures*. Arcane.

Moore, Ch.W. (2012). *Mediacje: Praktyczne Strategie Rozwiązywania Konfliktów*. Oficyna.

Pel, Machteld. (2008). *Referral to Mediation: A Practical Guide for an Effective Mediation Proposal*. SDU uitgevers.

UN General Assembly. (1999, Jan 20). *Principles and guidelines for international negotiations: resolution*. <https://www.refworld.org/legal/resolution/unga/1999/en/12208>

United Nations Digital Library. (1971). *Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Cooperation among States in accordance with the Charter of the United Nations*. UN. General Assembly (25th sess.: 1970). <https://digitallibrary.un.org/record/202170?v=pdf>

United Nations. (2018). *UNCITRAL Model Law on International Commercial Mediation and International Settlement Agreements Resulting from Mediation*. https://uncitral.un.org/en/texts/mediation/modellaw/commercial_conciliation

Zartman, I.W., & Touval, S. (1985). International mediation: Conflict resolution and power politics. *Journal of Social Issues*, 41(2), 27–45. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1985.tb00853.x>

Zakowska, Marzena. (2017). Mediation In Armed Conflict. *Security and Defence Quarterly*, 7(4).

References

Basova, I. (2024). Mediation in martial law. *Scientific works of the Interregional Academy of Personnel Management. Legal Sciences. Issue*, 2(70) [in Ukrainian].

Besemer, Christoph. (1994). *Mediation: Vermittlung in Konflikten*. Stiftung Gewaltfreies Leben.

Bercovitch, J. (1994). The structure and diversity of mediation in international relations. In J. Bercovitch (Ed.), *Mediation in International Relation. Multiple Approaches to Conflict*. Macmillan.

Bercovitch, J., & Jackson, R. (2009). *Conflict Resolution in the Twenty-first Century*. University of Michigan Press, Ann Arbor.

Convention for the pacific settlement of international disputes (1899). <https://docs.pca-cpa.org/2016/01/1899-Convention-for-the-Pacific-Settlement-of-International-Disputes.pdf>

Crocker, C.A., Hampson, F.O. & Aall, P.R. (2003). Ready for prime time: the when, who and way of international mediation. *Negotiation Journal*, 19(2)

Miranda, A. (2014). The origins of mediation and the A.D.R. tools. In A. Miranda (Ed.), *Mediation in Europe at the cross-road of different legal cultures*. Arcane.

Moore, Ch.W. (2012). *Mediacje: Praktyczne Strategie Rozwiązywania Konfliktów*. Oficyna.]

Ozersky, I. (2020). *Current problems of mediation in the jurisdictional process of Ukraine*. Petro Mohyla ChNU Publishing House [in Ukrainian].

Pel, Machteld. (2008). *Referral to Mediation: A Practical Guide for an Effective Mediation Proposal*. SDU uitgevers.

Potjomkina, Yu. (2019, Sep 17). Secrets of Mediation. *Legal Newspaper*, No. 38-39 (692–693) [in Ukrainian]. <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/sekrety-mediacyi.html>

UN General Assembly. (1999, Jan 20). *Principles and guidelines for international negotiations: resolution*. <https://www.refworld.org/legal/resolution/unga/1999/en/12208>

United Nations. (2018). *UNCITRAL Model Law on International Commercial Mediation and International Settlement Agreements Resulting from Mediation*. https://uncitral.un.org/en/texts/mediation/modellaw/commercial_conciliation

United Nations. (1945). *Charter of the United Nations* (dated 26.06.1945). https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf

United Nations Digital Library. (1971). *Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Cooperation among States in accordance with the Charter of the United Nations*. UN. General Assembly (25th sess.: 1970). <https://digitallibrary.un.org/record/202170?v=pdf>

Verkhovna Rada of Ukraine. (2021). On mediation (Law of Ukraine dated 16.11.2021 No. 1875-IX) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>

Yeremenko, G. (2020). *Prospects for the development of mediation in Ukraine* [in Ukrainian]. <https://ukrmediation.com.ua/files/content/Perspectyvvy.pdf>

Zakowska, Marzena. (2017). Mediation In Armed Conflict. *Security and Defence Quarterly*, 7(4).

Zartman, I.W., & Touval, S. (1985). International mediation: Conflict resolution and power politics. *Journal of Social Issues*, 41(2), 27–45. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1985.tb00853.x>

Отримано редакцією журналу / Received: 31.10.24

Прорецензовано / 06.11.24

Схвалено до друку / Accepted: 08.11.24

Oliha SLIUSARENKO, PhD (Law)
ORCID ID: 0000-0003-0994-1010
e-mail: olya_sunnyday@ukr.net
National Academy of Security Service of Ukraine, Kyiv, Ukraine

LEGAL NATURE OF MEDIATION IN THE CONDITIONS OF ARMED CONFLICT

B a c k g r o u n d . *Mediation in the realities of the modern world is one of the most common methods of peaceful resolution of armed conflicts, mainly due to its flexible procedure, which allows the parties to voluntarily decide on their participation in mediation, to freely choose a mediator, and to accept or reject the terms of conflict resolution established during the mediation procedures.*

M e t h o d s . *Dialectical, historical, comparative legal methods were used during the study of the reasoning of mediator scientists regarding the expediency of using the mediation procedure during the settlement of conflict situations; systemic-structural, formal-logical methods – to determine provisions that should be taken into account in the process of using mediation in conditions of armed conflict; methods of analysis, generalization and synthesis – for the development of author's proposals regarding the expediency of using the mediation procedure and the direct involvement of mediators in working with military personnel, civilians and during negotiation processes.*

R e s u l t s . *The study of different views of scientists on the role of a mediator – as a mediator directly during international political negotiations and peaceful settlements in the conditions of an armed conflict – is summarized and systematized. The main factors affecting the nature, process and directly the result of mediation in conditions of armed conflict are outlined. The role of a mediator during work on reconciliation with the civilian population and military personnel in conditions of armed conflict, as well as a negotiator during the negotiation process between warring parties is determined, and the mediation procedure is considered as an international instrument of reconciliation. The areas in which it is appropriate to use mediation in practice during various phases of military conflicts and for the sake of building a world culture of reconciliation have been developed and described.*

C o n c l u s i o n s . *The results of this study develop a new approach to the application of the mediation procedure (mediation) during the resolution of armed conflicts, characterize the main subjects of mediation – the parties to the conflict and the mediator, and analyze their decisions regarding the use of the mediation procedure. The study provides a better understanding of the complexity of mediation in an armed conflict. The article proposes to consider mediation as a rapidly growing field and practice of intercultural and international mediation and reconciliation.*

K e y w o r d s : *armed conflict, mediation, mediation procedure, mediation, parties, mediator, reconciliation.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

ГЕОПРОСТОРОВА ПІДТРИМКА

УДК 528.9:355.40:004.65

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2024.60.66-71>

Олександр КОРЕНЕЦЬ¹, канд. геогр. наук
ORCID ID: 0000-0001-6352-9591
e-mail: oleksandr.korenets@knu.ua

Ірина ПІДЛІСЕЦЬКА¹, канд. геогр. наук, доц.
ORCID ID: 0000-0001-6724-2379
e-mail: Irinna2008@univ.net.ua

Наталія ЛИТВИНЕНКО¹, канд. техн. наук, ст. наук. співроб.
ORCID ID: 0000-0002-2203-2746
e-mail: n123n@ukr.net

Тамара КУРАЧ¹, канд. геогр. наук, доц.
ORCID ID: 0000-0002-5989-9431
e-mail: kurachTM@knu.ua

¹Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

**ОСОБЛИВОСТІ СТВОРЕННЯ ВЕКТОРНОЇ ГЕОПРОСТОРОВОЇ БАЗИ ДАНИХ
ДЛЯ ВИКОРИСТАННЯ В ГЕОІНФОРМАЦІЙНОМУ ПОРТАЛІ ЗС УКРАЇНИ**

Вступ. Сучасна ситуація в ЗС України, яка обумовлена війною на території України, визначає необхідність оперативного забезпечення актуальним геопросторовими даними на всіх рівнях. Застосування векторних геопросторових баз даних підрозділами збройних сил провідних країн світу є важливим компонентом підтримки сучасних військових операцій. Ці бази даних надають детальну інформацію про географічні об'єкти, їхній поточний стан, інфраструктуру та інші ключові аспекти, що сприяють ефективному плануванню та виконанню бойових завдань. Мета дослідження – аналіз змісту та етапів формування векторних геопросторових баз даних у збройних силах провідних країн світу та існуючої векторної геопросторової бази даних, яка використовується топографічною службою ЗС України, з метою розроблення рекомендацій та вимог щодо структури та змісту для її застосування в Геоінформаційному порталі ЗСУ.

Методи. Під час написання статті використовувалися загальнонаукові методи аналізу, порівняння, синтезу, аналогії, системного підходу.

Результати. У роботі проведено аналіз структури векторних геопросторових баз даних, які використовуються збройними силами провідних країн світу, що є ключовим елементом підтримки сучасних військових операцій. Наведено основні технічні специфікації та стандарти, що регламентують створення та обмін векторними геопросторовими даними, у тому числі у військовій сфері. За результатами проведеного дослідження розглянуто джерела вихідних даних, визначено вимоги до структури і змісту векторної геопросторової бази даних та запропоновано шляхи вдосконалення для її ефективного використання в Геопорталі ЗС України.

Висновки. Результати дослідження мають практичне значення для розвитку системи геопросторової підтримки ЗС України та можуть бути використані при створенні та модернізації геоінформаційних систем військового призначення, що відповідають стандартам НАТО. У результаті проведеного дослідження автори розробили пропозиції щодо внесення змін до Військового стандарту 01.110.001. "Топогеодезичне забезпечення. База даних картографічної інформації для створення та використання в геоінформаційних системах ArcGis".

Ключові слова: векторна база геопросторових даних, Геоінформаційний портал ЗС України, військові стандарти, геопросторова підтримка військ (сил).

Вступ

Важливість векторних геопросторових баз даних у сучасних дослідженнях можна оцінити за їхньою універсальністю, точністю і гнучкістю у представленні геопросторових об'єктів і явищ. Ці бази даних стали важливими інструментами в різних галузях, у тому числі у військовій сфері. Більшість провідних країн світу вже впродовж 30-ти років розробляють національні специфікації для наборів геопросторових даних (баз геопросторових даних) на різних територіальних рівнях, що є необхідною умовою при створенні національної інфраструктури геопросторових даних. Дані специфікації містять докладний опис структури та змісту набору даних, вимоги до метаданих та якості даних, а отже, створюють необхідні умови для автоматизації процесів інтегрування і використання наборів геопросторових даних зацікавленими користувачами (Карпінський та ін., 2023).

Застосування векторних геопросторових баз даних військовими підрозділами провідних країн світу є важливим компонентом для підтримки сучасних військових

операцій. Такі бази забезпечують доступ до детальної інформації про географічні об'єкти, їхній поточний стан, інфраструктуру та інші критично важливі аспекти, що сприяють ефективному плануванню й виконанню завдань. За допомогою цих даних військові можуть ретельно аналізувати територію, планувати операції з високою точністю, оцінювати умови місцевості, визначати можливі загрози, вибирати оптимальні маршрути для переміщення підрозділів, визначати цілі для артилерійських ударів та проводити розвідку позицій противника.

Мета дослідження – розробити рекомендації щодо структури і вимог до векторної геопросторової бази даних для її застосування в Геопорталі ЗС України на основі аналізу змісту та етапів формування векторних геопросторових баз даних у збройних силах провідних країн світу та існуючої векторної геопросторової бази даних, яка використовується топографічною службою ЗС України.

Методи

Під час написання статті використовувалися загальнонаукові методи: аналізу, порівняння, синтезу, аналогії,

© Коренець Олександр, Підлісецька Ірина, Литвиненко Наталія, Курач Тамара, 2024

системного підходу. Метод аналізу використано для вивчення структури та змісту векторних геопросторових баз даних, дослідження існуючих стандартів НАТО щодо геопросторових даних та специфікацій і технічних вимог до геопросторової бази даних. Метод порівняння застосовувався для зіставлення різних підходів до формування геопросторових баз даних, оцінювання джерел отримання геопросторових даних. Метод синтезу використовувався для формування комплексного бачення структури векторної геопросторової бази даних та розробки рекомендацій щодо вдосконалення векторної бази геоданих для подальшого використання її у Геопорталі ЗС України. Метод аналогії – для адаптації міжнародних стандартів до військових потреб та використання існуючих підходів до створення подібних баз даних. Метод системного підходу – для розгляду геопросторової бази даних як цілісної системи з урахуванням взаємозв'язків між різними компонентами бази даних та забезпеченні комплексного підходу до вирішення поставленої мети (задачі).

Результати

Для підтримання взаємосумісності під час визначення основних вимог до структури і змісту векторної геопросторової бази даних Геопорталу ЗС України варто розглянути систему стандартів НАТО у сфері геопросторової інформації. Стандартизація НАТО – це розроблення та запровадження процедур, проєктних рішень та термінології, щоб досягти необхідного рівня взаємосумісності між країнами або з метою надання рекомендацій щодо багатонаціонального співробітництва. Стандарти НАТО вводяться в дію стандартами (STANAG) та рекомендаціями (STANREC).

Стандарти, які є частиною структури документації, стосуються геопросторової інформації, яка може знадобитися для конкретних оперативних або розвідувальних цілей, але зазвичай не входить до стандартних засобів, і відома як Військова географічна інформація і документація (MGID). MGID містить (Rada, 2019; Курач, & Підлісецька, 2024):

- військову географічну інформацію (MGI) – географічна інформація, необхідна для планування та проведення операцій;
- військову географічну документацію (MGD) – інформація, яка була оцінена, оброблена, узагальнена і опублікована в стандартизованому форматі з метою задоволення військових потреб;
- вибрану національну документацію (SND) – документація з MGI, яка була підготовлена для національних цілей і для відбору Головними підпорядкованими командуваннями для використання в НАТО.

Основними технічними специфікаціями та стандартами, що регламентують створення та обмін векторними геопросторовими даними в середовищі НАТО є (Defence Geospatial..., 2024):

- STANAG 2592 "Структура геопросторової інформації НАТО (NGIF)". У документі визначено загальну архітектуру геопросторової інформації, яка буде використовуватися для створення й обміну стандартизованими геопросторовими даними та сервісами задля посилення оперативної взаємодії в НАТО та з її партнерами. NGIF забезпечує набір інструментів, які сприяють оперативній взаємодії у процесі обміну геопросторовою інформацією і дозволяють надавати спільні інформаційні послуги і сервіси по всій території країн-учасниць НАТО;

- AGeoP – 11.1 "Оборонна топографічна специфікація обміну даними (DТОХ)". Ця специфікація не призначена для графічного представлення даних кінцевому

користувачу. Вона дозволяє надавати повний вміст векторного набору даних, бажано без втрати складності, за допомогою прикладної схеми у форматі GML та базується на документі "DGIWG 253: Специфікація продукту даних Defence Topographic Exchange (DТОХ) Data Product Specification (DPS)";

- AGeoP – 11.4 "Специфікація даних (DPS) оборонної топографічної карти масштабу 1:50 000 (DTM50)" – це поточна базова версія NGIF, що містить DPS для топографічної карти масштабу 1:50 000 (TM50). Вона базується на документі DGIWG 252: "Оборонна топографічна карта масштабу 1:50 000 (DTM50)";

- STANAG 3600 "Топографічні карти місцевості та аеронавігаційні карти 1:250 000 для спільних операцій". Метою цього документа є визначення основних специфікаційних вимог до топографічних карт місцевості та аеронавігаційних карт масштабу 1:250 000, що мають однаково топографічну основу для використання у спільних операціях та інших військових операціях у разі необхідності;

- STANAG 3675 "Умовні знаки топографічних, аеронавігаційних і спеціальних морських карт". Метою документа є стандартизація основних символів, що використовуються на топографічних наземних картах, аеронавігаційних картах і спеціальних морських картах;

- STANAG 3710 "Військові карти міст". Метою цього документа є стандартизація військових карт міст, підготовлених для використання збройними силами НАТО, щоб дозволити військам, яким знайомі такі карти, підготовлені однією країною-членом, використовувати карти, підготовлені іншою країною-членом, без додаткової підготовки або розширеної інтерпретації;

- STANAG 7072 "Векторна карта (VMap) рівень 0". Метою цього документа є реєстрація національного американського стандарту MIL-PRF-89039 "Векторна карта (VMap) рівня 0";

- STANAG 7163 "Векторна карта (VMap) Рівень 1". Документ визначає правила застосування національного американського стандарту MIL-PRF-89033 "Векторна карта (VMap), рівень 1".

У зарубіжних країнах також вже наявні відпрацьовані технологічні рішення щодо створення і використання геоданих. Одним із основних реалізованих проєктів є міжнародна програма спільного геопросторового виробництва (*англ.* Multi-Geospatial Coproduction Program, MGCP). Основним результатом цієї програми є формування векторної бази геопросторових даних глобального охоплення, що використовується членами-учасниками для офіційних урядових і оборонних цілей та для подальшого створення військових топографічних карт у масштабах 1:50 000 та 1:100 000.

MGCP базується на використанні високоточних супутникових знімків. Для створення векторних карт насамперед використовуються комерційні супутникові дані, придбані за рахунок власних коштів країн-учасниць. Крім цього, допускається застосування топографічних карт масштабу 1:50 000 і 1:100 000 державних видань. Країни-учасниці можуть самостійно обирати методику опрацювання та програмне забезпечення для збирання геопросторових даних із вказаних знімків. Окрім цієї програми, кожна країна розробляє власні інструменти, які доповнюють контроль якості. Усі учасники програми надають спільний доступ до них, щоб їх можна було інтегрувати в програмне забезпечення GAIT і, якщо це неможливо, додати до своїх національних процедур контролю якості, досягаючи надійного забезпечення якості на всіх етапах MGCP (Casal Cañizares, 2018).

Відповідно до керівних військових документів (Міністерство оборони України, 2023а), основними завданнями геопросторової підтримки ЗС України є:

- завчасна підготовка території України в щодо геопростору, створення і накопичення геопросторової інформації на закордонну територію;
- геопросторова підтримка постійної бойової готовності ЗС України;
- геопросторова підтримка військ (сил) в операціях (бойових діях).

Основною інформаційною складовою векторної бази даних Геопорталу ЗС України є базові набори геопросторових даних – базові топографічні карти територій, що створюються та поновлюються визначеним для цієї мети картографічним центром топографічної служби ЗС України відповідно до встановлених військових та

державних стандартів. В Україні (станом на середину 2024 р.) розроблено та прийнято 20 військових стандартів серії "110 – Топогеодезичне та навігаційне забезпечення" (Міністерство оборони України, 2024).

Водночас, стандарти національних і регіональних інфраструктур геопросторових даних (ІГД) практично всіх країн ґрунтуються на комплексі стандартів Міжнародної організації зі стандартизації (International Organization for Standardization, ISO) та на специфікаціях Відкритого геопросторового консорціуму (Open Geospatial Consortium, OGC). Результатом такої тісної співпраці стала інтернаціоналізація багатьох стандартів на геопросторові дані, які вже використовувались, що зрештою забезпечило значну гармонізацію і сумісність міжнародних та національних стандартів на основі функціонування глобальної інфраструктури стандартизації геопросторової інформації (рис. 1) (Карпінський та ін., 2023).

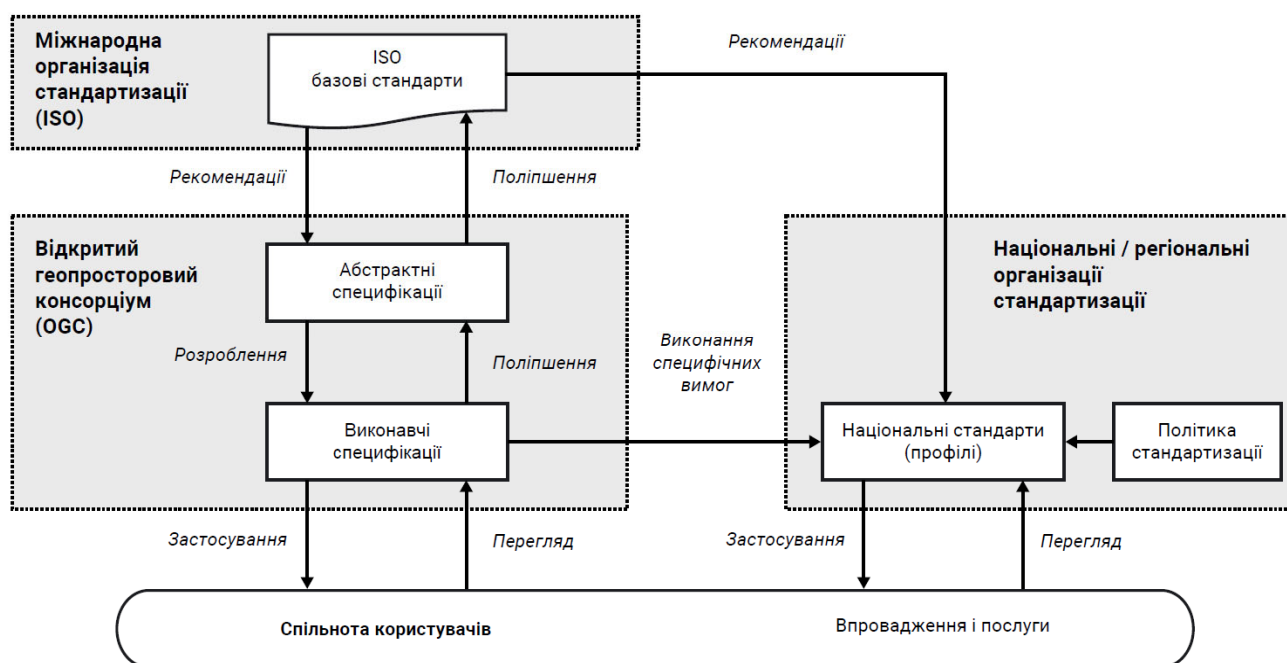

Рис. 1. Глобальна інфраструктура стандартизації у сфері геопросторової інформації (Карпінський та ін., 2023)

Особливості національної стандартизації полягають у різних правилах, що регулюють схвалення стандартів ISO у кожній із країн. Стандартизація географічної інформації, яка становить основу нормативного забезпечення створення наборів базових і тематичних даних національної ІГД в Україні, докладно розглянуто в роботах (Карпінський, Лященко, & Лазоренко-Гевель, 2021; Карпінський, Лященко, & Окада Ясуюкі, 2016). Визначення вимог до даних є важливим кроком у процесі створення геопросторової бази даних. У цьому процесі є кілька етапів, кожен з яких має свої особливості та вимоги. Планування і постановка цілей є фундаментальним етапом у визначенні структури, функцій і використання бази даних. Цей процес вимагає глибокого розуміння технічних і методологічних аспектів збору, зберігання, обробки та аналізу географічних даних, а також потреб користувачів.

Основним програмним продуктом для роботи з геопросторовими даними в ЗС України визначено ArcGIS компанії ESRI (США) (Міністерство оборони України, 2020), а як програмна складова Геопорталу ЗС України

застосовується серверне програмне багатокористувачське забезпечення ArcGIS Server. Тому основу бази геоданих, що буде використовуватися в Геопорталі ЗС України, має становити об'єктно-орієнтована модель даних (geodatabase data model), яка спроможна описувати природну поведінку і співвідношення просторових об'єктів. Призначення цієї моделі полягає в тому, щоби надати можливість створювати більш ґрунтовні просторові об'єкти шляхом надання їм природної поведінки, а також визначення будь-яких співвідношень просторових об'єктів. Модель даних бази геоданих зближує фізичну і логічну моделі даних. Об'єкти даних в базі геоданих являють собою майже ті ж самі об'єкти, які визначаються в логічній моделі даних. Також модель даних бази геоданих дозволяє реалізовувати більшість особливих типів поведінки об'єктів без необхідності написання програмного коду. Ці типи поведінки реалізуються за допомогою доменів (domains), правил перевірки коректності (validation rules) та інших функцій, які можна забезпечити програмними засобами ArcGIS. Написання програмного коду

необхідно тільки для визначення більш спеціалізованої поведінки просторових об'єктів.

Метою створення векторної геопросторової бази даних є оновлення та підготовка до видання в електронному вигляді аркушів базової цифрової топографічної карти масштабу 1:50 000 у світовій геодезичній системі координат WGS-84 для забезпечення актуальності цифрової картографічної основи та її розміщення на Геоінформаційному порталі ЗС України, використання геопросторових даних у геоінформаційних підсистемах автоматизованих систем управління ЗСУ та для забезпечення офсетного і плотерного друку тиражів аркушів топографічної карти в системі координат WGS-84, універсальній поперечно-циліндричній проєкції Меркатора (UTM) з нанесеною системою цілеуказання MGRS. (Міністерство оборони України, 2023b). Геопросторові дані векторної геобазис складаються з восьми сегментів (Міністерство оборони України, 2011): математичні елементи, елементи планової та висотної основи; рельєф суші; гідрографія і гідротехнічні споруди; населені пункти; промислові, сільськогосподарські та соціально-культурні об'єкти; дорожня мережа і дорожні споруди; рослинний покрив та ґрунти; політико-адміністративний устрій, огорожі та окремі природні явища та об'єкти.

Щодо джерел вихідних даних для формування векторної бази даних, то вони можуть бути різноманітними: від супутникових зображень до даних з датчиків, даних з різних баз даних ЗС України та інших джерел. Кожне із цих джерел має свої особливості, які впливають на те, як дані збираються, обробляються та використовуються.

Зауважимо, що джерела даних можуть відрізнятися за рівнем точності та надійності. Одні з них надають детальніші й точніші відомості, тоді як інші можуть бути менш достовірними або застарілими. Тому важливо ретельно підходити до вибору джерел даних і враховувати їхні можливі обмеження. Важливими й надійними джерелами є векторні дані, створені підрозділами топографічної служби ЗС України, а також вихідні дані з Національної інфраструктури геопросторових даних України. Основними методами збирання геопросторових даних залишаються такі:

- безпілотні зйомки, що можуть включати аерофото зйомку, лазерне сканування, тепловізійну та інші види мультиспектральних зйомок;
- наземні геодезичні зйомки;
- дані космічних зйомок, які отримані з супутників або інших космічних апаратів.

Також не слід забувати, що в умовах війни повноцінне використання наземних геодезичних зйомок, що є найточнішим методом, обмежене через безпекові ризики та недоступність деяких територій. У таких випадках, супутникове дешифрування та штучний інтелект можуть стати важливими інструментами для збирання та аналізу геопросторових даних та їх використання для створення векторних баз даних.

Структура та зміст векторних геопросторових баз даних відіграють вирішальну роль у забезпеченні точності та ефективності управління просторовими даними. Ці бази даних призначені для зберігання та організації географічної інформації таким чином, щоб забезпечити ефективний аналіз, візуалізацію та пошук просторових даних. Щоб відповідати вимогам таких баз даних, необхідно враховувати кілька ключових аспектів.

По-перше, структура векторної геопросторової бази даних має бути ретельно розроблена для розміщення різних типів просторових даних. Це включає визна-

чення відповідних моделей даних, таких як точки, лінії та полігони, для представлення різних географічних об'єктів. Крім того, база даних повинна підтримувати зберігання атрибутивних даних, пов'язаних із цими функціями, дозволяючи інтегрувати як просторову, так і непросторову інформацію.

По-друге, вміст векторної геопросторової бази даних має відповідати певним стандартам і рекомендаціям. Це забезпечує узгодженість і взаємодію між різними базами даних і програмами. Наприклад, база даних має бути створена і наповнюватись даними у визначеній системі координат, щоб точно відображати поверхню Землі. Крім того, база повинна містити метадані, які надають важливу інформацію про джерела даних, якість і частоту оновлення.

Нарешті, масштабованість і продуктивність векторної геопросторової бази даних є ключовими елементами. Оскільки обсяг просторових даних продовжує експоненціально зростати, то база даних має бути здатна ефективно обробляти великі набори даних. Це передбачає впровадження відповідних методів індексування та оптимізації просторових запитів для забезпечення швидкого пошуку та аналізу просторових даних. Крім того, база даних повинна підтримувати стратегії стиснення даних і розділення даних для оптимізації можливостей зберігання та обробки.

Таким чином, структура та зміст векторної геопросторової бази даних для використання в Геоінформаційному порталі ЗС України повинна відповідати вимогам національних та міжнародних стандартів з географічної інформації, а її розробка має базуватися на таких основних принципах:

- 1) безстрокове використання та підтримка бази даних;
  - 2) послідовне застосування методології модельно-керованої архітектури на всіх етапах проєктування, впровадження та експлуатації;
  - 3) забезпечення повноти класів топографічних об'єктів та їх атрибутів для моделювання та зберігання всіх необхідних об'єктів у базі даних;
  - 4) унікальність і повнота ідентифікації об'єктів з присвоєнням кожному унікального ідентифікатора та коду відповідно до класифікаторів;
  - 5) топологічна узгодженість моделей об'єктів на рівні топології для суміжних та перехресних об'єктів;
  - 6) підтримка метаданих для класів об'єктів, їх екземплярів, атрибутів та версій із реєстрацією будь-яких змін;
  - 7) використання об'єктно-орієнтованої системи керування базами даних для інтеграції інформаційних ресурсів в одному СУБД середовищі з розширеннями для геопросторових даних;
  - 8) гармонізація моделей геопросторових даних, форматів обміну та процедур оцінювання якості за міжнародними стандартами ISO 19100 "Географічна інформація/Геоматика";
  - 9) реалізація засобів редагування й оновлення даних за результатами топографічного моніторингу місцевості.
- Концептуальна модель бази геоданих має бути представлена в прикладній схемі з використанням уніфікованої мови моделювання незалежно від середовища реалізації. Схеми реалізації для різних підходів (реляційних, об'єктно-реляційних баз даних, XML-файлів, специфікацій API веб-сервісів) повинні генеруватися автоматично з прикладної схеми, при цьому зміни вимог вносяться лише на рівні схеми, а не до самої реалізації. Для забезпечення методології модельно-керованої архітектури має бути розроблена специфікація відповідно до національного стандарту ДСТУ ISO 19131 "Географічна інформація".

Специфікація геоінформаційного продукту". Логічне моделювання елементів геопросторових об'єктів та організація доступу до бази даних мають відповідати стандартам ISO 19100 та консорціуму OGC (Карпінський та ін., 2023).

Структура і зміст базових геопросторових даних повинні бути визначені у прикладній схемі за ДСТУ ISO 19109:2017 "Географічна інформація. Правила для прикладної схеми", схемах просторових об'єктів за ДСТУ ISO 19107:2017 та ДСТУ 8774:2018 "Географічна інформація. Правила моделювання геопросторових даних".

Класи об'єктів базових наборів геопросторових даних мають бути чітко визначені, з описом методів створення об'єктів та їх просторового представлення. Для кожного класу слід визначити вузлові точки для встановлення топологічних відношень та особливості опису просторових властивостей за різними джерелами.

Правила цифрового опису класів об'єктів мають визначати їх структуру, склад, кодування та правила подання цифрових даних, що містять просторові характеристики (геометрію) об'єктів, їх атрибути, просторово-логічні зв'язки з іншими об'єктами та метадані про джерела, точність і актуальність характеристик об'єктів. Ці правила мають бути використані також під час розробки топологічних правил цілісності бази геоданих.

Таким чином, вимоги до структури та змісту векторної геопросторової бази даних важливі для ефективного управління просторовими даними. Ретельно розробляючи структуру бази даних, дотримуючись стандартів і забезпечуючи масштабованість і продуктивність, вона здатна забезпечити точне й ефективне зберігання, пошук і аналіз просторових даних у Геоінформаційному порталі ЗС України.

Дискусія і висновки

У результаті проведеного дослідження встановлено, що створення векторної геопросторової бази даних для Геоінформаційного порталу ЗС України має базуватися на комплексному застосуванні міжнародних стандартів (ISO, OGC), стандартів НАТО – STANAG та національних військових стандартах, що забезпечить інтероперабельність даних та їх ефективне використання в межах оборонного сектору. Визначено, що структура та зміст векторних геопросторових баз даних мають відповідати основним принципам: дотриманню методології модельованої архітектури, повноті класів топографічних об'єктів та їх атрибутів, унікальності та повноті ідентифікації об'єктів, топологічній узгодженості геометричних моделей, підтримці метаданих, використанню об'єктно-орієнтованої СУБД, відповідності та узгодженості моделей даних відповідно до міжнародних стандартів та реалізація засобів редагування й оновлення даних. Встановлено необхідність використання різноманітних джерел даних для наповнення бази, включаючи дані безпілотних зйомок, наземних геодезичних зйомок та космічних зйомок, з обов'язковим урахуванням їх надійності та актуальності, особливо в умовах воєнного стану. Результати дослідження мають практичне значення для розвитку системи геопросторової підтримки ЗС України та можуть бути використані при створенні та модернізації геоінформаційних систем військового призначення, що відповідають стандартам НАТО. У результаті проведеного дослідження автори розробили пропозиції щодо внесення змін до Військового стандарту 01.110.001. "Топогеодезичне забезпечення. База даних картографічної інформації для створення та використання в геоінформаційних системах ArcGis" (Міністерство оборони України, 2011).

Внесок авторів: Олександр Коренець – концептуалізація, написання – перегляд і редагування; Ірина Підлісецька – аналіз джерел, написання – оригінальна чернетка; Наталія Литвиненко – концептуалізація, написання – перегляд і редагування; Тамара Курач – методологія, аналіз джерел.

Список використаних джерел

- Карпінський, Ю.О., Лященко, А.А., Лазоренко, Н.Ю., & Кін, Д.О. (2023). *Основи створення інтероперабельних геопросторових даних*. Київський національний університет будівництва і архітектури. https://www.researchgate.net/publication/372980737_Osnovi_stvorennia_int_erooperabelnih_geoprostorovih_danih
- Карпінський, Ю.О., Лященко, А. А., & Лазоренко-Гевель, Н. Ю. (2021). *Основи ГІС. Стандартизація географічної інформації*. Київський національний університет будівництва і архітектури. https://library.knuba.edu.ua/books/15_1_21_3.pdf
- Карпінський, Ю.О., Лященко, А.А., & Окада Ясуюкі. (2016). Склад і принципи розроблення національного профілю стандартів з географічної інформації. *Інженерна геодезія*, 63, 110–121. <https://repository.knuba.edu.ua/items/eb074bc4-ba34-4fc9-94aa-25268e4e46fd>
- Курач, Т., & Підлісецька, І. (2024). Стандарти НАТО для підготовки та обміну геопросторовими даними у військовій сфері. *Матеріали Міжнародної науково-технічної конференції "GeoForum-2024"* (с. 72–74). Видавництво Львівської політехніки. http://zgt.com.ua/wp-content/uploads/2024/04/%D0%A2%D0%95%D0%97%D0%98_%D0%93%D0%95%D0%9E%D0%A4%D0%9E%D0%A0%D0%A3%D0%9C_2024.pdf
- Міністерство оборони України. (2011). *Топогеодезичне забезпечення. База даних картографічної інформації для створення та використання в геоінформаційних системах ArcGis*. (ВСТ 01.110.001 – 2011 (01)). Центральне управління метрології і стандартизації Збройних Сил України.
- Міністерство оборони України. (2020). *Настанова "Підготовка геопросторових даних" ВКДП 10-159(03).01*. Командування сил підтримки.
- Міністерство оборони України. (2023а). *Доктрина з геопросторової підтримки Збройних Сил України (ПДП 10-(30,31)159)*. Командування сил підтримки.
- Міністерство оборони України. (2023б). *Інструкція зі створення оригіналів топографічних карт у світовій геодезичній системі WGS-84, картографічній проекції Меркатора (UTM), системі цілеуказання MGRS масштабів 1:25 000, 1:50 000, 1:100 000, 1:200 000, 1:500 000, 1:1 000 000* (наказ Міністерства оборони України від 18.09.2023 № 563).
- Міністерство оборони України. (2024). *Каталог військових стандартів станом на 31.07.2024*. Головне управління технічного оцінювання та контролю якості озброєння та військової техніки. https://www.mil.gov.ua/content/mil_standard/20_08_2024_Kataloh_viiskovykh_standartiv.pdf
- Casal Cañizares, R.J. (2018). Multinational cooperation. *Geospatial co-production program MGCP. Revista Internacional Mapping*, 27(190), 16–24. <https://ojs.revistamapping.com/MAPPING/article/view/143>
- Defence Geospatial Information Working Group. (2024). *DGIWG Standards*. <https://dgiwg.org/documents/dgiwg-standards>
- Rada, J. (2019). Smart defence: Joint geospatial support in NATO. *GeoScape. Sciendo*, 13(2), 98–105. <https://doi.org/10.2478/geosc-2019-0009>

References

- Casal Cañizares, R. J. (2018). Multinational cooperation. *Geospatial co-production program MGCP. Revista Internacional Mapping*, 27(190), 16–24. <https://ojs.revistamapping.com/MAPPING/article/view/143>
- Defence Geospatial Information Working Group. (2024). *DGIWG Standards*. <https://dgiwg.org/documents/dgiwg-standards>
- Karpinsky, Y.O., Lyashchenko, A.A., Lazorenko, N.Y., & Kin, D.O. (2023). *Fundamentals of creating interoperable geospatial data*. Kyiv National University of Construction and Architecture [in Ukrainian]. https://www.researchgate.net/publication/372980737_Osnovi_stvorennia_int_erooperabelnih_geoprostorovih_danih
- Karpinsky, Y.O., Lyashchenko, A.A., & Lazorenko-Gevel, N. (2021). *Fundamentals of GIS. Standardization of geographic information*. Kyiv National University of Construction and Architecture [in Ukrainian]. https://library.knuba.edu.ua/books/15_1_21_3.pdf
- Karpinsky, Y.O., Lyashchenko, A.A., & Okada Yasuyuki (2016). Composition and principles of development of the national profile of standards for geographic information. *Engineering geodesy*, 63, 110–121 [in Ukrainian]. <https://repository.knuba.edu.ua/items/eb074bc4-ba34-4fc9-94aa-25268e4e46fd>
- Kurach, T., & Pidlisetska, I. (2024). NATO Standards for the preparation and exchange of geospatial data in the military sphere. *Proceedings of the International Scientific and Technical Conference "GeoForum-2024"* (pp. 72–74). Lviv Polytechnic Publishing House [in Ukrainian]. http://zgt.com.ua/wp-content/uploads/2024/04/%D0%A2%D0%95%D0%97%D0%98_%D0%93%D0%95%D0%9E%D0%A4%D0%9E%D0%A0%D0%A3%D0%9C_2024.pdf
- Ministry of Defense of Ukraine. (2011). *Topogeodetic support. Database of cartographic information for creation and use in geographic information systems ArcGIS*. (VST 01.110.001 – 2011 (01)). Central Directorate for Metrology and Standardization of the Armed Forces of Ukraine [in Ukrainian].
- Ministry of Defense of Ukraine. (2020). *Guidance "Geospatial data preparation" VKDP 10-159(03).01*. Support Forces Command [in Ukrainian].

Ministry of Defense of Ukraine. (2023a). *Doctrine of geospatial support for the Armed Forces of Ukraine (PDP 10-(30,31)159)*. Support Forces Command [in Ukrainian].

Ministry of Defense of Ukraine. (2023b). *Instruction for the creation of original topographic maps in the world geodetic system WGS-84, Mercator projection (UTM), and MGRS targeting system at scales 1:25,000, 1:50,000, 1:100,000, 1:200,000, 1:500,000, 1:1,000,000* (order of the Ministry of Defense of Ukraine dated September 18, 2023 No. 563) [in Ukrainian].

Ministry of Defense of Ukraine. (2024). *Catalog of Military Standards as of 31.07.2024*. Main Directorate for Technical Evaluation and Quality Control of Weapons and Military Equipment [in Ukrainian]. https://www.mil.gov.ua/content/mil_standard/20_08_2024_Kataloh_viiskovykh_standartiv.pdf

Rada, J. (2019). Smart defence: Joint geospatial support in NATO. *GeoScape. Sciendo*, 13(2), 98-105. <https://doi.org/10.2478/geosc-2019-0009>

Отримано редакцією журналу / Received: 30.10.24
Прорецензовано / Revised: 06.11.24
Схвалено до друку / Accepted: 08.11.24

Oleksandr KORENETS¹, PhD (Geogr.)
ORCID ID: 0000-0001-6352-9591
e-mail: oleksandr.korenets@knu.ua

Iryna PIDLISETSKA¹, PhD (Geogr.), Assoc. Prof.
ORCID ID: 0000-0001-6724-2379
e-mail: Irinna2008@univ.net.ua

Natalia LYTVYENENKO¹, PhD (Engin.), Senior Researcher
ORCID ID: 0000-0002-2203-2746
e-mail: n123n@ukr.net

Tamara KURACH¹, PhD (Geogr.), Assoc. Prof.
ORCID ID: 0000-0002-5989-9431
e-mail: kurachTM@knu.ua

¹Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

FEATURES OF CREATING A VECTOR GEOSPATIAL DATABASE FOR USE IN THE GEOINFORMATION PORTAL OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE

Background. *The current situation in the Armed Forces of Ukraine, driven by the ongoing war on Ukrainian territory, underscores the critical need for timely provision of up-to-date geospatial data at all command levels. The use of vector geospatial databases by units and divisions of the armed forces of leading nations is a fundamental component of supporting modern military operations. These databases enable the acquisition of detailed information on geographic features, their status, infrastructure, and other essential aspects that assist the armed forces in effectively planning and executing assigned missions. The objective of this research is to analyze the content and stages of vector geospatial database formation within the armed forces of leading nations, as well as the existing vector geospatial database employed by the topographic service of the Armed Forces of Ukraine to develop recommendations and requirements for its structure and content for application in the Geoinformation Portal of the Armed Forces of Ukraine.*

Methods. *In the preparation of this article, general scientific methods such as analysis, comparison, synthesis, analogy, and a systematic approach were utilized.*

Results. *The study analyzes the structure of vector geospatial databases used by the armed forces of leading countries, which are essential in supporting modern military operations. The key technical specifications and standards regulating the creation and exchange of vector geospatial data, including in the military sector, are presented. Based on the research findings, the sources of initial data were reviewed, requirements for the structure and content of a vector geospatial database were defined, and potential enhancements for its effective use within the Geoinformation Portal of Armed Forces of Ukraine were proposed.*

Conclusions. *The research outcomes hold practical significance for the advancement of the geospatial support system within the Armed Forces of Ukraine and can be utilized in the development and modernization of military geoinformation systems that meet NATO standards. Because of this study, the authors have put forward proposals for amendments to Military Standard 01.110.001, "Topogeodetic Support. Cartographic Information Database for Creation and Use in ArcGIS Geoinformation Systems."*

Keywords: *vector geospatial database, Geoinformation Portal of Armed Forces of Ukraine, military standards, geospatial support for forces (troops).*

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

УДК 355.4:004.6:528.9
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2024.60.72-76>

Дмитро ОЛЕКСЕНКО, нач. від.
ORCID ID: 0009-0005-0983-8605
e-mail: dimaoleksenko0436@gmail.com
Військова частина А4983, смт. Коцюбинське, Україна

Сергій МІРЗОЯН, заст. нач. від.
ORCID ID: 0009-0006-5888-9481
e-mail: mirzoiansergii@gmail.com
Військова частина А4983, смт. Коцюбинське, Україна

ВІДОБРАЖЕННЯ ОПЕРАТИВНОЇ ОБСТАНОВКИ У ВІЙСЬКОВИХ ШТАБАХ ЗА ДОПОМОГОЮ ARCGIS: ІНСТРУМЕНТИ ТА МОЖЛИВОСТІ

Вступ. Проаналізовано роль сучасних інструментів геоінформаційних систем (ГІС), зокрема ArcGIS, у відображенні оперативної обстановки у військових угрупованнях. Вказано на важливість точного й оперативного нанесення обстановки для підтримки прийняття рішень під час планування військових операцій та оперативного реагування на зміни ситуації. Особливу увагу приділено можливостям програмного забезпечення для інтеграції даних із різних джерел (супутникові знімки, розвіддані) та їх візуалізації у вигляді інтерактивних карт.

Методи. Дослідження ґрунтується на порівняльному аналізі функціональних можливостей ArcGIS та CorelDRAW для вирішення задач відображення оперативної обстановки. У процесі дослідження застосовано аналіз наукових джерел, а також практичний аналіз кейсів, що стосуються використання ArcGIS у військових операціях, з метою визначення його переваг у геоприв'язці та обробці просторових даних.

Результати. Аналіз показав, що ArcGIS забезпечує точнішу геоприв'язку та інтеграцію просторових даних, що важливо для своєчасного нанесення змін у динамічному військовому середовищі. ArcGIS пропонує потужні функції автоматизації, що мінімізує ручну роботу та підвищує швидкість оновлення оперативної обстановки. CorelDRAW, у свою чергу, має обмежені можливості щодо географічної прив'язки та просторового аналізу.

Висновки. Використання ArcGIS дозволяє військовим угрупованням швидко і точно реагувати на зміни в оперативній обстановці. Завдяки інтеграції та автоматизації обробки даних ArcGIS підвищує якість планування операцій та оперативних рішень. Подальші дослідження можуть бути зосереджені на вдосконаленні ГІС-технологій для військових застосувань та їх адаптації до сучасних вимог.

Ключові слова: оперативна обстановка, військові угруповання, геоінформаційні системи, ArcGIS, CorelDRAW, візуалізація даних, автоматизація, просторовий аналіз.

Вступ

Відображення оперативної обстановки у військових угрупованнях є важливим елементом для забезпечення ефективності та успішності військових операцій, адже чітке уявлення про оперативну ситуацію дозволяє командирам швидко реагувати на зміни, приймаючи виважені рішення. У бойових умовах час є вирішальним фактором, а актуальна інформація надає можливість миттєво коригувати дії. Маючи повну картину оперативної ситуації, командування може не тільки реагувати на поточні загрози, а й прогнозувати можливі сценарії розвитку подій, готуючи підрозділи до майбутніх викликів і підвищуючи ефективність стратегічного планування. Це відображення охоплює не лише інтеграцію та аналіз даних, що стосуються ситуації на полі бою, але й їх візуалізацію у формі, що є зрозумілою та доступною для кінцевих користувачів. Така інтеграція є необхідною умовою для надання командирам достовірної інформації, яка є основою для прийняття оперативних рішень і формування стратегічних планів дій. Сучасні технології інформаційних систем дозволяють акумулювати дані з численних джерел, включаючи супутникові знімки, розвідувальні дані, інформацію з безпілотних літальних апаратів (БПЛА) та повідомлення з місця подій. Це дозволяє відстежувати динамічні зміни на полі бою в режимі реального часу, що вкрай важливо у контексті оперативної ситуації. Важливість швидкого та точного відображення обстановки важко переоцінити, адже це безпосередньо впливає на здатність виявляти нові загрози, аналізувати ворожі дії та вчасно коригувати власні стратегії ведення бою. Для досягнення зазначених цілей необхідне високоякісне програмне забезпечення (ПЗ), яке б гарантувало необхідний рівень точності та достовірності інформації (Кравець, Полець, & Жидков, 2020).

Останнім часом спостерігається тенденція до використання графічних програм для відображення оперативної обстановки у військових умовах. На перший погляд, ці програми можуть здаватися придатними для таких завдань, оскільки вони дозволяють створювати візуально привабливі зображення. Проте їхній творчий підхід до візуалізації не завжди відповідає вимогам до точності та достовірності, що в умовах бойових дій критично важливо. У зв'язку з цим у цій статті розглянуто можливості використання ArcGIS (<https://www.arcgis.com/index.html>) як спеціалізованого інструменту для нанесення та використання оперативної обстановки. ArcGIS як геоінформаційна система спеціалізується на обробці та візуалізації просторових даних, що забезпечує точність і швидкість, необхідні у військових операціях.

Метою статті є проведення всебічного аналізу можливостей ArcGIS у контексті відображення оперативної обстановки у військових угрупованнях. Основним **завданням** є оцінювання переваг використання ArcGIS порівняно з графічним редактором CorelDRAW щодо забезпечення точності та оперативності при відображенні обстановки. У рамках цього аналізу стаття спрямована на виявлення ключових аспектів ArcGIS, які можуть значно підвищити ефективність управлінських рішень та оперативності дій в умовах сучасних бойових ситуацій.

Методи

Для досягнення поставлених цілей і завдань дослідження був застосований комплексний методологічний підхід, який передбачав літературний аналіз, порівняльний аналіз програмного забезпечення, емпіричне дослідження, кількісні та якісні методи, а також системний підхід. Насамперед було проведено огляд сучасних наукових публікацій, звітів і досліджень, які стосуються

використання географічних інформаційних систем (ГІС) у військових операціях. Цей аналіз дозволив виявити основні тенденції, переваги та недоліки існуючих технологій у відображенні оперативної обстановки. Далі було проведено оцінювання функціональних можливостей ArcGIS порівняно з CorelDRAW та іншими графічними редакторами, що включало визначення критеріїв, таких як географічна прив'язка, автоматизація процесів і візуалізація даних. Оцінювання географічної прив'язки дозволило проаналізувати можливості картографічного представлення даних щодо точності прив'язки до географічних координат, тоді як оцінювання автоматизації процесів виявило здатність ПЗ автоматизувати такі рутинні завдання, як оновлення карт та інтеграція нових даних. Визначення ефективності візуального представлення оперативної інформації також стало важливим аспектом, оскільки це впливає на зручність використання для кінцевих користувачів.

Емпіричне дослідження базувалося на реальних кейсах використання ArcGIS у військових операціях, що передбачало детальний аналіз функціонування програмного забезпечення в умовах бойових дій. Зібрані дані охоплювали інформацію про швидкість прийняття рішень, точність інформації та оперативність реагування на зміни обстановки. Для оцінювання результатів були використані комбіновані методи, зокрема кількісні дані, отримані через статистичні показники, а також якісні дані, що базувалися на інтерв'ю з військовими експертами та користувачами програмного забезпечення. Цей підхід забезпечив глибше розуміння переваг і недоліків різних інструментів, а також інтеграцію всіх результатів дослідження в єдину систему. Це дало змогу виявити ключові фактори, які впливають на ефективність управлінських рішень у військових угрупованнях. Таким чином, запропонований методологічний підхід надав можливість всебічно дослідити потенціал програмного забезпечення ArcGIS у контексті відображення оперативної обстановки, що сприяло формуванню обґрунтованих висновків та рекомендацій для подальшого використання в галузі військових технологій.

Результати

У сучасних умовах управління інформацією, особливо в контексті оперативної обстановки, ефективно візуальне відображення даних стає важливим фактором для прийняття обґрунтованих рішень. Сучасні військові та оперативні структури покладаються на інструменти, які дозволяють не лише обробляти, а й інтерпретувати дані в зрозумілому форматі. Кожне із цих програмних рішень має свої унікальні особливості та функціональні можливості, які можуть суттєво впливати на ефективність їх використання в різних ситуаціях. CorelDRAW відомий своєю потужною функціональністю для роботи з векторною графікою та традиційно використовується в галузі графічного дизайну для створення різноманітних візуалізацій. Однак його застосування для відображення оперативної обстановки має кілька суттєвих обмежень, які потребують детального аналізу. Однією з основних проблем є відсутність географічної прив'язки при створенні картографічних матеріалів. У цьому контексті карта в CorelDRAW виступає лише як звичайне растрове зображення, яке не має прив'язки до конкретних географічних координат. Це унеможливорює точне визначення координат і значно ускладнює інтеграцію карт із іншими географічними даними.

На противагу CorelDRAW, програмне забезпечення ArcGIS, розроблене компанією Esri, є спеціалізованим програмним продуктом для географічних інформаційних систем (ГІС), що пропонує широкий спектр можливостей для візуалізації, аналізу та управління просторовими даними. ArcGIS забезпечує точну географічну прив'язку картографічних матеріалів, що дозволяє створювати карти, які чітко прив'язані до реальних географічних координат (огляд додаткових модулів ArcGIS: <https://desktop.arcgis.com/en/arcmap/latest/extensions/main/about-arcgis-for-desktop-extensions.htm>). Це дозволяє користувачам безпосередньо визначати координати точок на карті, просто наводячи курсор на потрібну область. Завдяки цьому інтеграція картографічних даних з іншими географічними інформаційними системами стає значно простішою та точнішою. ArcGIS також дозволяє ефективно управляти великими обсягами просторових даних завдяки оптимізації зберігання та обробки інформації. Це зменшує час, необхідний для збереження та експорту карт, що забезпечує швидкість оновлення і розповсюдження даних. Крім того, система ArcGIS пропонує потужні інструменти для автоматизації процесів, такі як автоматичне оновлення карт, інтеграція нових даних, аналіз просторових відносин і моделювання сценаріїв (Пермяков, & Сбітнев, 2008). Ці функції спрощують і прискорюють робочі процеси, дозволяючи оперативно реагувати на зміни в обстановці. Ще однією важливою перевагою ArcGIS є система анотацій, яка автоматизує процес додавання підписів і текстових елементів на карті. Анотації в ArcGIS дозволяють швидко і точно додавати інформацію на карту, зберігаючи її в структурованому форматі, що забезпечує консистентність і легкість у внесенні змін. Це значно спрощує процес створення підписів і зменшує ризик помилок, що важливо у ситуаціях, де точність і швидкість критично важливі.

Розглянемо більш детально інструменти, які пропонує програмне забезпечення ArcGIS, зокрема в його версіях ArcGIS Pro та ArcMap, що можуть суттєво сприяти процесу введення і відображення оперативної обстановки (Герасимов, & Локазюк, 2007; Esri Products: <https://www.esri.com/en-us/arcgis/products>; Military Tools for ArcGIS: <https://esri.github.io/military-tools-desktop-addins>). ArcGIS Pro вирізняється потужними інструментами для тривимірної аналітики, аналізу просторових даних, редагування інформації та автоматизації геообробки, що забезпечують високий рівень інтеграції та функціональності. В ArcGIS Pro також доступні потужні інструменти для аналізу просторових даних. Геостатистичний аналіз, який застосовує такі методи, як "Kriging" і "IDW (Inverse Distance Weighting)", забезпечує можливість проведення складних статистичних аналізів для створення просторових прогнозів і моделей. Це важливо для оцінювання і прогнозування різних параметрів на основі зразків даних, що є необхідним для прийняття обґрунтованих рішень. Редагування даних в ArcGIS Pro відбувається у зручному та інтуїтивно зрозумілому редакторському інтерфейсі, що дозволяє виконувати завдання редагування, такі як створення та модифікація об'єктів, редагування атрибутів і управління шарами. Інструменти редагування забезпечують можливість здійснювати редагування даних у реальному часі з одночасним переглядом результатів, що суттєво спрощує процес коригування та перевірки точності інформації. Інтеграція з Python через бібліотеку "ArcPy" відкриває додаткові можливості для створення сценаріїв, що автоматизують завдання,

розширюючи функціональність і оптимізуючи складні процеси обробки даних.

Для аналізу і візуалізації даних використовуються інструменти "Symbology", які дозволяють налаштувати стилі і символіку карт, що допомагає представити дані в зрозумілій та інформативній формі. Інструменти для "Data Analysis" дозволяють виконувати детальний аналіз даних, створювати тематичні карти та аналізувати просторові тренди, що суттєво допомагає виявляти патерни і тренди в інформації. Military Tools for ArcGIS є спеціалізованим модулем для військових задач в ArcGIS Pro та ArcMap, який надає потужний набір інструментів для роботи з військовими символами та нанесення оперативної обстановки. Використання Military Tools for ArcGIS значно спрощує процес нанесення та відображення елементів обстановки, таких як розташування сил, зон відповідальності, а також кордонів контролю та інших військових об'єктів. Military Tools for ArcGIS є спеціалізованим набором інструментів, що забезпечують точне відображення оперативної обстановки та спрощують нанесення військових символів і тактичних елементів на карти. Серед ключових функцій цього модуля виділяємо координатний калькулятор, що дозволяє швидко і точно здійснювати обчислення та конвертацію координат між різними системами. Це особливо корисно при роботі в умовах, де потрібно інтегрувати дані з різних джерел і забезпечити їхню узгодженість за координатами, що сприяє більш ефективному плануванню та контролю. Ще однією важливою функцією Military Tools for ArcGIS є інструмент для планування маршрутів та точок дії. Цей інструмент дозволяє наносити маршрути руху військ чи техніки на картографічні дані, забезпечуючи візуалізацію майбутніх переміщень і сприяючи кращому розумінню оперативної обстановки. Він дозволяє не лише простежити траєкторії руху, але й позначити ключові точки, де можуть здійснюватися маневри або зупинки. Таке планування є важливим для координації підрозділів та ефективного використання ресурсів під час операцій.

Military Symbol Editor – один із центральних інструментів, який дозволяє застосовувати точні військові символи відповідно до міжнародних стандартів, таких як MIL-STD-2525D та APP-6. Використання цих стандартів забезпечує уніфікацію символів на карті, що критично важливо для оперативної сумісності між різними підрозділами і забезпечення надійної передачі інформації про обстановку. Завдяки Military Symbol Editor можна легко створювати і редагувати символи для позначення військових одиниць, об'єктів інфраструктури, потенційних загроз, місць розташування техніки та інших елементів обстановки. Це дозволяє адаптувати карту до конкретних умов операції та деталізувати кожен важливий об'єкт на полі бою. Інструменти "Range Rings" та "Distance and Direction" надають можливість визначати зони дії різних об'єктів, такі як радіуси зон впливу, межі видимості, зони обстрілу або радіус дії засобів зв'язку. За допомогою цих інструментів можна точно розрахувати та позначити відстані і напрямки на карті, що дозволяє ефективніше планувати використання ресурсів та враховувати можливість підрозділів під час розгортання сил. Наприклад, знання про зони впливу дозволяє правильно оцінити радіус дії артилерії або радіус спостереження для забезпечення контролю території.

Таким чином, використання Military Tools for ArcGIS забезпечує детальне і точне нанесення оперативної обстановки на карту. Це дозволяє покращити ситуаційну

обізнаність і якість військових карт, надаючи командирам і аналітикам інструменти для точного аналізу та візуалізації обстановки. Застосування Military Symbol Editor і набору функцій для обчислення відстаней та зон впливу забезпечує узгодженість і точність у відображенні військової обстановки, дозволяючи відобразити всі ключові елементи операційного середовища. Поряд із цим автори статті запропонували додаток Military Overlay (Василенко, Кучеров, & Зацарин, 2011), який створено насамперед для використання в оборонному відомстві та розвідувальних структурах. Додаток Military Overlay оснований на поточній версії військових символів (умовних знаків), особливо відповідає стандартам MIL-STD-2525C, опублікованим у FM 1-02 Operational Terms and Symbols. Військові особливості ґрунтуються на сучасних версіях специфікацій військової символіки, зокрема MIL-STD-2525C (та пов'язані з нею публікації, оперативні умови і символи FM 1-02). Наприклад, у додатку є можливість додавати на карту піхотні взводи, основні напрямки атаки, рубежі відкриття вогню тощо. Найпростішим способом додати військовий об'єкт на карту або створити новий військовий об'єкт є використання об'єктів за шаблоном. Можна створити власний шаблон військових символів або ж використати наявні. Деякі військові об'єкти, такі як вогневі позиції, потребують геодезичної точності. Використовуючи геодезичні інструменти, можна досягти необхідної точності та наносити тактичні умовні знаки за заданими координатами.

Результати проведеного дослідження демонструють значні переваги використання програмного забезпечення ArcGIS для відображення оперативної обстановки у військових угрупованнях. Передусім ArcGIS забезпечує високу точність географічної прив'язки даних, що дозволяє точно ідентифікувати місцезнаходження важливих об'єктів і загроз на полі бою. Це особливо важливо для забезпечення своєчасної обізнаності про розташування як власних підрозділів, так і сил супротивника. Однією з ключових переваг ArcGIS є автоматизація процесу створення картографічних матеріалів, що знижує час, витрачений на рутинні завдання, і сприяє оперативному реагуванню на зміни обстановки. Крім того, інструменти, які входять до Military Tools for ArcGIS, значно покращують процес відображення тактичної ситуації на карті. Наприклад, координатний калькулятор дозволяє швидко перетворювати координати між різними системами, що полегшує роботу з даними з різних джерел. Інструмент планування маршрутів і точок дії дає змогу позначити ключові переміщення військ або техніки, полегшуючи візуалізацію планів та контроль переміщень на полі бою. Military Symbol Editor (Василенко та ін., 2011) забезпечує точне відображення стандартних військових символів відповідно до MIL-STD-2525D та APP-6, що дозволяє уніфікувати інформацію для легшого сприйняття й аналізу. Це також сприяє стандартизації обміну інформацією між підрозділами, що важливо для координації дій. Інструменти Range Rings і Distance and Direction дозволяють точно визначати радіуси зон дії і відстані, що сприяє розрахунку зон впливу та забезпеченню безпеки розташування підрозділів, а також ефективному використанню бойових можливостей. ArcGIS також забезпечує комплексний підхід до інтеграції даних із різних джерел, таких як супутникові знімки та розвіддані, у єдину інформаційну платформу. Це дає змогу користувачам отримувати всебічну картину ситуації, що критично важливо для

своєчасного реагування на нові загрози. Завдяки розширеним можливостям візуалізації ArcGIS дозволяє створювати інтуїтивно зрозумілі картографічні матеріали, що полегшує швидке сприйняття інформації – надзвичайно важливо для командирів, яким доводиться приймати рішення в обмежених часових рамках.

Загалом, дослідження показує, що використання ArcGIS підвищує ефективність управлінських рішень, дозволяючи командирам швидко і точно оцінювати оперативну обстановку, виявляти загрози, аналізувати дії супротивника і адаптувати свої стратегії відповідно до поточних умов (Петлюк, Власенко, & Петлюк, 2012; Харченко, & Аргунов, 2010). Водночас ArcGIS має певні обмеження, зокрема високі вимоги до апаратного забезпечення та потребу в навчанні персоналу, що може уповільнити впровадження технологій у військових структурах. Проте результати дослідження вказують на важливість ArcGIS як ключового інструменту для відображення оперативної обстановки в умовах сучасних бойових дій, роблячи його важливим компонентом для підвищення ситуаційної обізнаності.

Дискусія і висновки

У сучасному контексті військових операцій точність і швидкість відображення оперативної обстановки мають вирішальне значення для ефективності прийняття рішень. Програмне забезпечення ArcGIS виявилось особливо перспективним порівняно з традиційними графічними редакторами, такими як CorelDRAW, завдяки своїм можливостям географічної прив'язки, автоматизації та комплексної візуалізації просторових даних. Під час аналізу було встановлено, що ArcGIS забезпечує точне картографічне прив'язування матеріалів до реальних координат, підтримуючи інтеграцію даних із різних джерел, включно зі супутниковими знімками та розвідданими. Це суттєво підвищує спроможність командирів оперативно реагувати на зміни в обстановці та виявляти нові загрози. Важливу роль у цьому процесі відіграють інструменти Military Tools for ArcGIS (Герасимов, & Локазюк, 2007), які спрощують роботу з військовими символами та стандартами (напр., MIL-STD-2525D і APP-6), що дозволяє військовим фахівцям ефективніше аналізувати та візуалізувати тактичну ситуацію. Military Symbol Editor допомагає точно відображати ключові символи, що критично важливо для швидкого сприйняття обстановки. Інші функції Military Tools, такі як координатний калькулятор, інструменти для планування маршрутів та точок дії, а також інструменти для визначення радіусів дії (Range Rings і Distance and Direction), сприяють деталізованому плануванню і дозволяють оцінювати можливості розгортання сил у різних умовах. Водночас для повної реалізації потенціалу ArcGIS потрібні спеціальні знання та навички, що може стати бар'єром для деяких користувачів. Дослідження також виявило певні обмеження програмного забезпечення, такі як вимоги до апаратних ресурсів та складність у навчанні. Це вказує на необхідність створення додаткових навчальних програм для

військових фахівців, що дозволить максимально ефективно використовувати всі можливості ArcGIS. Дослідження підтвердило, що ArcGIS є потужним інструментом для відображення оперативної обстановки у військових угрупованнях, здатним значно перевершити традиційні графічні редактори завдяки автоматизації процесів, інструментам для просторового аналізу та інтеграції з іншими джерелами даних. Подальші дослідження можуть бути спрямовані на вивчення впровадження ArcGIS у бойових умовах, а також на розробку додаткових методик і навчальних програм, що підвищать рівень підготовки користувачів і зменшать часові витрати на освоєння платформи.

Отже, в умовах зростаючої складності та динамічності сучасних бойових ситуацій інтеграція програмного забезпечення ArcGIS у військові процеси може значно підвищити ефективність прийняття рішень, сприяти успішному виконанню оперативних завдань, а також забезпечити конкурентні переваги у веденні бойових дій.

Внесок авторів: Дмитро Олексенко – методологія, формальний аналіз, написання – перегляд і редагування; Сергій Мірзоян – концептуалізація, аналіз джерел, написання – оригінальна чернетка.

Список використаних джерел

- Василенко, О.В., Кучеров, Д.П., & Зацарин, О.О. (2011). Геоінформаційні системи керування для завдань навігаційного забезпечення військ. *Геоінформаційні системи у військових задачах: другий наук.-техн. семінар 21-22 січня 2011 р.* АСВ.
- Герасимов, Б.М., & Локазюк, В.М. (2007). *Інтелектуальні системи підтримки прийняття рішення*. Вид-во ЕУ.
- Кравець, Т., Полець, О., & Жидков, В. (2020). Додаток Military Overlay for ARCGIS для нанесення тактичної обстановки. *Сучасні досягнення геодезичної науки та виробництва*, 1(39). <https://ena.lpnu.ua/handle/ntb/55733>
- Пермяков, О. Ю., & Сбитнев, А. І. (2008). *Інформаційні технології і сучасна зброя боротьба*. Знання.
- Петлюк, І.В., Власенко, С.Г., & Петлюк, О.І. (2012). ГІС-технології у військовій справі. *Геоінформаційні системи та інформаційні технології у військових і спеціальних задачах "Січневі ГІС": третій наук.-практ. семінар*. АСВ.
- Харченко, В. П., & Аргунов, Г. Ф. (2010). *Конфліктні ситуації в системі управління повітряним рухом*. НАУ-друк.

References

- Gerasimov, B. M., & Lokazyuk, V. M. (2007). Intelligent decision support systems: training. EU Publishing House [in Ukrainian].
- Kharchenko, V. P., & Argunov, G. F. (2010). Conflict situations in the air traffic control system. NAU-druk [in Ukrainian].
- Kravets, T., Polets, O., & Zhidkov, V. (2020). Military Overlay for ARCGIS application for drawing a tactical situation. *Modern achievements of geodetic science and production*, 1(39) [in Ukrainian]. <https://ena.lpnu.ua/handle/ntb/55733>
- Pemyakov, O. Yu., & Sbitnev, A. AND. (2008). *Information technologies and modern armed struggle*. Znannya [in Ukrainian].
- Petlyuk, I. V., Vlasenko, S. G., & Petlyuk, O. AND. (2012). GIS technologies in military affairs. *Geoinformation systems and information technologies in military and special tasks "Sichnev GISu": third scientific-practical seminar: reports and theses*. ASV [in Ukrainian].
- Vasylenko, O. V., Kucherov, D. P., & Zatsaritsyn, O. O. (2011). Geoinformation management systems for tasks of navigation support of troops. *Geoinformation systems in military tasks: the second science. – technical workshop January 21-22, 2011*. ASV [in Ukrainian].

Отримано редакцією журналу / Received: 21.10.24
Прорецензовано / Revised: 28.10.24
Схвалено до друку / Accepted: 30.10.24

Dmytro OLEKSENKO, Head of the Department
ORCID ID: 0009-0005-0983-8605
e-mail: dimaoleksenko0436@gmail.com
Military Unit A4983, Kotsyubynske, Ukraine

Sergii MIRZOYAN, Deputy Head of the Department
ORCID ID: 0009-0006-5888-9481
e-mail: mirzoiansergii@gmail.com
Military Unit A4983, Kotsyubynske, Ukraine

USING ARCGIS SOFTWARE FOR DISPLAYING OPERATIONAL SITUATIONS IN MILITARY UNITS

Background. *This article analyzes the role of modern geoinformation system (GIS) tools, such as ArcGIS, in depicting the operational situation in military formations. The importance of accurate and timely representation of the situation for supporting decision-making during military operations planning and operational response to changes in the situation is emphasized. Special attention is given to the software's capabilities for integrating data from various sources (satellite imagery, intelligence data) and visualizing it in the form of interactive maps.*

Methods. *The research is based on a comparative analysis of the functional capabilities of ArcGIS and CorelDRAW for solving tasks related to displaying the operational situation. The study includes an analysis of scientific sources, as well as a practical analysis of case studies related to the use of ArcGIS in military operations to determine its advantages in georeferencing and processing spatial data.*

Results. *The analysis showed that ArcGIS provides more accurate georeferencing and integration of spatial data, which is crucial for timely updating changes in a dynamic military environment. ArcGIS offers powerful automation features that minimize manual work and increase the speed of updating the operational situation. CorelDRAW, in turn, has limited capabilities regarding geographic referencing and spatial analysis.*

Conclusions. *The use of ArcGIS allows military formations to quickly and accurately respond to changes in the operational situation. Through data integration and automation of processing, ArcGIS enhances the quality of operational planning and decision-making. Further research could focus on improving GIS technologies for military applications and adapting them to modern requirements.*

Keywords: *operational situation, military formations, geoinformation systems, ArcGIS, CorelDRAW, data visualization, automation, spatial analysis.*

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Артиушенко Олександр Олександрович – старший викладач кафедри фінансового забезпечення військ військового факультету сил підтримки та забезпечення Військового інституту, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Контактна інформація: mr.apemi@gmail.com

Artiushenko Oleksandr – Senior Lecturer of the Financial Support of the Troops of the Military Faculty of Support and Supply Forces of the Military Institute, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Contact information: mr.apemi@gmail.com

Гридчина Вікторія Віталіївна – кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент, доцент кафедри військової журналістики військового факультету сил підтримки та забезпечення Військового інституту, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Контактна інформація: grydchyna@knu.ua

Grydchyna Viktoriia – PhD in Social Communication, Associate Professor, Associate Professor of the Military Journalism Chair of the Military Faculty of Support and Supply Forces of the Military Institute, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Contact information: grydchyna@knu.ua

Дяченко Сергій Володимирович – старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії фінансового забезпечення військ (сил) науково-дослідного управління військово-гуманітарних досліджень науково-дослідного центру Військового інституту, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Контактна інформація: s43890295@gmail.com

Dyachenko Serhiy – Senior Researcher of the of the Scientific-Research Laboratory of Problems of Financial Support of Troops (forces) of the Scientific-Research Department of Military and Humanitarian Research of the Scientific-Research Center of the Military Institute, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Contact information: s43890295@gmail.com

Клімішина Наталія Петрівна – старший викладач кафедри військової психології та педагогіки військового факультету соціальних та поведінкових наук Військового інституту, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Контактна інформація: nataliya.climishina@ukr.net

Klimishyna Natalia – Senior Lecturer of the Military Psychology and Pedagogy Chair of the Military Faculty of Social and Behavioral Sciences of the Military Institute, Taras Shevchenko Kyiv National University, Kyiv, Ukraine

Contact information: nataliya.climishina@ukr.net

Кожедуб Олена Василівна – кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри військової психології та педагогіки військового факультету соціальних та поведінкових наук Військового інституту, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Контактна інформація: kozedub2000@ukr.net

Kozhedub Olena – PhD in Sociological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Military Psychology and Pedagogy Chair of the Military Faculty of Social and Behavioral Sciences of the Military Institute, Taras Shevchenko Kyiv National University, Kyiv, Ukraine

Contact information: kozedub2000@ukr.net

Коренець Олександр Володимирович – кандидат географічних наук, начальник науково-дослідного відділу геоінформаційних технологій науково-дослідного управління інформаційно-психологічних, геоінформаційних та військово-технічних досліджень науково-дослідного центру Військового інституту, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Контактна інформація: korenetsaleksandr@gmail.com

Korenets Oleksandr – PhD in Geography, Head of Geo-Information Technologies Section of the Scientific-Research Department of Information-Psychological, Geo-Information and Military-Technical Research of the Scientific-Research Center of the Military Institute, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Contact information: korenetsaleksandr@gmail.com

Кравченко Катерина Олексіївна – кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник науково-дослідного відділу дослідження проблем психології науково-дослідного управління військово-гуманітарних досліджень науково-дослідного центру Військового інституту, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Контактна інформація: katerina.kravchenko@knu.ua

Kravchenko Kateryna – PhD in Psychology, Senior Researcher of the Scientific-Research Section of the Study of Psychological Problems of the Scientific-Research Department of Military Humanitarian Studies of the Scientific-Research Center of the Military Institute, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Contact information: katerina.kravchenko@knu.ua

Курач Тамара Миколаївна – кандидат географічних наук, доцент, старший науковий співробітник науково-дослідного відділу геоінформаційних технологій науково-дослідного управління інформаційно-психологічних, геоінформаційних та військово-технічних досліджень науково-дослідного центру Військового інституту, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Контактна інформація: tnkurach@ukr.net

Kurach Tamara – PhD in Geography, Associate Professor, Senior Researcher of the Geo-Information Technologies Section of the Scientific-Research Department of Information-Psychological, Geo-Information and Military-Technical Research of the Scientific-Research Center of the Military Institute, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Contact information: tnkurach@ukr.net

Кучерявий Андрій Олександрович – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри військової психології та педагогіки військового факультету соціальних та поведінкових наук Військового інституту, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Контактна інформація: andrii.kucheriavyi@knu.ua

Kucheriavyi Andrii – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Military Psychology and Pedagogy Chair of the Military Faculty of Social and Behavioral Sciences of the Military Institute, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Contact information: andrii.kucheriavyi@knu.ua

Литвиненко Наталія Ігорівна – кандидат технічних наук, старший науковий співробітник, начальник кафедри геоінформаційних систем і технологій військового факультету фінансів і права Військового інституту, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Контактна інформація: n123n@ukr.net

Lytvynenko Natalia – PhD in Engineering Sciences, Senior Researcher, Head of the Chair of Geoinformation Systems and Technologies of the Faculty of Military Finance and Law of the Military Institute, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Contact information: n123n@ukr.net

Миколайчук Олена Михайлівна – заступник начальника науково-дослідного відділу військово-технічних та інформаційних досліджень науково-дослідного управління інформаційно-психологічних, геоінформаційних, військово-технічних досліджень науково-дослідного центру Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Контактна інформація: olena.mykolaichuk@knu.ua

Mykolaichuk Olena – Deputy Head of the Scientific-Research Section of Military-Technical and Information Research of the Scientific-Research Department of Information-Psychological, Geo-Information and Military-Technical Research of the Scientific-Research Center of the Military Institute, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Contact information: olena.mykolaichuk@knu.ua

Мірзоян Сергій Сосович – заступник начальника відділу досліджень геопросторової підтримки, Військова частина А4983, смт. Коцюбинське, Україна

Контактна інформація: mirzoiansergii@gmail.com

Mirzoyan Sergii – Deputy Head of the Department of Geospatial Support Research, Military Unit A4983, Kotsyubynske, Ukraine

Contact information: mirzoiansergii@gmail.com

Олексенко Дмитро Анатолійович – начальник відділу досліджень геопросторової підтримки, Військова частина А4983, смт. Коцюбинське, Україна

Контактна інформація: dimaoleksenko0436@gmail.com

Oleksenko Dmytro – Head of the Department of Geospatial Support Research, Military Unit A4983, Kotsyubynske, Ukraine

Contact information: dimaoleksenko0436@gmail.com

Підлісецька Ірина Олександрівна – кандидат географічних наук, доцент, старший науковий співробітник науково-дослідного відділу геоінформаційних технологій науково-дослідного управління інформаційно-психологічних, геоінформаційних та військово-технічних досліджень науково-дослідного центру Військового інституту, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Контактна інформація: irinna2008@ukr.net

Pidlisetska Iryna – PhD in Geography, Associate Professor, Senior Researcher of the Geo-Information Technologies Section of the Scientific-Research Department of Information-Psychological, Geo-Information and Military-Technical Research of the Scientific-Research Center of the Military Institute, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine
Contact information: irinna2008@ukr.net

Подковка Ольга Ігорівна – старший науковий співробітник науково-дослідного відділу дослідження проблем психології науково-дослідного управління військово-гуманітарних досліджень науково-дослідного центру Військового інституту, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
Контактна інформація: podkovka_olga@ukr.net
Podkovka Olga – Senior Researcher of the Scientific-Research Section of the Study of Psychological Problems of the Scientific-Research Department of Military Humanitarian Studies of the Scientific-Research Center of the Military Institute, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine
Contact information: podkovka_olga@ukr.net

Сафін Олександр Джамільович – доктор психологічних наук, професор, професор кафедри військової психології та педагогіки військового факультету соціальних та поведінкових наук Військового інституту, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
Контактна інформація: 245440ss@gmail.com
Safin Oleksandr – Doctor of Psychological Sciences, Professor, Professor of the Military Psychology and Pedagogy Chair of the Military Faculty of Social and Behavioral Sciences of the Military Institute, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine
Contact information: 245440ss@gmail.com

Слюсаренко Ольга Володимирівна – кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник наукової лабораторії з проактивного забезпечення стратегічних комунікацій центру стратегічних комунікацій Навчально-наукового інституту інформаційної безпеки та стратегічних комунікацій, Національна академія Служби безпеки України, Київ, Україна
Контактна інформація: olya_sunnyday@ukr.net
Sliusarenko Olga – PhD (Law), Leading Researcher of the Scientific Laboratory for Proactive Support of Strategic Communications of the Center for Strategic Communications of the Educational and Scientific Institute of Information Security and Strategic Communications, National Academy of Security Service of Ukraine, Kyiv, Ukraine
Contact information: olya_sunnyday@ukr.net

Соколina Ольга Віталіївна – кандидат філософських наук, провідний науковий співробітник науково-дослідного відділу проблем педагогіки у воєнній сфері науково-дослідного управління військово-гуманітарних досліджень науково-дослідного центру Військового інституту, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
Контактна інформація: olha.sokolina@knu.ua
Sokolina Olga – PhD (Philos.), Leading Researcher of the Scientific-Research Section of Problems of Pedagogy in the Military Sphere of the Scientific-Research Department of Military and Humanitarian Research of the Scientific-Research Center of the Military Institute, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine
Contact information: olha.sokolina@knu.ua

Шимко Віталій Артурович – доктор психологічних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри професійної психології Національної академії Служби безпеки України, Київ, Україна
Контактна інформація: shymko@outlook.com
Shymko Vitalii – Doctor of Sciences (Psychology), Senior Researcher, Professor of Professional Psychology Department of the National Academy of the Security Service of Ukraine, Kyiv, Ukraine
Contact information: shymko@outlook.com

Юркова Ольга Іванівна – доктор філософії у галузі психології, науковий співробітник науково-дослідного відділу дослідження проблем психології науково-дослідного управління військово-гуманітарних досліджень науково-дослідного центру Військового інституту, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
Контактна інформація: olha.yurkova@knu.ua
Yurkova Olga – PhD (Psychol.), Researcher of the Scientific-Research Section of the Study of Psychological Problems of the Scientific-Research Department of Military Humanitarian Studies of the Scientific-Research Center of the Military Institute, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine
Contact information: olha.yurkova@knu.ua

Наукове видання

ВІСНИК

КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ВІЙСЬКОВО-СПЕЦІАЛЬНІ НАУКИ

Випуск 4(60)

Редактор *Л. Львова*

Оригінал-макет виготовлено Видавничо-поліграфічним центром "Київський університет"

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали.

Формат 60x84^{1/8}. Ум. друк. арк. 9,3. Наклад 300. Зам. № 224-11205.

Гарнітура Arial. Папір офсетний. Друк офсетний. Вид. № В4.

Підписано до друку 23.12.24

Видавець і виготовлювач
ВПЦ "Київський університет"

Б-р Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01601, Україна

☎ (38044) 239 32 22; (38044) 239 31 58; (38044) 239 31 28

e-mail: vpc@knu.ua; vpc_div.chief@univ.net.ua; redaktor@univ.net.ua

http: vpc.univ.kiev.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1103 від 31.10.02